

САВЕЗ ПОЉОПРИВРЕДНИХ РАДНИКА ЈУГОСЛАВИЈЕ 1921—1929.

Синдикална активност пољопривредног пролетаријата у Војводини, организованог у Савезу пољопривредних радника¹, била је у годинама од Обзнане и Закона о заштити државе до шестојануарске диктатуре наставак његове борбе у оквиру класног радничког покрета Угарске до 1918. године² и Југославије до 1921. године³.

¹ Пуни назив овог синдикалног савеза био је — Савез пољопривредних Радника Југославије. Своје подружнице, међутим, овај Савез је имао само на територији Војводине.

² Организована борба пољопривредног пролетаријата у Угарској датира још од последње деценије XIX века.

Убрзо после оснивања Социјалдемократске партије Угарске (1890. године) увидела се потреба за организационим захватањем и пољопривредних радника у класни раднички покрет и за прилагођавањем аграрног програма партије, њиховим тежњама и интересима. Овим програмом је било предвиђено подруштвљавање свих средстава за производњу, па и земље, мада још не као непосредан задатак, али не и аграрна реформа — укидање великих земљопоседа и подела земље беземљашима и сељацима са недовољно земље, без накнаде у трајно власништво.

На масовном организовању и пољопривредних радника у класни раднички покрет и измени аграрног програма инсистирао је члан централног руководства Партије, Иштван Варкоњи (Várkonyi István). Већина у руководству је била против овако револуционарног решавања ових проблема. Пошто Варкоњи није одустајао од својих гледишта него је наставио да шири круг својих присталица, био је искључен из Партије. Као одговор на ово Варкоњи оснива дисидентски покрет — Независну социјалистичку партију Угарске. У Војводини, где је пољопривредни пролетаријат био бројан и живео под тешким материјалним условима, Варкоњијев покрет је имао велики број присталица. И познати штрајкови пољопривредних радника 1897. године у југоисточним деловима тадашње Угарске (Alföld) у Војводини су такође имали широк замах.

Да би се супротставило Варкоњијевом дисидентском покрету, руководство Социјалдемократске партије Угарске је такође организовало конгресе пољопривредних радника, на којима се расправљало о њиховим проблемима, издавало је за њих лист и посветило више пажње њиховом организовању у класни раднички покрет, али још не са намером да створи посебну организацију пољопривредних радника ради њиховог ангажовања у класној борби. Варкоњијев покрет је интензивније деловао неколико година. Стални полицијски прогони, честа хапшења Варкоњија и сукоби са руководством Социјалдемократске партије Угарске ослабили су покрет.

Пошто је потреба за организовањем пољопривредних радника и даље расла, у оквиру Социјалдемократске партије Угарске основан је 1906. године Савез пољопривредних радника, који је деловао све до првог светског рата када му је деловање било сведено на минимум, као и целокупном класном радничком покрету у Угарској.

Услови у којима се одвијала синдикална борба југословенског пролетаријата после 1921. године били су врло сложени и неповољни.

Политички услови те борбе имали су обележје најгрубљег обрачуна југословенске буржоазије и њеног режима са масовним и револуционарно оријентисаним радничким покретом под вођством Комунистичке партије Југославије до Обзнане и Закона о заштити државе, после чега је ова отерана у илегалност.

Њени организациони услови били су карактеристични по малом броју организованих радника у радничком покрету и његова разједињеност на револуционарно и реформистичко крило. Да се такво стање одржи у радничком покрету, биле су ангажоване све расположиве снаге његовог класног непријатеља. Послодавци, националистичке организације, грађанске политичке странке и црква настојали су да остваре свој утицај на део радничке класе и одврате га од класне борбе. Режиму је успевало да у периоду 1921—1929. године спречи омасовљење класног радничког покрета, да уз помоћ руководства његовог реформистичког крила учини ово што је могуће мање ефикасним, а употребом силе онемогућава интензивнију активност његовог револуционарног крила. Одржавање таквог стања и односа у радничком покрету јако је умањивало ефикасност организационо такође разједињеног радничког синдикалног покрета и њеног утицаја на бројни организационо незахваћени део пролетаријата.

Услови за економску борбу, тај најважнији аспект синдикалног рада, почев од 1923. године стално су се погоршавали. Тарифни покрети и штрајкови ни 1922. и 1923. године, када су били још бројни и масовни, осим неподношљивих материјалних прилика у којима је радничка класа живела, нису увек имали и остале потребне услове. Од

(Farkas József, *Várkonyi István 1852—1918, Párttörténeti közlemények*, Budapest 4/1963, 131; *Приспедни и социјални односи у Војводини*, Нови Сад 1928, 29—31, 44—45; Arpad Lebl, *Sindikalna borba agrarnog proletarijata*, Beograd 1954, 25—90).

³ Када је 1918. године у завршној фази првог светског рата и у Војводини као и у другим деловима Југославије у саставу Аустро-Угарске до првог светског рата, вршено поновно организовање класног радничког покрета, обновљен је рад и подружница СПР. До оснивања Савеза пољопривредних радника Југославије у оквиру револуционарно оријентисаних радничких синдиката под руководством Централног радничког синдикалног већа Југославије и идејно-политичким утицајем КПЈ, долази у јануару 1920. године.

Седиште централне управе Савеза било је у Новом Саду. Савез је имао своје подружнице углавном на територији Војводине, али и неколико у другим крајевима Југославије, као на пример, у Београду, у околини Дубровника и у Пожешкој котлини. Извори дају различите податке о броју чланова Савеза — пет, десет и двадесет хиљада. Право бројно стање синдикално организованих пољопривредних радника, очигледно се није знало, јер их је било још од 1919. године у подружницама других струковних савеза. Формирање и укључивање подружница пољопривредних радника у Савез пољопривредних радника, био је 1920. године у току.

После Обзнане, централна управа, а и многе подружнице илегално су наставиле са радом све до половине 1921. године, до атентата на регента, када су чланови централне управе (Csáky Lajos, председник, Pálincás Simon, потпредседник, Никола Ковачевић, секретар, Juhász József, благајник и др.) похапшени, осуђени или су били приморани да напусте земљу.

Савез је легално обновио рад у пролеће 1922. године. (*Közakarat*, Велики Бечкерек, 18, 20, 21 I 1920, 1—4; *Раднички лист*, Нови Сад 26. VIII 1920, 4; 16. XI 1920, 3; 3. XI 1920, 4; Историјски архив ПК СКС за Војводину, Нови Сад, (у даљем тексту ИАПКВ) 7320, Сећања Николе Ковачевића; Светозар Тоза Марковић, *Развитак радничког синдикалног покрета, Војвођански зборник 2*, Нови Сад 1939, 175; A. Lebl, н. д. 118—148; *Привредни и социјални односи*, 45).

1924. године, међутим, они су били у наглом опадању, јер је и економски просперитет индустрије, занатства и пољопривреде био такође све неповољнији. Бројна економска емиграција је такође доказ неповољних услова за економску борбу у земљи, а велики број незапослених и његов стални пораст такође су погоршавали услове за успешну економску борбу радника⁴.

Недовољно развијена класна свест код великог броја радника и њихова непотпуна пролетаризација такође су чинили велике сметње да се наведени и други неповољни услови за масовнији и организованији синдикални рад брже превазилазе и савладају.

Општу негативну слику услова синдикалног организовања употрењују и неповољна кретања у организацијама револуционарног крила радничког покрета — у Комунистичкој партији Југославије, Независној радничкој партији Југославије и у Независним синдикатима. Фракцијске борбе у руководству Комунистичке партије Југославије врло су неповољно утицале на синдикални рад уопште, а посебно на рад Савеза пољопривредних радника, који је у периоду 1923—1929. године деловао у организационом саставу Независних синдиката. Само захваљујући околности што поменуте фракцијске борбе и социјалдемократска схватања у централном руководству Независних синдиката нису захватиле чланство и већину нижих руководства у организацијама револуционарног крила радничког покрета, интензитет рада Независних синдиката у Војводини био је у сталном порасту, а од 1925. године и у Савезу пољопривредних радника.

Тешки материјални и општи услови у којима је радничка класа живела били су фактор који је позитивно деловао и подстицао на организовању борбу. У организовању пољопривредних радника у Војводини овај фактор је имао веома значајну улогу. Иако су услови организовања пољопривредних радника били знатно неповољнији него осталих категорија радника, њихова бројност и знатно тежи материјални услови живота него занатских и фабричких радника допринесли су да се и они масовније организују у Савезу пољопривредних радника и од 1925. године представљају значајну снагу у револуционарном крилу радничког покрета у Војводини.

Према напорима улаганим у Савезу пољопривредних радника и у Независним синдикатима у Војводини да се бројне тешкоће преброде и искористе све околности које су могле допринети синдикалном организовању пољопривредног пролетаријата, рад Савеза пољопривредних радника у периоду 1921—1929. године, можемо посматрати у три различите и по дужини трајања неједнаке етапе.

Од априла 1922. године, када је обновљен рад око 20 његових подружница и централне управе и одржана савезна конференција,

⁴ О тарифним покретима и штрајковима, о кретањима у привреди, о незапослености и економској емиграцији дају податке и коментаришу их следећи извори:

<i>Извештај Инспекције рада Краљевине СХС за 1922. г.</i> Београд	1923.	33, 34
.....	1923.	1924, 13, 14
.....	1924.	1925, 13, 14
.....	1925.	1926, 13—15
.....	1926.	1927, 14, 15
.....	1927.	1928, 14, 15
.....	1928.	1931, 11, 12;

Привредни и социјални односи, 117, 161—165; *Организовани радник*, Београд (у даљем тексту *Орг. радник*) 2, 9, 13, 16, 20, 23, 27, 30. XII 1923, 1, 3; 23. VI 1927, 2; *Слобода* (у даљем тексту *Слобода*) Нови Сад, 6. IV 1924, 3.

па до априла 1923. године Савез пољопривредних радника није био јавно опредељен ни за Независне синдикате — синдикалну организацију револуционарног крила радничког покрета, ни за Главни раднички савез Југославије — синдикалну организацију реформистичког крила радничког покрета. Овај кратак период је протекао у настојањима руководства реформистичког крила радничког покрета да Савез пољопривредних радника потчине свом утицају и укључе га у организациони састав Главног радничког савеза. Већина чланства и руководства у Савезу пољопривредних радника пружила је одлучан отпор оваквим намерама.

Период од 1923—1925. године започео је јавним опредељивањем Савеза пољопривредних радника за Независне синдикате и протекао сав у знаку полицијских прогона, денунцирања и ометања рада од руководства реформистичког Главног радничког савеза. Иако у крајње тешким условима, одржало се и ојачало неколико подружница у којима су израсли млади руководећи кадрови који су у неколико следећих година били организатори пољопривредних радника у Војводини.

Са 1925. годином отпочео је период веома успешног организационог и политичког рада у Савезу пољопривредних радника. Неколико хиљада пољопривредних радника организованих у њему упорно се опирало сталним полицијским прогонима и честим забранама рада и све до шестојануарске диктатуре (1929) деловало у редовима револуционарног крила радничког покрета.

Извори и литература

Пошто архивски фондови стварани у подружницама и у централној управи Савеза пољопривредних радника током њиховог деловања у периоду 1921—1929. године нису сачувани⁵, недостају нам основни извори за реконструкцију њиховог рада у овим годинама. Подаци о њиховом раду ипак су сачувани у бројним другим изворима. То су: разне публикације Радничке коморе за Војводину и централних руководства радничких синдиката, савремена штампа — радничка⁶ и грађанска, архивски фондови окружних судова, полицијских установа⁷, општинских (градских) управа, Комунистичке интернационале и др. Сви ови извори садрже и приличан број оригиналних и прештампаних докумената⁸, насталих у раду Савеза пољопривредних радника и других синдикалних организација и њихових руководства. Тако нам је

⁵ Делимично сачувани фондови судова и полицијских установа са територије Војводине из периода 1921—1929. године потврђују нам да су приликом бројних преметачина и хапшења руководства и активиста СПРЈ плењени архивски фондови и разна друга документација подружница и централне управе СПРЈ, што је након окончаних полицијских и судских поступака најчешће уништано као материјал комунистичког карактера.

⁶ Листови Независних синдиката: *Szervezett Munkás* (Београд, Суботица), *Организовани радник* (Београд), *Organizovani radnik* (Загреб), *Riječ radnika i seljaka* (Осијек), *Organisierter Arbeiter* (Осијек); листови НРПЈ: *Радник* (Београд), *Борба* — марксистички часопис (Београд); листови реформистичког крила радничког покрета: *Слобода* (Нови Сад), *Радничке новине* (Београд), *Право народа* (Шид, Београд), *Munkás Ujság* (Нови Сад), *Radnički pokret* (Сарајево).

⁷ Поверљиви фонд Великог жупана за подручје Баната (Историјски архив Војводине, Сремски Карловци), Поверљиви фонд среског начелника у Новом Саду (Историјски архив Нови Сад), Поверљиви фонд Среског начелника Стари Бечеј (Историјски архив Сента, Сремиште Бечеј) и др.

⁸ Међу којима и летака, плаката, штампе, брошура, књига, фотографија, значки, отисака, печата и др.

ипак сачуван и део грађе из писаних извора првог реда, мада је овде реч само о појединачним документима.

Мемоарска грађа — сећања учесника у радничком покрету — такође даје вредне податке о раду Савеза пољопривредних радника, међу којима и такви који нису забележени у писаним изворима.

Најбројније и најкомплетније податке о раду Савеза пољопривредних радника даје нам *Szervezett Munkás*, лист Независних синдиката на мађарском језику, који је 1923. године излазио у Београду, а у периоду 1925—1929. године у Суботици. У његовој рубрици за пољопривредне раднике регистрована је сва важнија делатност подружница и централне управе Савеза пољопривредних радника у периоду 1925—1929. године. Највећи број података које нам даје *Szervezett Munkás* потврђују па и допуњују остали наведени извори.

Сви ови извори заједно пружају довољно значајне грађе за сагледавање делатности подружница и централне управе Савеза пољопривредних радника из свих важнијих аспеката.

До данас објављену научну литературу о положају пољопривредног пролетаријата у Војводини и њиховом синдикалном организовању представља више значајних радова.

По обиму и комплетности на прво место долази рад дра Арпада Лебла, *Синдикална борба аграрног пролетаријата* (Београд 1954). У њему је обухваћено време од последњих деценија прошлог века до 1941. године. Тематски су у њему захваћени имовински земљишни односи и процес пролетаризације на војвођанском селу, економски положај и синдикално организовање пољопривредног пролетаријата, разни идеолошки и политички утицаји на пољопривредне раднике и селску сиротињу и покушаји њиховог организовања и зван радничког покрета. Због недовољне истражености архивске грађе у време када је овај рад писан (1953), у њему је рад Савеза пољопривредних радника — синдикалне организације пољопривредног пролетаријата, дат само у главним цртама и добро је запажена чињеница да је пољопривредни пролетаријат у Војводини, у периоду 1919—1929. године, углавном и најмасовније био синдикално организован у оквиру револуционарног крила југословенског радничког покрета.

Радови Светозара Тозе Марковића, *Проблеми пољопривредних радника у Војводини* (Београд 1939) и његови други радови на ову тему, исцрпније захватају економске прилике у којима су пољопривредни радници живели у Војводини у периоду између два светска рата и о узроцима таквих прилика. О њиховом синдикалном организовању у периоду 1921—1929. године у овим радовима се релативно мало говори.

Др Богдан Стојисављевић у свом раду *Продирање капитализма на село* (Загреб 1965) захвата и пољопривредне раднике, али искључиво њихов економски положај, мада и то непотпуно, нарочито када су у питању пољопривредни радници у Војводини, и специфичности њиховог положаја у годинама између два светска рата.

У свом раду *Привреда Војводине 1918—1929/30.* (Нови Сад 1965) др Теодор Аврамовић се такође бави само економским и социјалним проблемима пољопривредних радника.

Овде такође треба указати и на доста опширан приказ са бројним подацима о положају пољопривредних радника у Војводини до 1928. године, дат у оквиру извештаја Радничке коморе за Војводину за 1927. годину (*Привредни и социјални односи у Војводини*, Нови Сад 1928. 5—47). И овде се, међутим, о раду синдикалне организације пољопривредних радника говори непотпуно и недовољно објективно.

Сва до данас објављена историјска литература о пољопривредним радницима у Војводини, у периоду 1921—1929. године, претежно

или искључиво третира њихов економски положај, па је у ту сврху углавном и могла бити консултована при писању овог рада, који исцрпније захвата и синдикалну активност пољопривредног пролетаријата.

Положај пољопривредних радника у Војводини

У годинама између два светска рата пољопривредни радници у Војводини су представљали категорију најамних радника са најнижим зарадама. Према начину плаћања и условима под којима су радили можемо их поделити на више категорија⁹.

Слуге и чобани су преко целе или највећег дела године били запослени и зараду примали, углавном, у производима, а врло мало у новцу. Слуге су радиле све пољопривредне послове на имању, а чобани су углавном чували стоку. Радни дан и једних и других трајао је најчешће 14—18 часова. Спадали су у категорију пољопривредних радника који су били највише експлоатисани, малтретирани и понижавани од својих послодаваца. Слуга и чобана је у Војводини било око 50.000, растуриених по салашима и атарима широм Бачке, Баната и Барање.

Рисари¹⁰ и радници на вршалицама били су запослени само у време трајања сезонских пољопривредних радова (копања и брања кукуруза, жетве пшенице и других жита, вршидбе и др.). Као награду за рад добијали су најчешће део плода, врло ретко новац и нешто намирница (маст, пасуљ, сланину, хлеб и сл.) или потпуну исхрану, као на пример радници на вршалицама. Радни дан и једних и других трајао је 16—18 сати. Они су такође били тешко експлоатисани, али мање понижавани него слуге и чобани.

Кубикаши и су радили на земљаним радовима (путеви, мелiorације и сл.). Плаћени су у новцу, према количини ископаних кубних метара земље. Њихов посао је спадао у тешке физичке послове које сваки одрастао пољопривредни радник није могао ни обављати. Радни дан им је трајао од зоре до мрака, а били су плаћени према количини обављеног посла, а ређе на дан. Мада су и они тешко експлоатисани, били су најмање понижавани од послодаваца због специфичности послова које су обављали.

Надничари су пољопривредни радници који су обављали све пољопривредне и разне друге физичке послове и били плаћени на дан, само у новцу или у храни. И њихов рад је трајао 12—14 сати уз кратак одмор за доручак и ручак.

Оваква и друга слична подела само су условне, јер ниједан пољопривредни радник није пуним трајањем привредно активног живота био само кубикаш, рисар, надничар итд. него су они целог свог живота најчешће обављали све те послове. Осим тога, део пољопривредних радника је повремено обављао и најгрубље сезонске послове у цигланама, кудељарама, житним магацима, млиновима итд.

Разне пољопривредне послове у својству надничара обављао је и део припадника земљорадничких породица са мало земље. Недовољни приходи са ње приморавали су их да раде и у најам, како би прибавили довољно средстава за живот. Већ презасићено тржиште на-

⁹ Ова подела одговара оној у законима о пољопривредним радницима донетих у време Аустро-Угарске. У њој је извршено сажимање сродних категорија. У литератури се могу наћи поделе на велики број врста пољопривредних радника према начину плаћања и условима рада. Детаљнија подела од ове дата је у публикацији Радничке коморе за Војводину. — *Привредни и социјални односи у Војводини* (Нови Сад 1928, 14—17) и у раду др-а Т. Аврамовића, *Привреда Војводине 1918—1929/30*, Нови Сад 1965, 103—109.

¹⁰ Од мађарске речи *rész* = део.

јамне радне снаге у пољопривреди они су повећавали са неколико десетина хиљада надничара.¹¹

Маса најамних пољопривредних радника у Војводини, нарочито у сезони пољопривредних радова, била је повећавана са још неколико десетина хиљада сиромашних сељака из других крајева земље, који су такође били принуђени да део најнеопходнијих средстава за живот обезбеђују најамним радом.¹²

Укупан број најамних радника у пољопривреди, који се у Војводини, у сезони пољопривредних радова, појављивао на тржишту радне снаге, кретао се око 300.000. Из ове масе специфичношћу свог економског положаја издвајала се једна веома бројна група, чији се број, према реалним проценама, у периоду 1921—1929. године, кретао око 200.000. То су били пољопривредни радници беземљаша, чији је опстанак зависио искључиво од најамног рада. Од њихове зараде живео је још приближно толики број чланова њихових породица, који су били или сувише млади или престари и отуд неспособни за рад.¹³

Пошто је у Војводини у то време било и око 100.000 занатских и индустријских радника¹⁴, произлази да је у укупном броју најамне радне снаге у њој пољопривредни пролетаријат учествовао са две трећине. Овако бројан пољопривредни пролетаријат и овакву структуру најамне радне снаге није имао ни један други део наше земље.

Бројни пољопривредни пролетаријат у Војводини резултат је друштвеног, политичког и економског развика током неколико претходних деценија.

Развика капиталистичких друштвених односа и њихово интензивније продирање и у пољопривреду у Угарској, током друге половине прошлог века, отворили су и убрзали процес осиромашења сељаштва и нагомилавање пољопривредног пролетаријата у њој. Све већа примена механизације у пољопривредним радовима и престанак земљаних радова великих размера на градњи мелiorационих система, насипа за одбрану од поплава дуж река и на градњи железничких

¹¹ Светозар Тоza Марковић, *Проблеми пољопривредног радништва у Војводини*, Београд 1939, 43—46.

¹² Исто.

¹³ Могуће је утврдити само приближан број пољопривредних радника беземљаша, којима је најамни рад био једино средство опстанка. Извори дају врло различите податке о броју, а не слажу се ни у томе кога све треба сматрати пољопривредним радником.

Државна статистика Југославије у годинама између два светска рата, није објављивала прави број пољопривредних радника, јер су они због тешких услова живота представљали крупан социјални проблем који је буржоазија настојала да прикрије. У пољопривредне раднике су убрајани само за рад способни одрасли чланови сељачких породица без земље, док су они чланови породице са мало земље, који су због недовољног прихода са ње морали и најамним радом да обезбеђују најнужнија средства за живот, остајали изван ове статистике. По њој је у Дунавској бановини, 1931. године било 130.777 пољопривредних радника, што значи да их је у периоду 1921—1929. године било још мање.

Радничка комора за Војводину даје податке да је 1927. године у Банату, Бачкој и Барањи било око 195.000 пољопривредних радника. Пошто је комора у пољопривредне раднике убрајала и чланове сељачких породица са мало земље, који су морали ићи и у најамни рад, значи да се њени подаци подудару са подацима државне статистике.

Према прорачунима Светозара Тоze Марковића, у Војводини је 1931. године било око 230.000 пољопривредних радника само из земљорадничких породица без земље, што значи да се њихов број у периоду 1921—1929. године кретао око 200.000, што је бесумње и највероватније. (С. Тоza Марковић, *Проблеми* 43—46; *Привредни и социјални односи* 14—17).

¹⁴ *Положај радничке класе*, Нови Сад 1927, 119; *Привредни и социјални односи* 117.

пруга знатно су умањили могућности за упошљавање и погоршали услове зарађивања пољопривредних радника већ у последњој деценији прошлог века.

На велику, изузетну и за угарске прилике, концентрацију пољопривредних радника уопште и посебно пољопривредног пролетаријата у Војводини, која је до 1918. године такође припадала Угарској, утицала је и национална и економска политика угарске буржоазије и њене владе у периоду од Нагодбе (1867) до ратних пораза 1918. године. У прилично великој мери реализовани планови те политике знатно су побољшали националну структуру становништва Војводине у корист мађарске националне групе, а привредни развитак Војводине усмеравали тако да је она остала аграрна база индустријски развијенијих делова земље.

Овове је веома погодовала и околност што је седамдесетих и осамдесетих година прошлог века пшеница из Угарске била веома тражена у индустријски развијеним западноевропским земљама. Да би искористили и Војводину за повећану производњу јефтине пшенице, велепоседници, банке и држава организовали су насељавање Војводине становништвом из уже Угарске, али под таквим условима да се оно врло брзо пролетаризовало и убрзало процес нагомилавања јефтине најамне радне снаге коришћене на велепоседима, чији је број и обим и у Војводини био велики.¹⁵

Спречавање развитака индустрије у Војводини, у духу поменуте економске политике, такође је утицало на повећавање броја пољопривредног пролетаријата у њој, али и на погоршавање услова његовог упошљавања и зарађивања, јер вишак из његових редова није имао где да се одлива и утиче на растерећење веома оптерећене пијаце најамне радне снаге у пољопривреди.

Тако је Војводина већ до 1914. године постала подручје са најбројнијим пољопривредним пролетаријатом, који је већ тада спадао у категорију најамних радника са најнижим животним стандардом. Његова национална структура већ је тада била таква да је проценат учешћа Мађара у њој био већи од процента њиховог учешћа у националној структури становништва Војводине. То није био случај ни са једном другом националном групом војвођанског становништва. Непосредно пред аграрну реформу од 1919. године¹⁶ број беземљашких земљорадничких породица у Бачкој износио је 57.631. Процент учешћа припадника појединих националних група у овом броју био је:¹⁷

	% учешћа у укупном броју беземљашких породица	% учешћа у целокупном броју становништва
Мађари	41,41%	34,60%
Немци ¹⁸	18,18%	23,39%
Срби	22,68%	} 40,41%
Буњевци	9,77%	
Словаци	5,47%	
Русини	2,39%	
	41,58%	

¹⁵ Привредни и социјални односи 32.

¹⁶ Ова аграрна реформа је трајала годинама, а потпуно није окончана ни до 1941. године.

¹⁷ Славко Шећеров, *Социјално-аграрни односи у Бачкој*, Београд 1929, 118—119 (69. књига *Споменика Српске Краљевске Академије*, Београд 1929).

¹⁸ Пошто су Немци током XVIII и XIX века колонизовани у Војводини под знатно повољнијим условима од свих других националних група, њихово процентуално учешће у националној структури беземљаша било је најмање.

За остале делове Војводине овакви подаци нам недостају. Међутим, с обзиром на ранији политички и економски развитак и услове колонизовања појединих националних група, може се претпоставити да су ови односи били и у њима слични, односно у сагласности са националним саставом њиховог становништва.

Овакву националну структуру беземљаша знатно је изменила аграрна реформа од 1919. године. Пошто припадници несловенских народности њоме нису добили земље, беземљашку масу после реформе сачињавали су углавном Мађари и Немци, а први од њих су представљали њен највећи део — око 70⁰/. Осим тога, они су углавном били настањени у рејонима Војводине карактеристичним по пољопривредни ратарског смера (гајење цереалија), у којој су пољопривредни радници били најслабије плаћени. Овоме треба додати да је већина Немаца пољопривредних радника беземљаша у Вршцу и околини и у близини других градова и већих места (Нови Сад, Велики Бечкерек, Апатин, Сомбор и др.) припадала оном делу најамних пољопривредних радника који су били ангажовани у виноградарству и у повртарству, чији је положај био осетно бољи од положаја пољопривредних радника ангажованих у пољопривреди ратарског смера, јер су од ових били знатно боље плаћени и радили већи број дана у години. Све до јачег прилива у редове пољопривредног пролетаријата и припадника осталих националних група (Срба и др.), пролетаризованих агараца¹⁹ и сиромашних сељака, приближно до 1928. године, Мађари пољопривредни радници — беземљашци сачињавали су, дакле, онај део пољопривредног пролетаријата у Војводини чији је положај био најнеповољнији. То је без сумње био основни разлог што су они у периоду 1921—1929. године сачињавали 90⁰% чланства подружница Савеза пољопривредних радника, чија је активност у периоду 1921—1929. године предмет овог рада.

По завршетку првог светског рата и укључивања Војводине у територијални састав Југославије, неким ранијим чиниоцима погоршавања положаја пољопривредних радника придружили су се и нови.

То су, најпре, биле тешке и несређене политичке и економске прилике у земљи и у свету. Дезорганизованост привреде коју је изазвао рат и спорост на њеном обнављању изазвали су масовну незапосленост, а погодни услови за шпекулацију средствима исхране²⁰ — општу скупоћу. Овакве прилике довеле су пољопривредне раднике у Војводини у ситуацију да је већина њих била у тој мери материјално угрожена да је представљала извор могућих социјалних побуна. Да до њих не би дошло, општинске (градске) власти су биле приморане да организују прикупљање и додељивање помоћи у средствима исхране и другим животним потребама, организују исхрану у јавним

---

¹⁹ Према грубим прорачунима Светозара Тозе Марковића, до 1931. године потпуно је пролетаризовано 50% породица које су 1919. године (или нешто доцније) добили земљу аграрном реформом. (С. Т о з а М а р к о в и ћ, *Проблеми*, 14, 15, 16, 32).

²⁰ У првим годинама по завршетку првог светског рата, средњеевропске земље су остале без довољно средстава за исхрану свог становништва. Подручје које је располагало са нешто више ових средстава и које им их је најбрже могло дотурити, била је Панонска низија. Отуда је и у Војводини дошло до лиферације и кријумчарења пшенице, брашна и других средстава исхране у средњеевропске земље, али и до велике nestaшице и високих цена свих животних намирница у Југославији, што је најтеже погађало све оне који су их морали куповати.

кухињама за њих и сл. Државни органи су морали иступати као регулатори односа између пољопривредних радника и њихових послодаваца — земљорадника и утицали на ове друге да колико је могуће ублаже тешке материјалне услове у којима су пољопривредни радници у Војводини живели у прве две-три послератне године.²¹

Аграрном реформом од 1919. године не само што је 60% пољопривредних радника у Војводини остало без земље него су и знатно умањене и дотадашње могућности улошљавања и зарађивања. У Војводини је стављено под удар аграрне реформе 419 велепоседа са 499.102 кј обрадиве земље, дотада рационално обрађиване. На њој су масе пољопривредних радника у својству надничара, рисара и сл. имале могућности да како-тако зарађују.²² Реформа им је то ускратила предајом 307.183 кј ове земље аграрним интересентима, а због одуговлачења са коначним решењем реформе било је неизвесно чији ће коначно бити и преосталих 191.919 кј. То је био разлог што ни на земљи годинама нису примењиване агротехничке мере, а мелиорациони системи били на њој запуштени. Тако су смањени приноси на њој, а тиме и зараде (рис и др.) пољопривредних радника.²³

Веома раширеној мрежи канала за одводњавање и наводњавање и насипима за одбрану од поплава дуж река у Војводини посвећивана је све мања пажња, па је њихов највећи део годинама био препуштен зубу времена. Због тога је сваке године остајало необрађено по неколико десетина хиљада јутара обрадиве земље, а у годинама великих поплава (1924. и 1926. године) и до 100.000 јутара. Тиме су могућности зарађивања пољопривредних радника још више умањиване.²⁴

Због одсуства једне смишљене и планске привредне политике, а посебно развитка пољопривреде у Војводини, интензитет искоришћа-

---

²¹ Мноштво података о овоме пружају архиве општинских, односно градских управа у Војводини, у овим годинама, а нарочито записници са седница општинских, односно градских представништава (одбора). Ови архивски фондови се чувају у надлежним државним историјским архивима на територији Војводине. (Историјски архив Сента, Записници са седница Градског представништва, 28. V 1921. године, тачка дневног реда 198; Историјски архив Нови Сад, Записници са седница градског представништва, 10. I 1920. године, тачка дневног реда 6, 10. IX 1920. године, тачка дневног реда 146; Историјски архив Зрењанин, Записници са седница Градског представништва, 13. XI 1919. године, тачка дневног реда 70. 22. I 1920. године, тачка дневног реда 2. 19. VI 1920. године, тачка дневног реда 56; Историјски архив Сомбор, Записници са седница Градског представништва, 7. X 1919. године, тачка дневног реда 118. 18. XII 1919. године, тачка дневног реда 144; Историјски архив Сента, Спремиште Бечеј, срески начелник Бечеј 2142/1920, група рад и радни односи.)

²² Савремена штампа је забележила да су Мађари пољопривредни радници беземљашни више пута слали своје представнике код надлежних органа власти да се жале што им је узимањем ове земље у фонд аграрне реформе ускраћен извор зараде и да захтевају да се ова земља врати велепоседницима. То је, на пример, био случај и у Темерину. (*Délbácska*, Нови Сад, 23. XII 1921, 3; 29. IV 1923. и 21. VI 1923, 5.)

²³ С. Тоза Марковић, *Проблеми*, 13—15.

²⁴ На територији Баната, Бачке и Барање једна трећина земљишних површина (1,000.000 кј.) било је подводно. До 1918. године је 90% од ње било мелиорисано, а мелиорациони систем (канални) био врло уредно одржаван. (*Пољопривредни гласник*, Нови Сад, 12—13/1923, чланак Светозара Станковића).

вања земље у њој после 1918. године знатно је опао. У погледу примене агротехничких мера и прибављања средстава за унапређење производње, пољопривредна домаћинства су била препуштена сопственој иницијативи. То се веома негативно одражавало на пољопривредна домаћинства која су аграрном реформом и колонизацијом добила земљу. Она су у већини случајева остала без средстава и за обављање производње. То је убрзало њихову потпуну или делимичну пролетаризацију, што је само повећавало и онако превелики број најамних пољопривредних радника.

Због оваквог односа надлежних фактора према пољопривреди Војводине она је од 1919—1929. године у основи назадовала у поређењу са претходне две деценије. То је најтеже погађало пољопривредни пролетаријат, због умањених могућности његовог упошљавања и зарађивања.

У периоду од 1919—1929. године у индустрији Војводине, укључив ту и цигларску, млинску и другу индустрију, у којој су се пољопривредни радници упошљавали на сезонским и физички најтежим пословима, број радних места је повећан само за 11.659²⁵, а број запослених у њој кретао се по годинама овако²⁶: године 1921. било је запослено у индустрији на територији Баната, Бачке и Барање 15.760 радника, 1922. године — 17.849, 1923. године — 18.339, 1924. године — 19.201, 1925. године — 16.357, 1926. године — 15.281, 1927. године — 16.425.

У поређењу са неколико десетина хиљада пољопривредних радника беземљаша, колико их је сваке године у Војводини остајало без довољно средстава за живот, ово су биле више него минималне могућности за њихово запошљавање у индустрији. Услови запошљавања у земљи, изван Војводине, били су такође минимални, јер је број незапослених већ од 1925. године био у сталном порасту.

Положај пољопривредних радника знатно је отежавала и околност што радничко заштитно законодавство, настало у периоду 1919—1929. године (до Устава од 1921. године и после њега), није захватило и пољопривредне раднике. За њих су и даље остали на снази закони настали до 1918. године у Аустро-Угарској. То су били: Закон о слугама од 1876. године и његова допуна од 1907. године, Закон о надничарима и рисарима од 1898. године и Закон о радницима на вршилицама од 1899. године. Овим законима је у великој мери утврђен дотадашњи тежак, ропски положај пољопривредних радника, а експлоатација над њима добила и законску форму и подлогу. Пошто су јој потпуно одговарали, југословенска буржоазија је ове законе у целини задржала и после 1919. године. Допунила их је само незнатним бројем законских аката нижег ранга.²⁷

Осигурање пољопривредних радника од болести и осакаћења на послу и правна заштита интереса пољопривредних радника из њихових уговорних односа са послодавцима остала је и после 1918. године онаква каква је била према поменутиим аустроугарским законима.

Осигурање од болести и осакаћења на послу било је врло непрецизно утврђено, па су послодавци често избегавали ове своје обавезе према пољопривредним радницима.²⁸

²⁵ Т. Аврамовић, н. д. 134—5.

²⁶ *Привредни и социјални односи*, 120.

²⁷ Уредбе, наредбе, прописи. Тако је Министарство социјалне политике донело 1920. године Наредбу о обавезном осигурању радника на вршалицама и другим пољопривредним справама, код неког осигуравајућег друштва. (Историјски архив, Сомбор, Збирка докумената о радничком покрету 8/1921. године).

²⁸ То показује и овај од многих других случајева: земљопоседник Шандор Киш из Сајана (Банат) нехатом је изазвао тежу повреду слуги са

Попут правне заштите интереса занатских и индустријских радника преко Радничке коморе и Инспекције рада, пољопривредни радници су после 1919. године такође уживали правну заштиту у споровима из уговорних обавеза са својим послодавцима, али је она била сведена на интервенције средских начелника, па је тако стварно имала полицијски карактер.²⁹

По међународној конвенцији усвојеној по окончању првог светског рата, све државе — потписнице мировних уговора биле су обавезне да уведу заштитно радничко законодавство и за пољопривредне раднике. Стара Југославија, међутим, није до 1929. године званично ни усвојила (ратификовала) ову конвенцију. Иако је Законом о заштити радника усвојеном у југословенском парламенту 1922. године било предвиђено да се у року од године дана проведе потпуно и савремено осигурање од болести и повреде на послу и за пољопривредне раднике, то ни до 1929. године није учињено.

Сви ови чиниоци погоршавања положаја пољопривредних радника у Војводини деловали су трајно или више година. Тешке и несређене политичке и економске прилике из првих послератних година које су биле главни извор тешког економског положаја пољопривредних радника, биле су већ до 1921. године донекле превазиђене. Наиме, мере које је режим 1921. године предузео у односу на пољопривредне раднике у Војводини указују на извесно оздрављење дотадашњег хаотичног стања у привреди.

Из циркулара³⁰ поджупана бачко-бодрошке жупаније од марта 1921. године, упућеног свим подручним органима, види се да се од 1921.

којим је крунио кукуруз на ручној круњачи. Ипак је терао слугу да и даље ради и лако је набавио „сведоке“ који су пред судом „доказали“ да је слуга сам крив за своју озледу па је процес добио газда а не слуга. (Историјски архив Кикинда, Окружни суд Кикинда К-396/1927).

²⁹ Историјски архив Сента, Спремиште, Бечеј, Срески начелник Стари Бечеј 848/1921, 849/1921, 3820/1921, 938/1929, 5182/1929 итд.

³⁰ Текст циркулара гласи: „Прошле године још су постојале прилике које су налагале властима да се уплићу у привредни живот и омогућују правичнију дистрибуцију продуката него што би сам привредни живот извео. Социјално побољшање за чим данашње друштво полако цезне међутим не зависи толико од дистрибуције, раздеобе производа, него у првом реду и највише од продукције, од произвођења, а ово је у пуној мери могуће само ако се омогући употреба целокупне радне снаге у народу.

Ове године, када су прилике нормалније власти неће збрињавати сиротињу храном, већ по могућству радом. Већ марта и априла обичај је код нас да се сиротиња снабдева летњим радом. Сада се већ погађа рис и сада ваља пазити да свако дође до риса и путем риса до жита, до хлеба.

Сада се склапају уговори између послодаваца и пољопривредних радника, не само за летње послове, него и за пролетње и јесење послове око обрађивања кукуруза. Сад је другим речима време да се сваки пољопривредни радник снабде послем који ће му донети хране, хлеба.

Власти при данашњим приликама када економски живот узима посве нормалан ток неће се директно уплићати у економски живот. Власти ће се чувати сваког неодговорног уплитања у привредни живот и даће пуног маха слободи уговарања послодаваца и радника. Власти ће се чувати сваког ограничавања слободе привредног живота. Неће се одређивати као до сада квантум земљишта што један пар има покосити, неће се ограничавати радници да само у својој општини морају примати рад, неће се спречавати да косач и врши при машини, неће се спречавати слободно кретање вршлица, неће се одређивати да се храна не сме косити косачицама, неће се одређивати погодбени услови под којима ће радник радити и т.д. једном речи неће се чинити никаква ограничења у пољопривредном животу него ће се све оставити слободном споразуму послодаваца и радника.

Власти ће при том имати само улогу врсте саветодаваца према оним послодавцима и радницима који не схваћају озбиљно своју задаћу.

године престало са прикупљањем средстава исхране и других животних потреба за неколико десетина хиљада незапослених пољопривредних радника и организовањем јавних кухиња за њих. Интервенције органа власти у решавању проблема и спорова између пољопривредних радника и њихових послодаваца у знатној мери су ограничене. Укинута су и сва дотадашња ограничења у погледу коришћења механизације у пољопривредним пословима и до тада примењиване мере у погледу запошљавања радне снаге у пољопривреди.

У циркулару се подвлачи да је пређена двогодишња етапа политичких и економских тешкоћа због којих су се органи власти морали мешати у привредни живот да би спречили још опаснија социјална превирања од оних које су до 1921. године постојала; да настаје нова етапа слободног привредног развитака и свођења улоге органа власти на саветодавца у споровима између радника и послодаваца.

Иако се циркулар више ограничава на давање упутстава подручним органима, а мање упушта у разлоге који су омогућили да се ограниче интервенције органа власти у споровима између пољопривредних радника и земљопоседника, између његових редова да се прочитати да је током 1919. и 1920. године стање у југословенској привреди било хаотично и да је оно најтеже погађало пољопривредне раднике — беземљаше, па је у интересу спречавања њихових могућих побуна морало доћи до поменуте интервенције органа власти. Пошто је захваљујући низу фактора политичке и економске природе, унутар и изван земље, таква ситуација превазиђена и власт буржоазије ојачала, интервенције органа власти у регулисању односа између пољопривредних радника и земљопоседника могле су се свести на минимум, а даље регулисање тих односа препустити деловању закона даљег привредног развитака.

Чињеница да су се у пракси могле применити мере предвиђене поменутим циркуларом указује на могућност да је економски положај пољопривредних радника у Војводини, после 1921. године, нешто побољшан. На ово указује више околности. Потреба да се произведе што више житарица и других пољопривредних производа, због њихове велике потражње на иностраним тржиштима, све до 1924. године, без сумње је повећала могућност упошљавања пољопривредних радника. Ова коњукура у пољопривреди, која је у тим годинама још постојала и у индустрији, била је подстицана и познатом инфлацијом домаће валуте. И чињеница да је током 1919. и 1920. године била неопходна интервенција или директна акција органа власти, да се бројни пољопривредни радници и њихове породице отскрбе преко зиме најосновнијим средствима исхране, а да то од 1921. године, по оцени органа власти више није било потребно, указује да је од 1921. године највећи број пољопривредних радника могао да заради бар најнужнија средства за живот, иако подаци о надницама потврђују да су наднице пољопривредних радника, у периоду 1922—1924. године, сасвим незнатно порасле, а на конференцији поводом обнављања рада Савеза пољо-

---

Власти среске и општинске имају стално уобичајеним начином по општинама објављивати да је сада време да сваки радник осигура себе радњом око кукуруза и жита да би дошао до хране, јер ове године неће бити дистрибуције хране. Послодавце имају опомињати да при склапању уговора имају у виду тешко социјално стање после рата па да излазе у сусрет оправданим захтевима сиротиње.

Срески и градски начелници нека се побрину да се при општинама сваке седмице нарочито пијачним и празничним данима, објављују народу да се сваки радник на време побрине да дође до зараде у житу и кукурузу дакле до овогодишњег хлеба.“ (Историјски архив Сента, Сабиралиште Бечеј, издвојена група докумената о радничком покрету. Несређено).

привредних радника, априла 1922. године, било подвучено да је огроман број пољопривредних радника у Војводини тако слабо плаћен да не може да обезбеди ни хлеб за целу годину.

Мерама уведеним 1921. године поменути циркуларом упошљавање пољопривредних радника и висина њихових зарада стављени су потпуно у зависност од деловања закона понуде и потражње на тржишту радне снаге. Колико су ти закони деловали у прилог послодавцима показује и околност да су богати сељаци и велепоседници могли после 1921. године поново да уведу обичај из доба кметства, да р у — бесплатно обављање неких послова. Тако су пољопривредни радници, да би добили да покосе неколико јутара пшенице или да оберу неколико јутара кукуруза и обезбеде основну исхрану своје породице преко зиме, морали газди бесплатно да раде неколико дана на разношењу стајског ђубрива, кошењу детелине и сл.³¹

У периоду 1921—1929. године реална вредност зарада свих категорија пољопривредних радника пала је на 50% од те вредности у годинама пред први светски рат.³²

Савремени извори пружају мноштво података о заради пољопривредних радника у овим годинама. Из њих се види да је она у просеку износила једну трећину од просечних зарада радника запослених у занатству и индустрији.

Велика разлика која се показује између висине надница пољопривредних радника у ратарству датих у колони III у Прегледу, од просека у колони IV, долази отуда што су три четвртине од укупног броја пољопривредних радника у ратарству радиле 120—150 дана у години. Када се њихова годишња зарада, која се према подацима у просеку кретала од 3.500 до 4.000 динара³⁵, подели на све радне дане у години (3.750 : 300), онда се њихова стварна просечна дневна зарада није кретала од 22—35 динара, него око 12 динара, што је у просеку за три пута мање од просечних зарада свих других најамних радника.

Слуге и чобани, који су радили целе године, или у периоду март — новембар, такође нису више зарађивали, иако су у пролеће, лето и јесен радили 16—18 часова дневно, а само зими нешто мање.

Радничка Комора за Војводину даје у својим извештајима о раду за 1927. и 1928. годину доста опсежан приказ економског положаја пољопривредних радника, иако недовољно студиозно и конкретизовано. И по њеној оцени положај пољопривредних радника је у периоду 1921—1922. године био крајње неповољан. Савремена радничка штампа, међутим, даје бројне и конкретне податке о зарадама пољопривредних радника из којих се види да је њихов положај био још много тежи од оног каквог га приказује Радничка комора у својим извештајима. (*Привредни и социјални односи*, 22—27; *Положај радничке класе*, Нови Сад 1927, 71—84; *Szervezett Munkás*, Суботица, (у даљем тексту *Szervezett Munkás*) 1, 8, 22, 29. VIII 1928, 5, 18. IV 1926; *Орг. радник* 2. IX 1924, 1).

³⁴ Изостављени су квалификовани радници у штампарству који су имали знатно веће плате од свих других, нарочито после 1923. године. Њихове просечне плате су се кретале:

1922. г.	1924. г.	1926. г.	1928. г.
58 дин.	86 дин.	94 дин.	96 дин.

³⁵ *Положај радничке класе*, Нови Сад 1927, 32—33; *Привредни и социјални односи*, 28; *Орг. радник* 31. VII 1927, 16. III 1927, 1.

³¹ *Привредни и социјални односи*, 16.

³² Исто, 26.

³³ У прегледу се дају просеци надница. Треба међутим имати у виду да су зараде биле веома различите, тј. распони врло велики и код пољопривредних радника као и код занатских и индустријских, затим да је увек само мали број радника имао највише наднице, а њихов највећи број најмање наднице.

Упоредни преглед просечних надница пољопривредних радника и радника у занатству и индустрији
(у динарима)³³

I	Пољопривредни радници						Распо ³⁴ надница радника у занатству и индустрији	
	II	III		IV	V	VI		
	У виногра- дарству муш. жен.	У повртар- ству муш. жен.	У ратар- ству муш. жен.	Просечне над- нице пољо- привредних радника у ратарству	Просечне над- нице радника у занатству и индустрији			
1922.	пролеће	32	20	18	10	22	16	19—55
	лето	45	28	25	15	28	20	
	јесен	40	25	18	10	24	18	
1924.	пролеће	35	50	20	14	30	21	18—61
	лето	50	30	50	20	35	28	
	јесен	40	35	24	15	30	22	
1926.	пролеће	35	20	30	18	28	20	20—58
	лето	50	28	60	27	34	28	
	јесен	45	25	36	18	28	20	
1928.	пролеће	40	25	30	20	22	14	18—52
	лето	50	30	60	30	30	22	
	јесен	—	—	—	—	—	—	

Савремени извори нам пружају податке да су зараде пољопривредних радника, када су радили на тзв. рис (део), опадале следећим темпом у периоду 1919—1929. године:³⁶

	1913.	1919—1924.	1925—1929.
На послу косидбе пшенице	1/8	1/8, 1/9	1/11, 1/12, 1/13, 1/14
На послу копања и брања кукуруза	1/3	1/4, 1/5	1/6

Пошто су пољопривредни радници најчешће имали многочлане породице, морала су радити и њихова деца већ после 7—10 године старости, а нарочито старија. Дечја радна снага плаћана је знатно ниже него одрасли пољопривредни радници. Тако је у Падеју 1928. године рад деце плаћан од 7—12 година по 5—8 динара дневно, а од 12—18 година 8—12 динара дневно.³⁷

Ниски жетвени приноси такође су се негативно одражавали на зараду пољопривредних радника, с обзиром да је рис за њих био основни начин обезбеђења хлебом и масноћом. Војводина ни до 1918. године није имала високе жетвене приносе, нарочито у односу на највећи број капиталистичких земаља на Западу, али су они били у сталном порасту. У годинама после првог светског рата просечни приноси су били у опадању.

Приноси пшенице и кукуруза у Војводини за неке године у периоду прве три деценије XX века³⁸

	Пшеница	Кукуруз
1901.	10,1 мтц	19,2 мтц
1909.	10,7 „	23,8 „
1912.	16,8 „	29,8 „
1924.	11,5 „	24,8 „
1925.	11,9 „	23,0 „
1926.	13,4 „	26,2 „
1927.	9,4 „	16,6 „
1928.	20,7 „	14,4 „

Велики број беземљаша — пољопривредних радника није имао ни своје куће, него је за становање морао да плаћа кирију. Тако су у Суботици од 13.127 беземљашких породица и 3.091 поседника до два јутра земље њих 11.283 била без властите куће. Према прорачунима, у Војводини је 60% породица пољопривредних радника било без властите куће и 80% без стоке.³⁹

Незапосленост је била најтежи вид економског положаја пољопривредних радника. Већ 1923. године број незапослених пољопривредних радника у Војводини износио је 20.000, а до 1927. године достигао је цифру од преко 50.000, што је представљало више од једне четвртине од њиховог укупног броја.⁴⁰

³⁶ Привредни и социјални односи, 25; Положај радничке класе, 30; Право народа (Београд) 5. I 1928, 2.

³⁷ Szervezett Munkás 22. VII 1928, 5.

³⁸ Т. Аврамовић, н. д. 30, 95, 96 (Наведени подаци се односе на Бачку).

³⁹ Светозар Тоза Марковић, Проблеми 44; Привредни и социјални односи, 12.

⁴⁰ Борба (НРПЈ), Београд, 1923, за август, стр. 40—44; Привредни и социјални односи, 28 и 117.

Израз из тешког економског положаја део пољопривредних радника је потражио и у исељавању из земље.⁴¹ Највише их се иселило у земље Америке. Од укупно 114.227 исељених у периоду 1921—1927. године из целе земље, из Војводине их је било 27.730, што значи 24,2% од укупног броја исељених. Сразмерно је, дакле, највећи број исељених било из Војводине. Од 1925. године — почетка пољопривредне кризе у Југославији, број исељеника се повећавао.⁴²

Због смањених могућности запошљавања и веома тешких услова живота и рада у земљама где су се иселили, од 1923. године враћало се назад у Војводину у просеку око 750 исељеника годишње. У периоду 1923—1927. године вратило их се 5.368, што износи нешто преко једне петине од укупног броја исељених из Војводине у периоду 1921—1927. године.⁴³

Из званичне статистике о исељенима није могуће утврдити број пољопривредних радника. Према подацима из ње, две трећине исељених били су Немци и Мађари, приближно толико католици и евангелици, 95% их се иселило из економских разлога (немогућности опстанка у Југославији), приликом исељавања око 50% било је без иметка и око 50% припадало је замљорадничком становништву, што даје повода претпоставци да је међу исељенима била најмање једна трећина пољопривредних радника (око 8.000). У савременом коментару Радничке коморе за Војводину, уз ову статистику, такође се каже да огроман број исељених чине пољопривредни радници — беземљашки из редова народности. Број економских емиграната из њихових редова, дакле, није био безначајан, али они ни у економској емиграцији нису могли наћи излаза из тешког економског положаја.⁴⁴

Економска криза, која се у Југославији најпре испољила као аграрна и почела већ 1925. године наглим падом цена пољопривредних производа и низом других појава, негативно се одразила и на положај пољопривредног пролетаријата.

Аграрна криза је убрзала процес пролетаризовања сељаштва, а нарочито аграраца, па је притисак на тржиште радне снаге у привреди уопште, а нарочито у пољопривреди, стално растао и погоршавао економски положај оних пољопривредних радника којима је најамни рад био једини извор опстанка.

Незнатан и делимичан пад цена средствима исхране и неких других потреба, као последица аграрне кризе, био је праћен снижавањем зарада најамних радника.⁴⁵ Због тога, пад цена и није могао деловати на побољшање економског положаја најамних радника. Уколико код неких њихових категорија и јесте, код огромне већине пољопривредних радника није могао тако деловати, јер је већина пољопривредних радника највећи део средстава за живот обезбеђивала у плодовима, радом на рис и у количинама потребним за најнужнију прехрану, а

⁴¹ Исељавање је вршено преко Исељеничког комесаријата са седиштем у Загребу, али на појединачне захтеве. Југословенска влада је тек октобра 1929. године предузела мере сезонског или дужег запошљавања у иностранству, вишка радне снаге у пољопривреди (пољопривредних радника). (*Уједињени синдикати*, Београд, 1/1930, 15).

⁴² Архив Југославије, Београд, фонд Министарства правде, 43-135-1928; Историјски архив Војводине, Ср. Карловци, (у даљем тексту ИАВ) фонд Велики жупан — Београд, 187/28 (IV) *Привредни и социјални односи*, 36—42; Историјски архив Нови Сад, Савет града Новог Сада, 42120/1924, 43211/1924, 36020/1925, 11559/1926 и т.д.

⁴³ Исто.

⁴⁴ *Привредни и социјални односи*, 42.

⁴⁵ *Положај радничке класе*, 86—93.

само мали део у новцу. То их је стављало у ред најслабијег потрошача артикала који су појефтинили услед дејства аграрне кризе.

Пољопривредном пролетаријату у Војводини, који је и до тада био део најамних радника са најнижим зарадама и категорије становништва са најнижим животним стандардом, аграрна криза је донела ново погоршање услова зарађивања и нове хиљаде незапослених у његовим редовима.

У једном чланку, у савременој радничкој штампи, овако се описује положај пољопривредних радника у 1927. години:

„Анатемисан и гоњен од попа, тучен од жандарма, глобљен и хапшен од натароша, експлоатисан до крви од богата сељака, гладан чак и кад ради — сеоски надничар све више губи облик човека и постаје просто-напросто теглећа марва, с том разликом што домаћин, кад стока не ради ипак јој полаже, а њему не да нико ништа. Остављен самом себи он има једину истинску буржоаску слободу — слободу да умре од глади.“⁴⁶

До 1928. године економски положај пољопривредног пролетаријата у Војводини погоршао се до тог степена да су органи власти поново морали да интервенишу ванредним мерама. Политика препуштања опстанка пољопривредног пролетаријата у Војводини деловању економских закона претрпела је пораз. Пољопривредни пролетаријат је поново постао крупан социјални проблем и извор могућих немира.

Одељење за заштиту радника при Министарству социјалне политике, у сарадњи са министарствима унутрашњих дела и пољопривреде, објавило је пред жетву пшенице 1928. године Наредбу којом су органи власти у Војводини били обавезни да обезбеде и контролишу запошљавање, на првом месту пољопривредних радника — беземљаша. Наредбом су уведени и одбори на принципу паритетног заступања заинтересованих страна, чији су задаци били да одређују висину риса према месним приликама и да решавају спорове између пољопривредних радника и земљорадника.⁴⁷

⁴⁶ *Орг. радник*, 6. III 1927, 1.

⁴⁷ Пуни текст Наредбе гласи:

„На основу члана 3 и 12 Уредбе о устројству Министарства социјалне политике чл. 75 и 77 II Законског чланка из год. 1898. по споразуму са Министром унутрашњих дела и Министром пољопривреде и вода, а у циљу начина запослења пољопривредне радне снаге при овогодишњој жетви жита на територији Ваната, Бачке и Барање

Н А Р Е Д Б А

1 — Запошљавање пољопривредне радне снаге за сваку врсту пољопривредног рада при овогодишњој жетви и у једноме месту, вршиће се на тај начин, што ће се првенствено запослити пољопривредни радници из дотичног места једне општине, а уколико не би ових било у довољном броју, упустиће се пољопривредни радници из осталих места дотичне општине. Тек по том уколико не би било довољно ових радника, дозволиће се запослење пољопривредних радника из суседних општина.

2 — Приликом запослења пољопривредних радника у једном месту и из истог места, односно општине, имају се запослити првенствено они пољопривредни радници који немају никакве земље, па тек онда они који имају испод 5 јутара земље.

3 — Сваком запосленом пољопривредном раднику не може се дати у обради више од 5 јутара земље.

4 — Утврђивање услова уговора предмет је слободне погодбе између заинтересованих странака.

5 — При свакој општини образоваће се нарочити одбор састављен са по два представника земљопоседника и пољопривредних радника из дотичне општине. Председник овога одбора биће председник дотичне општине. Ови одбори имају да примене одредбе тач. 1, 2 и 3, као на случај да се странке не могу споразумети у погледу услова уговора, као што је то предвиђено у тач. 4 да посредују и утврђују минималне услове погодбе.

Због немогућности да се сви пољопривредни радници — беземљашаи запосле и обезбеде хлеб за своје породице, на иницијативу органа власти обновљена је активност и на прикупљању животних намирница (пшенице, брашна, кромпира), одеће, обуће и огрева, за пољопривредне и остале незапослене раднике и на припремама за отварање јавних кухиња за њих у току зиме 1928/1929. године.⁴⁸

Суштина мера донесених од надлежних органа власти до 1929. године на плану регулисања положаја пољопривредних радника у Војводини и решавању њихових односа и спорова са земљопоседницима била је у томе да се обезбеди и одржава богата пијаца јефтине радне снаге у пољопривреди. Њихова последица је била — крајње тешки материјални услови живота пољопривредног пролетаријата.

Оваквој политици режима део пољопривредног пролетаријата је пружао отпор и организовањем у класном радничком покрету. Ефикасност тога отпора, међутим, била је на првом месту условљена приликама у класном радничком покрету, као и низом других фактора — условима општег привредног и политичког развика, односа владајућег режима према класном радничком покрету итд. Пошто су сви ти услови били у целини узев неповољни, и ефекат тог отпора је имао доста ограничену вредност. Почев од захтева радничког покрета да се и беземљашима — припадницима народности (Мађарима и Немцима) додели земља из фонда за аграрну реформу и да се важност постојећег радничког заштитног законодавства прошири на пољопривредне раднике, режим је успео да одбије и одложи све захтеве радничког покрета чија би примена могла утицати на значајније побољшање положаја пољопривредних радника.

Преко 90% организованог дела пољопривредног пролетаријата у радничком синдикалном покрету било је организовано у Савезу пољопривредних радника⁴⁹ — у револуционарном крилу радничког покрета под вођством илегалне КПЈ. Оно је, и поред бројних субјективних и објективних слабости и тешкоћа, много учинило на плану масовног ангажовања пољопривредног пролетаријата у СПРЈ, не само за побољшање материјалних услова живота, мада то на првом месту, него и на ширем плану његове опште еманципације од заосталости и свег другог што га је стављало у ред најзапостављеније категорије становништва.

Почев од 1924. када је незапосленост међу пољопривредним радницима све више расла и услови зарађивања постајали све тежи, револуционарно крило радничког покрета у Војводини успевало је да

6 — При сваком Великом жупану образоваће се један нарочити одбор, састављен од по три представника земљопоседника и пољопривредних радника. Председник овог одбора биће обласни пољопривредни референт при Великом жупану. Овај одбор решаваће по свим жалбама против одлука одбора при општинама и његове су одлуке извршне.

7 — Одбори при општинама и одбори при великим жупанима решавају већином гласова. У случају подједнаке поделе гласова одлучује глас председника.

8 — Велики жупан стараће се о стриктном спровођењу овог мог наређења.“ (Историјски архив Сента, Спремиште Бечеј, докуменат о радничком покрету — несређено).

⁴⁸ Историјски архив Сомбор, Записник са седнице Градског представништва Сомбор, од 30. V 1928; Историјски архив Зрењанин, записник са седнице Градског представништва Велики Бечкерек од 28. III 1928, 22. VIII 1928, 31. XII 1928, 4. IV 1929, 29. VI 1929; Историјски архив Сента, записник са седница Градског представништва Сента, 31. V 1928, 12. VI 1928, 22. XII 1928; Историјски архив Нови Сад, записник са седница Градског представништва Нови Сад 12. I 1928, 10. II 1928, 16. II 1929.

⁴⁹ У оквиру реформистичког ГРСЈ било је организовано неколико стотина пољопривредних радника, у Вршцу и околини.

организује бројне протестне зборове против скупине и незапослености и више тарифних покрета и штрајкова пољопривредних радника, приличан број ужих и ширих конференција представника пољопривредних радника на којима су се они договорили о заједничком ставу — у погледу висине надница и риза и са њих слало конкретне захтеве у вези с тим питањима надлежним органима власти, организовало службу запошљавања итд. Ефекат свих ових мера и активности, чињених у Савезу пољопривредних радника, уз помоћ припадника и руководстава свих организација револуционарног крила радничког покрета, због неповољних општих економских и политичких прилика није, додуше, био такав да се могло говорити о некој значајној промени положаја свих пољопривредних радника набоље, али је он ипак био такав да се бројно пољопривредно радништво уверило да само организованом сопственом борбом може побољшати свој положај.

Јавну легалну борбу за побољшање положаја пољопривредних радника револуционарно крило радничког покрета је могло водити само путем Независних синдиката. Тек је 1928. године, после обављених првих општинских избора у Војводини⁵⁰, могло да је води и у општинским представништвима у око 20 општина на територији Бачке и Баната.

Реформистичко крило радничког покрета је имало више могућности да заступа интересе пољопривредних радника. Могло је то на првом месту да чини преко своје партијске и синдикалне организације, затим преко својих припадника у општинским (и градским) представништвима и у парламенту, као и преко Радничке коморе, у којој је, у Војводини, до 1927. године, било искључиво заступљено.

Његови представници у општинама иступали су у одбрану интереса и пољопривредних радника, али су постизали само незнатне успехе.⁵¹

Посланици Социјалистичке партије Југославије у парламенту, током 1923. године, иступали су са његове говорнице у корист решавања ризарског питања (проблема пољопривредних радника), али ни ове интервенције нису имале за последицу никакво побољшање положаја пољопривредних радника.⁵²

Радничка комора за Војводину, будући да јој је задатак био да проучава положај и проблеме радничке класе у целини, проучавала је и положај пољопривредних радника. У периоду до 1929. године, организовала је и две анкете.

Једну од њих је организовала 1922. године, по налогу Министарства социјалне политике. Обављена је у виду конференције. На њој је био заузет став да положај пољопривредних радника у то време није био неподношљив.⁵³ Друга је била такође у виду конференције, на којој се разматрао положај пољопривредних радника. Упућена је и резолуција трима министарствима — социјалне политике, унутрашњих дела и пољопривреде. И на овој конференцији, одржаној у новембру 1928. године, функционери Коморе и Министарство социјалне политике оценили су да су десеторица делегата пољопривредних рад-

⁵⁰ У Војводини су после 1918. године први општински избори одржани 6. XI 1927. године.

⁵¹ Историјски архив Сомбор, збирка докумената о радничком покрету 6/1923.

⁵² Слобода, 9, 16. VII 1922, 1; 17, 21. VI 1923, 1—2; Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1923, г. I 579.

⁵³ Слобода 19. III 1922, 2.

ника, у својим дискусијама, претеривали са приказивањем неповољног положаја пољопривредног пролетаријата у Војводини.⁵⁴

Комора је у свом извештају за 1927. годину дала прилично реалну слику положаја пољопривредног пролетаријата⁵⁵, а израдила је и елаборат за Министарство социјалне политике, који је садржао и предлоге како да се реше најакутнији проблеми пољопривредних радника у Војводини.⁵⁶

Све ове интервенције, међутим, остале су забележено слово на папиру. За побољшање положаја пољопривредних радника није се могло борити само интервенцијама, него и много ефикаснијим методама — штрајковима, протестним зборовима, давањем отпора насиљу режима и послодаваца — какви су били примењивани од пољопривредног пролетаријата организованог у Савезу пољопривредних радника, али које су режим и руководство реформистичког крила радничког покрета жигосали као комунистичке, превратничке и антидржавне.

Да руководство реформистичког крила радничког покрета није било спремно да води сличне акције, потврђује и његова констатација да оно није нимало криво што његове интервенције у корист пољопривредних радника нису успеле, него да су за то криве државне институције надлежне за решавање проблема пољопривредних радника.⁵⁷

Интервенције реформистичког крила радничког покрета су стварно наносиле штету борби вођеној у Савезу пољопривредних радника и у оквиру револуционарног крила радничког покрета уопште, јер су режиму служиле за доказ о тобожњој слободи организовања пољопривредних радника и да они имају могућности да се путем својих представника боре за побољшање свог положаја. Ове интервенције реформистичког крила радничког покрета служиле су капиталистичком режиму као демократска фасада иза које се крило насиље.

Обнова рада Савеза пољопривредних радника

Иако је обнављање рада синдикалне организације пољопривредног пролетаријата забрањене Обзномом убрајано међу најважније проблеме радничког покрета у Војводини, његовом решавању се могло прићи тек у пролеће 1922. године.

После окончаног Видовданског процеса⁵⁸ део руководства Савеза пољопривредних радника из времена пре Обзнане пуштен је на слободу крајем фебруара 1922. године. Оно се одмах нашло на челу групе активиста из ранијег Савеза пољопривредних радника и постало иницијатором обнављања његовог рада.

Прилике у радничком покрету Војводине, међутим, биле су у то време такве да се то могло постићи само уз помоћ и сарадњу руководства реформистичког крила радничког покрета, у оквиру којег је у то време деловала и прилично масовна синдикална организација — Главни раднички савез Југославије.

Биле су сасвим мале могућности да ће режим толерисати синдикалну организацију пољопривредног пролетаријата у организационом

⁵⁴ *Szervezett Munkás* 1928, 1.

⁵⁵ *Привредни и социјални односи*, 14—47.

⁵⁶ Исто, 47.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Тако је названо суђење током јануара и фебруара 1922. у Београду, оптуженима за учешће у атентату на регента. Међу њима је било и скоро сво руководство Савеза пољопривредних радника из времена до Обзнане и атентата на регента. (Вид. нап. под бројем 3).

саставу Независних синдиката — синдикалне организације револуционарног крила радничког покрета, чији су припадници у Војводини, у то време, чинили тек прве кораке на обнављању своје активности. Због великих сметњи које је режим чинио подружницама Независних синдиката при њиховом оснивању и деловању у Војводини обнављањем рада Савеза пољопривредних радника у организационом саставу Независних синдиката, могло се догодити да до обнове рада практично и не дође, а руководеће и активистичко језгро пољопривредног пролетаријата и даље остане изоловано од маса пољопривредних радника.

Зато су иницијатори обнове рада Савеза пољопривредних радника прихватили сарадњу са реформистичким крилом радничког покрета, верујући још и да ће тако лакше постићи масовније синдикално организовање пољопривредних радника.

Припреме за конференцију представника пољопривредних радника почеле су већ у марту 1922. године. Био је именован и Привремени одбор, у који су ушли: Јанош Вимислински (Vimiszlinszki Janos) и Лоренц Чаут (Csaut Lőrinc) старији, функционери Савеза пољопривредних радника из времена пре Обзнане, затим, Антон Јуришић и Лоренц Чаут млађи, тадашњи припадници и функционери реформистичког Главног радничког савеза. У току припрема конференције почела је и активност на обнови рада око 20 подружница Савеза пољопривредних радника на територији Војводине.⁵⁹

Најављујући конференцију путем своје штампе руководство реформистичког крила радничког покрета искористило је прилику да припрему конференције и обнављање рада синдикалне организације пољопривредних радника прикаже као свој успех и бригу о пољопривредном пролетаријату, као и да приговори комунистима што то до тада већ нису учинили, пошто је Савез пољопривредних радника пре обзнане био њихова организација.⁶⁰

Конференција је одржана 15. и 16. априла 1922. године у Новом Саду, у просторијама Радничког дома (у Темеринској улици број 12).⁶¹ На њој су учествовала 33 делегата из 19 места.⁶² Поред Привременог одбора и делегата, на конференцији је узело активног учешћа и готово комплетно руководство, месно и покрајинско, Главног радничког савеза и Социјалистичке партије Југославије. Уводну реч на конференцији је дао Ђура Хаднаћев, а референти су били Павле Татић (на српскохрватском језику) и Антон Јуришић (на мађарском језику).⁶³ Највећи део свог излагања они су искористили да окриве комунисте што је дошло до Обзнане — забране рада синдикалној организацији пољопривредних радника у Војводини и револуционарно оријентисаним радничким синдикатима уопште и да укажу на потребу прихватања оријентације у синдикалној политици и раду какву заступају

⁵⁹ Слобода 26. III 1922, 2; 2. IV 1922, 4.

⁶⁰ Прећутали су, наравно, околност да припадници револуционарног крила радничког покрета у Војводини нису ни могли раније предузети мере за обнављање рада СПРЈ јер их је велики број био мезецима у затвору, током целе 1921. године (*Радничке новине* (Београд) 14. IV 1922, 1).

⁶¹ Раднички дом реформистичког крила радничког покрета у Новом Саду.

⁶² Жомбољ, Крњаја, Честерег, Тител, Рудолфснад, Бачка Паланка, Бегеј Свети Ђурађ, Бачка Топола, Суботица, Мољошдорф, Србобран, Лазарфелд, Жигмондфалва, Руски Крстур, Стари Бечеј, Сомбор, Нови Сад, Петроварадин и Вилово.

Подружнице пољопривредних радника из Вршца и околине нису биле заступљене на овој конференцији.

⁶³ Сва тројица су били познати функционери реформистичког крила радничког покрета у Војводини.

Главни раднички савез и Социјалистичка партија (реформистичко крило радничког покрета). Већина делегата је, међутим, дискутовала о тешком економском и општем положају пољопривредних радника, била једнодушна у оцени да је он до те мере неподношљив, да синдикална организација и Радничка комора морају предузети хитне и нај-ефикасније мере и повести борбу за побољшање његовог материјалног стања.⁶⁴

Са конференције је упућена резолуција Министарству социјалне политике о економском положају пољопривредних радника. Донети су и следећи закључци: 1) да је синдикални покрет пољопривредних радника до Обзнане рђаво вођен и да је сада главни задатак да се он постави на здраве ноге; 2) да конференција признаје Амстердамску синдикалну интернационалу⁶⁵, као међународну синдикалну централу; 3) да се на територији Бачке и Баната одмах отпочне са преузимањем од полиције заплене имовине подружница и централне управе Савеза пољопривредних радника приликом спровођења Обзнане; 4) да се оснује конзумна задруга пољопривредних радника, са задатком да побољша њихово снабдевање животним потребштинама и уговара за-пошљавање пољопривредних радника.

У централно руководство конференција је изабрала 13 чланова, од којих 5 из Новог Сада, а 8 из осталих места Војводине. За председника је изабран Лоренц Чаут старији, а за секретара Јанош Вимислински.⁶⁶

Треба истаћи и околност да се у време припрема ове конференције, а и на њој и у њеним документима (резолуције, закључци и др.), није употребљавало дотадашње име синдикалне организације пољопривредног пролетаријата — Савез пољопривредних радника, него се само говорило о синдикалној организацији земљорадника, под чим се подразумевао пољопривредни пролетаријат. Разлог овоме је могао бити избегавање да се помиње име организације, од полиције жигосане као комунистичке. Није, међутим, искључено да се на овој конференцији говорило о Савезу пољопривредних радника, само што извори то нису забележили.

Присуство на овој конференцији најпознатијих функционера реформистичког крила радничког покрета у Војводини и међународно одређивање ове конференције за Амстердамску синдикалну интернационалу очигледно је имало за циљ да обнављању рада синдикалне организације пољопривредних радника и овој конференцији да обезбеје оријентисања и одређивања пољопривредног пролетаријата у Војводини за синдикалну и радничку политику каква се водила у то време у Главном радничком савезу и Социјалистичкој партији.

Чињеница да су две најважније функције у Савезу и његовој централној управи (председник и секретар) одлуком конференције дате двојици његових руководиоца из времена пре Обзнане, као и да се од конференције није захтевало да се јавно изјасни и по линији домаћег организационог одређивања, тј. да се укључи у организациони састав Главног радничког савеза, указује да је између иницијатора обнове Савеза пољопривредних радника (група руководиоца и активиста на челу са Вимислинским и Чаутом) и руководства реформистичког крила радничког покрета претходно постигнут споразум о томе и о организационој самосталности Савеза пољопривредних радника,

⁶⁴ Слобода 23. IV 1922, 1.

⁶⁵ Међународна синдикална централа, под идеолошко-политичким утицајем II Интернационале (реформистичког крила радничког покрета).

⁶⁶ Слобода 23. IV 1922, 1.

попут синдикалних организација графичких радника, банкарских службеника и др.

Уза свечани број реформистичке *Слободе* (Нови Сад) од Првог маја 1922. штампан је и додатак на мађарском језику, посвећен пољопривредним радницима и писан у духу политике Јединственог фронта радника.⁶⁷ Ово указује на околност да је руководство реформистичког крила радничког покрета, бар у почетку, водило рачуна о револуционарној оријентацији покретача обнове рада Савеза пољопривредних радника, на челу са Вимислинским и Чаутом старијим. Чланак Јована Вимислинског, у овом додатку — позив пољопривредним радницима да се организују — указује да су Вимислински и Чаут старији веровали у могућност сарадње са руководством реформистичког крила радничког покрета.

Овакви односи у овој сарадњи, међутим, трајали су врло кратко време. О томе нас обавештавају писани извори из нешто доцнијег времена. У њима се констатује да је руководство реформистичког крила радничког покрета убрзо после конференције од априла 1922. године, којом је обновљен рад Савеза пољопривредних радника, покушало да му наметне свој утицај и контролу над његовим радом, да спречава омасовљење и класну садржину активности овог Савеза Од централне управе и од подружница Савеза пружен је одлучан отпор овим настојањима, па се руководство реформистичког крила радничког покрета одлучило да Савез силом укључи у организациони састав Главног радничког савеза и тако га потчини својој контроли и утицају. Пошто ни у томе није успевало, одлучило се на примену најпрљавијих средстава — на денунцирање полицији руководиоца и активиста Савеза пољопривредних радника, отимање Савезове имовине (просторија, инвентара, библиотека, архива, новца и др.) уз помоћ полиције, оптуживање полицији подружница које су давале отпор овом насиљу да су комунистичка гнезда и сличним нечасним средствима. Руководство реформистичког крила радничког покрета отворено је изјављивало да ће помоћу полиције спречавати рад Савезу пољопривредних радника ако његови припадници не пристају да Савез укључе у организациони састав Главног радничког савеза.⁶⁸

То су били основни разлози што током 1922. године у Савезу пољопривредних радника није било значајнијих активности, изузев у неколико јачих и комплетнијих подружница (Суботица, Марадик).

Пошто се уверило да у условима таквих полицијских прогона и притиска вршеног од руководства реформистичког крила радничког покрета неће моћи очувати организациону самосталност Савеза, а да

⁶⁷ По стилу писања и револуционарној оријентацији аутора чланка са сигурношћу се може закључити да је Додатак уредио Јован Вимислински. Дух и тон писања у овом Додатку, по својој озбиљности и скромности, јако судар од духа и тона осталог дела овог броја *Слободе*, штампаног на српскохрватском језику карактеристичном по псеудореволуционарном фразирану и разметању.

⁶⁸ „[...] Од последње скупштине (15. IV 1922. г. — М. П.) Савез не само да није напредовао него је назадовао. Поред реакције ми имамо и социјал-демократе, који чине све могуће да нам рад спрече и наш Савез приведу Главни раднички савез. У том послугу они се не либе ни најпрљавијих средстава. Поједини наши чланови по неколико пута су били позивани у полицију на њихову директну денунцијацију [...]“ (*Орг. радник* 4. V 1924, 3). „Социјал-патриоти су у Новом Саду нелегално искористили стање Обзнане и исто тако нелегално добили од полиције и имовину централе. Али одбијајући отету имовину, полиција им није могла предати и чланство Савеза. Ова одвратна работа социјал-патриота, бацила је читаву организацију у организациону кризу. У знак протеста против супрежништва са полицијом, чланство је демонстрирало апстигенцију у организацији.“ (*Орг. радник* 18. III 1926, 3; вид: и *Szervezett Munkás*, Београд, 22. IV 1923, 4).

би сачувало његово руководеће и активистичко језгро и бар неколико јачих подружница, у руководству Савеза је сазрела мисао о неопходности његовог организационог укључивања у Независне синдикате, да би се са његовим осталим чланством и руководством, иако не под повољнијим условима, борило за право пољопривредног пролетаријата за своју класну синдикалну организацију. Ово недвосмислено потврђује и текст поздравног телеграма Првој земаљској конференцији Независних синдиката (27—29. I 1923), послатог од централне управе Савеза пољопривредних радника:

„Овим путем поздрављамо Земаљску конференцију МСОЈ која се одржава у Београду.

Југословенски пољопривредни радници су у таквој ситуацији да нису заступљени на овој конференцији, али има наде да ће бити на следећој. Овим путем молимо Земаљску конференцију МСОЈ да објави свим присутним делегатима да потпомогну економски покрет пољопривредних радника, да било где да се нађу међу пољопривредним радницима, нека потпомогну њихово организовање, читање, „Szervezett Munkás-a“⁶⁹, јер централа Савеза пољопривредних радника признаје „Szervezett Munkás“ за свој орган и у њему ће убудуће све објављивати што се односи на покрет међу пољопривредним радницима. Зато кличемо:

„Живела Земаљска конференција МСОЈ! Живели Независни синдикати! Напред ка великом раду који нас може одвести великом циљу.“

Руководство Савеза Пољопривредних Радника⁶⁹

Оваква оријентација иницијатора обнове рада Савеза пољопривредних радника несумњиво је била последица њиховог уверења да се класна садржина активности синдикалне организације пољопривредног пролетаријата може обезбедити само у организационим оквирима Независних синдиката.

Питање обнове рада Савеза пољопривредних радника, нашло се, дакле, суочено са настојањима вођства реформистичког крила радничког покрета, режима и богатог земљопоседника у Војводини, да спречи сваку активност у њеном радничком покрету која је имало за циљ масовно организовање пољопривредног пролетаријата и његову ефикасну борбу за боље материјалне и опште услове живота. У напорима руководства и активиста у Савезу пољопривредних радника да се то ипак постигне протекло је време до пролећа 1923. године.

Рад у Савезу пољопривредних радника 1923—1925.

На својој седници од 2. априла 1923. године централна управа Савеза пољопривредних радника је већином гласова донела и формалну одлуку о укључивању Савеза у организациони састав Независних синдиката.⁷⁰ Тиме је отпочео вишегодишњи период његовог деловања у оквиру револуционарног крила радничког покрета.

Пре ове одлуке централне управе Савез пољопривредних радника је стварно већ деловао под утицајем револуционарно оријентисаних снага у радничком покрету.⁷¹ Тако је овом одлуком само признато једно већ постојеће стање.

⁶⁹ Орг. радник 1. II 1923, 1; *Szervezett Munkás* 3. II 1923, 2.

⁷⁰ *Szervezett Munkás* (Београд) 22. IV 1923, 4.

⁷¹ Несумњиво значајну улогу у заузимању чврстог става да се да отпор полицији и руководству реформистичког крила радничког покрета да Савез пољопривредних радника укључе у Главни Раднички Савез, одиграо је и *Szervezett Munkás*, лист Независних синдиката на мађарском језику који је у периоду јануар—јуни 1923. године излазио у Београду, а растуран

Реаговање руководства реформистичког крила радничког покрета на ову одлуку било је врло оштро. Оно је сазвало конференцију представника пољопривредних радника, чију је синдикалну организацију сада називало Земљорадничким савезом.⁷²

Конференција је одржана 27. V 1923. године у Новом Саду. На њу је дошло 18 делегата из 11 места⁷³ и покрајинска руководства организација реформистичког крила радничког покрета у готово комплетном саставу. Референти су били Павле Татић и др Милан Секулић у име Социјалистичке партије Југославије, Марко Потнер у име Главног радничког савеза и Антон Јуришић у име мањине у централној управи Савеза пољопривредних радника, опредељеног за Независне синдикате. Сви референти су осудили одлуку већине у централној управи Савеза пољопривредних радника о његовом прикључењу Независним синдикатима, и то окарактерисали као гажење одлука претходне конференције (од априла 1922. године). Према њиховом тумачењу, тиме што се ова конференција изјаснила за Амстердамску синдикалну интернационалу изјаснила се истовремено и за Главни раднички савез. Пошто су председника Савеза пољопривредних радника Лоренца Чаута старијег и секретара Јаноша Вимислинског окривили као иницијаторе прилажења Независним синдикатима и саботерима рада у духу политике Главног радничког савеза, конференција их је искључила из синдикалне организације пољопривредних радника.⁷⁴

Конференција је усвојила и резолуцију у којој се комунистичка оријентација централне управе под вођством Чаута и Вимислинског истиче као разлог што су током 1922. године постигнути слаби успеси на синдикалном организовању пољопривредних радника, па се апелује на пољопривредне раднике да се окупе око Земљорадничког савеза — синдикалне организације пољопривредних радника у организационом саставу Главног радничког савеза. На конференцији је изабрано и руководство ове организације, а за његово седиште одређен је Нови Сад.⁷⁵

Тако је поред Савеза пољопривредних радника на територији Војводине створена још једна синдикална организација пољопривредних радника под именом Земљораднички савез, у организационом саставу реформистичког Главног радничког савеза. Одређивањем Новог Сада за седиште њеног руководства хтело се пред радничком јавношћу представити како она има подружнице у свим деловима Војводине, иако их је имала само у југоисточном Банату — у Вршцу, од неколико стотина чланова и неколико малих у његовој околини. Међутим, ни овим подружницама није из Новог Сада руковођено непосредно, јер су оне имале своје посебно руководство које је било подређено ОРСЈ (Опћем радничком савезу⁷⁶) и тек преко овог Главног радничког

у Војводини. *Szervezett Munkás* је у сваком броју доносио чланке посвећене проблемима пољопривредних радника у Војводини, указивао им на потребу организовања у класно-борбене Независне синдикате и доносио конкретне појединачне податке о злоупотребама вршеним према слугама и надничарима (Историјски архив Покрајинског комитета Савеза комуниста Србије за Војводину Нови Сад — 20162—20164).

⁷² Слобода 4. и 11. III 1923, 3.

⁷³ Турија, Надаљ, Стари Бечеј, Црно Брдо (Фекетић), Суботица, Вршац, Нови Бечеј, Стара Кањижа, Стара Моравица, Пивнице, Србобран.

⁷⁴ Слобода 3. VI 1923, 1.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Синдикална организација реформистичког крила радничког покрета на територији Хрватске која се после Обзнане проширила и на Војводину јер реформистичко крило радничког покрета до Обзнане није имало своје синдикалне организације у источној половини Југославије. Задржавши до извесних граница своју самосталност Опћи раднички савез (ОРСЈ) је 1922. године ушао у организациони састав Главног Радничког Савеза (ГРС).

савезу, односно руководству Земљорадничког савеза. Руководство Земљорадничког савеза у Новом Саду било је генералштаб без војске. То је руководство реформистичког крила радничког покрета морало врло брзо и јавно да призна, јер су већ у јулу 1924 године, свега годину дана после конференције од маја 1923. године, Земљораднички савез и његово руководство у Новом Саду престали да постоје. Њихове функције су пренете на вршачку подружницу пољопривредних радника и њено руководство, које је подигнуто на ранг Пододбора⁷⁸ Опћег радничког савеза (у оквиру Главног радничког савеза). Иако формално југословенског карактера, његова стварна надлежност се простирала само на Вршац и околину.⁷⁹ Овакво стање у синдикалном покрету пољопривредних радника у оквиру реформистичког крила радничког покрета остало је све до 1928. године.⁸⁰

О раду Савеза пољопривредних радника током 1923. године, после његовог организационог прикључења Независним синдикатима, сазнајемо у сасвим уопштеној форми из извештаја штампаних у листовима револуционарног крила радничког покрета током 1924. и следећих година. У једном од њих каже се: „[...] где није стигла полиција ту су опскурни социјалпатриотски типови, јавним и тајним денунцијама онемогућавали сваки рад. Све су подружнице разорене. Активнији чланови су непрестано били под полицијском паском. Има села у којима су се по три пута дневно морали јављати у жандармеријским касарнама [...]”⁸¹

Активност у Савезу, дакле, протекла је и током 1923. године у борби са реформистима у радничком покрету (социјалдемократима и центрумашима) и полицијом. У таквим условима се јавно и масовно није готово ништа могло радити. Иако јако ограничено, јавно је успевала да делује и да се некако одржи само подружница у Суботици. Подружнице у Земуну и Марадику деловале су илегално и без веза са централном управом Савеза у Новом Саду.⁸²

О деловању Савеза у првих неколико месеци 1924. године конкретније нас обавештавају, осим савремене радничке штампе, и други извори. Из њих се види да је у зиму 1923/4. године оживела активност у суботичкој подружници и да је основана подружница у Сенти.⁸³

⁷⁷ Пошто Главни Раднички Савез није био централизована организација, што се види и из претходне напомене.

⁷⁸ Што је одговарало централној управи струковног савеза у ГРС.

⁷⁹ Слобода 27. VII 1924, 4.

⁸⁰ Представници реформистичког крила радничког покрета више пута су у периоду 1922—1929. године (а и касније) давали осврт на прилике у синдикалном покрету пољопривредног пролетаријата у Војводини, али никада нису хтели да помињу овај свој неуспех током 1922. и 1923. године, да му се наметну за вођство најпре путем учешћа у обнови рада Савеза после Обзнане, па онда када то нису успели, оснивањем Земљорадничког Савеза који је био формалност и због тога морао да ликвидира. Тако у извештају Радничке коморе за Војводину за 1927. годину (*Привредни и социјални односи у Војводини*, Нови Сад 1928, 1—45) дају прилично заокружену слику, мада у много чему мањкаву, стања и проблема пољопривредног пролетаријата, где говоре и о његовом синдикалном организовању у прошлости, али прећуткују догађај из 1922/3. године. Исти је случај и у извештају ОРСЈ за 1926/7. годину (стр. 7—12), у извештају Земаљског Савеза пољопривредних радника за 1935—37. годину итд.

⁸¹ *Орг. радник* 17. VI 1924, 2.

⁸² У периоду 1922—29. године у изворима нема података о раду подружнице СПРЈ у Београду која је деловала 1919—1920. године. (*Szervezett Munkás*, 3. VII 1927, 4; *Организовани радник*, Загреб, 20. VI 1924, 2).

⁸³ Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица Ка-508/1927; *Орг. радник*, 20. IV 1924, 4.

Обе ове подружнице су међусобно сарађивале, одржавале везу са централном управом СПРЈ у Новом Саду и развиле значајну активност у околини својих места на организовању пољопривредног пролетаријата.

Руководство суботичке подружнице је обновило рад подружница у Старој Моравици, Малој Босни и Мургашу, а такође вршило припреме за организовање подружница у још неким местима.⁸⁴

Руководство сенђанске подружнице уз помоћ Месног радничког синдикалног већа Независних синдиката, који су у то време у Сенти имали неколико подружница различитих струка синдикално организованих радника, развило је живу активност на организовању пољопривредних радника у целој североисточној Бачкој, а преко учитеља, комуниста и учесника у Октобарској револуцији, Кароља Чеха (Cseh) из Аде и Јожефа Кесега (Keszeg) из Падеја, и у северном Банату.⁸⁵

Са организовањем пољопривредних радника ишло је врло тешко. У једном савременом извору о томе се каже следеће:

„[...] у Чантавиру је стање међу пољопривредним радницима следеће: постоји воља за организовањем, али претходно хоће да се упознају са правилима Савеза. Штавише, нагласили су да за ово имају разлога. Због незгода у прошлости морају опрезно да делују, јер су 1920/21. г. у Чантавиру 30—35 људи били крваво премлаћени због недозвољеног организовања, па не желе да се исти случај понови [...]“⁸⁶

Овај случај нам потврђује да су полицијски прогони над руководством и активистима у подружницама Савеза пољопривредних радника и претходних година понекад прелазили и у прави терор и да је то био један од важнијих разлога што су се пољопривредни радници у периоду 1922/23. године тешко одлучивали да се организују под условом да сигурно буду изврнути малтретирању, хапшењу и батинању.

Релативно већи организациони успеси, у односу на претходне две године, постигнути током зимских месеци 1923/4. године омогућили су централној управи Савеза да уз помоћ суботичке подружнице и Месног радничког синдикалног већа Независних синдиката у Суботици организује конференцију Савеза са циљем да се на њој сумирају резултати дотадашњег рада и сагледају услови и могућности за даљу активност.

Конференција је одржана 20. априла 1924. године у Суботици, у Радничком дому.⁸⁷ На њој су учествовала 23 делегата из 7 места.⁸⁸ Поред извештаја о раду Савеза у 1922. и 1923. години, којег је конференцији поднео секретар централне управе Јанош Вимислински, претресана су и два основна проблема: организационо стање у Савезу и положај пољопривредних радника.⁸⁹

Према извештају, Савез је имао неколико подружница са око 500 чланова. Везу са централном управом одржавале су само подруж-

⁸⁴ *Орг. радник* 4. V 1924, 3.

⁸⁵ Организатор ове активности био је Јанош Домањи, до половине 1924. године функционер (секретар ?) Месног радничког синдикалног већа Независних синдиката у Сенти, од друге половине 1924. године до почетка 1925. године функционер Месне организације НРПЈ у Суботици, а од 1925—27. године уредник *Szervezett Munkása*. (Историјски архив, Суботица, Окружни Суд Суботица К-508/1927)

⁸⁶ Историјски архив, Суботица, Окружни Суд Суботица К-508/1927.

⁸⁷ У Толстојевој улици број 18.

⁸⁸ Из Суботице, Мале Босне и Мургаша (ближа околина Суботице), затим из Новог Сада, Аде, Сенте и Старе Моравице.

⁸⁹ *Орг. радник* 17. IV 1924, 2; 4. V 1924, 3; *Радник*, Београд, 11. V 1924, 8.

нице из Суботице и Сенте. Право организационо стање, међутим, централна управа није ни знала, јер је током 1923. године радила без финансијских средстава. Подружнице су такође биле готово без њих, јер због свог тешког материјалног положаја чланство је плаћало незнатну чланарину, и то само када је било запослено. Пољопривредни радници из више места нису на ову конференцију послали своје делегате само зато што нису имали новаца да им плате пут и остале трошкове. Поред тешког финансијског стања, као разлог слабог организационог рада и стања у Савезу наведени су и полицијски прогони и ометање рада од руководства реформистичког крила радничког покрета, што су делегати потврдили конкретним случајевима у својим местима, али и многе субјективне слабости у раду централне управе и руководства подружница. Да би се омогућио рад централној управи и руководством подружница и повећала средства за интензивнији агитациони и пропагандни рад међу пољопривредним радницима, одлучено је да се нешто повећа чланарина, инсистира на њеном уредном плаћању и да се тражи финансијска и друга помоћ од синдикалних подружница других струка и месних радничких синдикалних већа Независних синдиката, где постоје. На конференцији је посебно истакнуто како пољопривредни радници треба сами себе да помогну и да је дужност осталих синдикално организованих радника и њихових руководства у оквиру Независних синдиката да им помогну док њихове подружнице не ојачају.⁹⁰

У погледу положаја пољопривредних радника констатовано је њихово тешко материјално стање због слабе упослености и пораста броја стално незапослених. Уз то је истакнуто да се сваки покушај синдикалног организовања пољопривредних радника, како би се изборили за боље услове рада, спречава полицијским прогонима. Поводом ових проблема донета је и резолуција у којој се протестује што надлежни државни фактори нису ништа учинили да побољшају положај пољопривредног пролетаријата, док, с друге стране, безобзирно газе уставом загарантовано право пољопривредним радницима да се синдикално организују. Ова резолуција, уз извештај са конференције, објављена је у листовима револуционарног крила радничког покрета, а у пропратном тексту поводом ње позива се пољопривредни пролетаријат у Војводини да се организује у Савез пољопривредних радника и ефикасним акцијама натера надлежне државне факторе да решавају економске и друге проблеме пољопривредних радника који су у ово време били најакутнији социјални проблеми у Војводини, с обзиром да су то били проблеми неколико стотина хиљада њених становника.⁹¹

На конференцији је била изабрана и нова централна управа, а за њено седиште је поново био одређен Нови Сад, као место из којег централна управа Савеза може под најповољнијим условима контактирати са свим подружницама. Предвиђало се, наравно, повећање броја чланства и подружница у свим деловима Војводине.⁹²

Захтеви ове конференције да синдикалне подружнице дружких струка пруже помоћ нису били нереални, јер је стање у организацијама револуционарног крила радничког покрета у Војводини у ово време било такво да су оне Савезу пољопривредних радника могле пружити ефикаснију и материјалну и другу помоћ. Половином 1924. године ситуација се, међутим, знатно изменила. Дошло је до новог таласа полицијских прогона организација револуционарног крила радничког покрета. Режим је забранио рад Независној радничкој партији

⁹⁰ Радник, Београд, 11. V 1924, 8.

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

и Независним синдикатима. Наиме, иако је забрана рада Независним синдикатима убрзо повучена, локалне полицијске власти су настојале да им га што дуже онемогуће, па им је рад у појединим већим местима Војводине био забрањен и неколико месеци, као, „на пример“ у Новом Саду, чак до марта 1925. године. Прилике настале у организацијама револуционарног крила радничког покрета у Војводини, у другој половини 1924. године и у првој половини 1925. године као и у централним инстанцама Независних синдиката, Независне радничке партије и Комунистичке партије Југославије нису биле нимало повољне за пружање ефикасније помоћи Савезу пољопривредних радника. Он је опет био препуштен сам себи, а због новог таласа полицијских прогона којима је и Савез био захваћен у њему се није могло готово ништа учинити према закључцима суботичке конференције од априла 1924. године.⁹³

У оквиру ових општих прогона организација револуционарног крила радничког покрета у Војводини дошло је фебруара 1925. године и до полицијске забране рада Савеза пољопривредних радника — његовој централној управи и подружницама. Из Новог Сада су протерани у место рођења функционери централне управе Савеза — председник Шимон Палинкаш и секретар Јанош Вимислински, а њена имовина заплена.⁹⁴ Сав рад у Савезу, у неколико наредних месеци, овим је поново био сведен на минималну активност суботичке и још неколико подружница.

Један од основних узрока минималних успеха у раду Савеза пољопривредних радника до друге половине 1925. године, била је, без сумње и економска коњунтура у Војводини, у послератним годинама, која је и у периоду 1921—1924. године условила и извесно побољшање економског положаја пољопривредних радника, о чему је напред, поводом укидања интервенција органа власти у решавању спорова и односа између пољопривредних радника и њихових послодаваца 1921. године, било више речи.

Полицијски прогони у време провођења Обзнане, истраге по атентату на регента, после обнове рада Савеза (током 1922. и 1923. године) и најновији талас прогона организација револуционарног крила радничког покрета у другој половини 1924. године, који никада нису мимоилазили организоване пољопривредне раднике, такође су утицали на њихово теже одлучивање да се синдикално организују. Наведени пример Чантавира то најбоље потврђује.

Ма колико да су бројност пољопривредних радника у Војводини и њихов тежак економски положај могли повољно да делују на њихово успешно организационо захватање у класну синдикалну организацију, услови њиховог живота и рада су били фактор који је то отежавало. Пошто су били на врло ниском ступњу културе, знатно нижем од осталих радника, па према томе и са много ужим видицима и са знањима о свом друштвеном положају, са њима је требало много више радити и групно и појединачно, више него што је то било потребно са другим радницима. За то, међутим, није било услова јер је један њихов део (око 50.000) стално живео на салашима разасутом широм атарева, док је други, знатно већи део (150.000) у сезони пољопривредних радова (пролеће — лето — јесен) од зоре до мрака био на послу, врло често изван места свога становања. За интензивнији рад са пољопривредним радницима преостајала је само зима, када су најмање или нису уопште радили. Овај проблем њиховог окупљања, сталног и

⁹³ Архив радничког покрета Југославије, Београд, фонд КИ мф. 46-255/538-544.

⁹⁴ Историјски архив, Нови Сад, фонд Савета града Н. Сада 3556/1925. (14. фебруар).

систематског рада са њима на културном, просветном и идеолошко-политичком уздизању, мада не несавладив ни код њих, био је дакле много тежи него код осталих категорија радника.

Организациона подвојеност радничког синдикалног покрета у земљи, па и у Војводини, веома је негативно утицала на организовање и борбу против експлоатације код свих категорија, а посебно код пољопривредних радника.

Стање у коме се у овим годинама налазило револуционарно крило радничког покрета такође је допринело slabим организационим и другим успесима у Савезу пољопривредних радника. Организације револуционарног крила радничког покрета у Војводини, у овим годинама врло се тешко пробијају и тек се 1923. може говорити о чвршћем позицијама Независних синдиката, а 1924. Независне радничке партије и Комунистичке партије Југославије. Када се, најзад, у првој половини 1924. године достигао изванредан ниво сређенијег и интензивнијег деловања, дошло је до поменутих полицијских прогона који су за више месеци паралисали њихову снагу и дејство.

Под утицајем десних елемената у организацијама револуционарног крила радничког покрета, и код једног дела комуниста у Војводини, до 1925. постојало је схватање да Независне синдикате треба најпре учврстити међу занатским и фабричким радницима, па тек онда на село, међу пољопривредним пролетаријатом. Ова и слична схватања су такође штетно утицала на активнији однос Независних синдиката према пољопривредним радницима у Војводини.

С обзиром да је у Војводини био бројан пролетаријат мађарске народности, ради успешнијег подизања класне свести код њега била је потребна штампа, литература и друга пропагандна средства на мађарском језику. Материјалних могућности, међутим, ни за то није било. Изражајење *Szervezett Munkása* у периоду јануар — јун 1923. године морало је бити обустављено због недостатка материјалних средстава. Улагани су огромни напори да се скупе новчана средства да се настави са издавањем *Szervezett Munkása*, али се у томе успело тек после двогодишње паузе у његовом изражању. Сви напори новосадског Месног радничког синдикалног већа Независних синдиката и месне организације Независне радничке партије Југославије да у другој половини 1924. године покрену лист на мађарском језику остали су без успеха, због недостатка новчаних средстава.⁹⁵ Ово се врло негативно одразило на задатак синдикалног организовања пољопривредних радника.

Као и свим организацијама револуционарног крила радничког покрета — синдикалним и политичким, тако је и Савезу пољопривредних радника недостајао руководећи кадар. У њему је овај проблем био изузетно тежак, а у овим годинама није га било ни могуће решити, већ и због малобројности чланства, а и других разлога.

У светлу свих ових околности постаје јасније зашто је активност у централној управи и подружницама Савеза, до 1925. године, дала тако мале резултате.

У наредном периоду рада Савеза, од 1925 — 1929. године, прилике су се у много чему измениле и углавном повољно утицале да резултати његовог рада буду много већи.

На првом месту измениле су се економске прилике. Помињано побољшање економског положаја пољопривредних радника у Војводини 1921. и послератна коњунтура у њеној привреди били су краткотрајни. Већ од 1923. почела је стагнација у њеној индустрији и у занатству, а од 1925. и пољопривредна криза, која је најпре и најјаче захватила Војводину. То се најпре негативно одразило на економски

⁹⁵ ИАВ, Окружни суд Н. Сад, К-306/1925.

положај пољопривредних радника. Од 1923. број незапослених у њиховим редовима поново је почео да расте, да би после 1925. достигао цифру од више десетина хиљада. Висина зарада пољопривредних радника такође је почела да опада.

Измениле су се и прилике у револуционарном крилу радничког покрета. Покушај да се одржи Независна радничка партија као легална политичка партија револуционарно оријентисаног пролетаријата није успео, па се рад у његовим редовима у периоду 1925—1929. године углавном свео на илегални вид — КПЈ и СКОЈ и легални — Независне синдикате. Осим тога, поред инсистирања на даљој борби за остварење јединственог фронта (уједињење и заједничка синдикална активност), КПЈ је иницирала и борбу за остварење савеза радника и сељака. Не улазећи овде дубље у ову доста сложену проблематику указаћемо да је пут усвајања оваквог смера активности војвођанске комунисте водио најпре на најужу сарадњу са пољопривредним радницима и на пружање помоћи да се они активирају у својим синдикалним организацијама. Иако су фракцијски сукоби у КПЈ, у периоду 1926—1928. били достигли врхунац и имали врло негативан утицај на целокупан синдикални рад, захваљујући околности што се они нису протегли на чланство и нижа руководства, организационо јачање Независних синдиката у Војводини, па и Савеза пољопривредних радника, бележило је после 1925. сталан успон.

И прилике у редовима пољопривредних радника у Војводини такође су се измениле. Стасала је нова генерација пољопривредног пролетаријата. Те младе снаге, директно још несучене са класним непријатељем и његовим органима безбедности, смелије су ступале у Савез и повеле га у борбу за освајање војвођанског села и широко организационо захватање пољопривредних радника у редове борбеног пролетаријата.

Све ове околности допринеле су успешнијем организовању пољопривредног пролетаријата у Војводини у Савез пољопривредних радника после 1925. године.

Савез пољопривредних радника од 1925—1929.

За настављање рада Савеза пољопривредних радника после жестоких полицијских прогона у другој половини 1924. и у првој половини 1925. године над организацијама револуционарног крила радничког покрета и у Војводини од пресудног значаја била је околност што је неколицини подружница Савеза успевало да одоли овим прогонима и сачува своја руководства и најборбеније чланство. Ове подружнице су биле језгро масовног и борбеног Савеза пољопривредних радника у периоду 1925—1929. године.

Пошто је централној управи Савеза поменутом полицијском забраном од фебруара 1925. године било онемогућено да делују у Новом Саду, у другој половини 1925. године одлучено је да њену дужност привремено преузме руководство подружнице у Суботици.⁹⁶ Ова мера

⁹⁶ Осим што је констатовано да је седиште централне управе Савеза пољопривредних радника премештено из Новог Сада у Суботицу савремени извори не дају подробније податке о томе. Доцније је секретар Савеза Петар Францишковић на саслушању код истражног судије изјавио да је до одлуке о преношењу функција централне управе на руководство подружнице у Суботици дошло после неспоразума на једној седници између чланова централне управе. Францишковић је вероватно избегавао да каже прави разлог — да је централна управа пренета у Суботицу ради полицијске забране њеног рада и опстанка у Н. Саду да би била ближа масама пољопривредних радника итд. (*Szervezett Munkás* 3. I 1926, 4; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица К-626/1927).

је много допринела оживљавању рада у Савезу и бржем организовању његових подружница на територији Војводине. Централна управа је из Суботице била много ближе масама пољопривредних радника у ратарству, од којих је око три четвртине живело у северним и средњим деловима Бачке и Баната.

Друга корисна мера била је поновно покретање *Szervezett Munkása* паралелног издања *Организованог радника*⁹⁷ на мађарском језику, овога пута у Суботици. То је много допринело оживљавању рада у Независним синдикатима у Војводини, а посебно у Савезу пољопривредних радника. Већ од 19. јуна 1925. године у *Szervezett Munkásu* била је уведена рубрика за пољопривредне раднике (*Földmunkás rovat*). Најпре је она била само средство агитације и пропаганде међу пољопривредним радницима на плану њиховог синдикалног организовања, али већ од почетка 1926. године она постаје гласило Савеза пољопривредних радника које до 1928. године заузима већ целу страну у оквиру *Szervezett Munkása*, а понекад и више.⁹⁸

Редакција *Szervezett Munkása* у периоду 1925—1929. године публиковала је у друге агитационо-пропагандне материјале и литературу на мађарском језику, намењене пољопривредним радницима мађарске народности. Почев од 1926. године штампан је *Раднички календар*⁹⁹, *Мађарски спис*¹⁰⁰, божићни додатак *Szervezett Munkásu*.¹⁰¹ Већ 1926. године покренута је и Радничка библиотека¹⁰², у оквиру које су издаване брошуре са актуелним друштвеним и политичким темама, социјална поезија и проза и др. За потребе пролетаријата мађарске народности у Војводини редакција *Szervezett Munkása* је набављала литературу на мађарском језику и из иностранства.¹⁰³

Сва ова издавачка делатност имала је за циљ да подиже класну свест пролетера мађарске народности у Војводини и ангажује га у синдикалним и политичким организацијама револуционарног крила радничког покрета.

Да би се *Szervezett Munkás* и сва друга агитациона и пропагандна средства (календари, брошуре и др.) што успешније растурали и међу пољопривредним радницима, већ током 1925. године по селима у Војводини почели су се стварати одбори за штампу. Њихово одржавање и деловање било је све до 1929. године стална брига припадника организација револуционарног крила радничког покрета.¹⁰⁴

Једна од мера на плану оживљавања рада у Савезу пољопривредних радника била је ангажовање месних радничких синдикалних већа Независних синдиката у Војводини на томе послу. На пружању помоћи Савезу она су се ангажовала много активније и ефикасније него пре 1925. године. Месно радничко синдикално веће у Суботици без сумње је пружило најефикаснију и материјалну и сваку другу помоћ, али

⁹⁷ Лист Независних синдиката који у периоду 1921—1929. године излази у Београду.

⁹⁸ У првој половини 1923. године овај лист је уређиван и издаван у Београду. Због недостатка финансијских средстава престао је да излази у јуну 1923. године. Поново је покренут 21. VI 1925. године. Мада је на листу назначено да се до септембра уређивао и издавао у Београду, а од тада у Суботици, стварно је био уређиван и издаван у Суботици већ од јуна 1925. године. (ИАПКВ, 20162-20164).

⁹⁹ *Munkás és paraszt naptár*.

¹⁰⁰ *Május Elseje emléklap*.

¹⁰¹ *A Szervezett Munkás karácsonyi emléklap*.

¹⁰² *Munkás könyvtár*.

¹⁰³ Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица К-508/1927.

¹⁰⁴ *Szervezett Munkás*, 6. XII 1925, 4; 24. VI 1927, 2; 21. VIII 1927, 4; 23. IX 1928, 2 итд.

су врло значајну помоћ дала и остала месна радничка синдикална већа на територији Баната и Бачке — у Великом Бечкереку, Новом Саду, Сенти, Бачкој Тополи, Старом Бечеју, Ади, Сомбору, Панчеву и Старој Кањижи. Руководства и активности Независних синдиката у овим местима и лично су врло активно учествовали у организационом и политичком раду у синдикалној организацији пољопривредних радника у циљу стварања што већег броја подружница Савеза пољопривредних радника у селима и градовима Војводине.¹⁰⁵

Ово ангажовање припадника револуционарног крила радничког покрета у Савезу пољопривредних радника било је на првом месту последица организационог јачања Независних синдиката, КПЈ и СКОЈ-а у Војводини, али и околности што је легално деловање припадника револуционарног крила радничког покрета од 1925. године било могуће само у Независним синдикатима. Деловањем ових снага на војвођанском селу после 1925. године на плану реализовања Савеза радника и сељака кроз подружнице овог Савеза стварани су и бољи услови за илегални рад КПЈ и СКОЈ-а на територији Војводине. Отуда су подружнице Савеза пољопривредних радника основане после 1925. године и у више села у средњем Банату — у Куманима, Меленцима, Александрову и др. — у којима су снаге револуционарног крила радничког покрета до 1925. године деловале кроз легалне (тачније полулегалне) месне организације Независне радничке партије и Савеза радничке омладине.

Овакво ангажовање снага револуционарног крила радничког покрета у Војводини на оживљавању рада у Савезу пољопривредних радника, које је идући ка 1929. години било све обимније и ефикасније, дало је веома значајне резултате.

Организациони рад

Први који су се одазвали позиву нове централне управе Савеза упућеном пољопривредном пролетаријату Војводине да се организује¹⁰⁶ били су пољопривредни радници у Ади. Они су у децембру 1925. године основали своју синдикалну подружницу у организационом саставу Савеза пољопривредних радника.¹⁰⁷

Током 1926. године подружнице Савеза основане су у следећим местима: Бачком Петровом Селу, Падеју, Бачкој Тополи, Пачиру, Старом Бечеју, Бачком Градишту, Куманима, Меленцима, Кеву (код Сенте), Врањеви, Мољу, Горњој Мужљи, Торди, Старој Моравици, Бездану, Новој Црњи, Старој Кањижи и Малом Иђошу.¹⁰⁸

До почетка 1927. године Савез је имао 23 подружнице и 3.800 чланова.¹⁰⁹

Напоредо са организационим ширењем Савеза на територији Бачке и Баната, његова централна управа, коју је најпре сачињавало само

¹⁰⁵ Јанош Домањ, Петер Беркеш, Алберт Дарабаш, Нандор Киш-Губик из Суботице, Андраш Полгар и Јован Шипош из Новог Сада, Андрија Михајловић, Јохан Богнер, Доминик Холцнер, Јохан Фукс, Драгутин Максимовић из Великог Бечкерека, Иштван Такач из Сенте, Иван Мироницки, Јожеф Секељ, и Јулије Фламан из Сомбора, Јанош Гомбош и Ференц Кучера из Бачке Тополе, Радован Козаревић (Козарски) из Бачког Градишта, Иштван Пензеш из Старог Бечеја, Мартон Пал из Нове Црње.

¹⁰⁶ *Szervezett Munkás* 25. X 1925, 4; 1. XI 1925, 4; 22. XI 1925, 3; 3. I 1926, 4.

¹⁰⁷ *Szervezett Munkás* 3. I 1926, 4.

¹⁰⁸ *Szervezett Munkás* 3. I 1926, 4; 21. III 1926, 1, 2; 28. III 1926, 4; 20. VI 1926, 3; 18. VII 1926, 4; 12. IX 1926, 2; 19. IX 1926, 4; 26. IX 1926, 3; 31. X 1926, 4; 28. XI 1926, 3; 25. XII 1926, 4.

¹⁰⁹ *Szervezett Munkás* 27. II 1927, 3.

руководство суботичке подружнице, проширена је током 1926. године представницима неколицине бројнијих новооснованих подружница.¹¹⁰

Крајем 1926. и почетком 1927. године организационо стање Савеза било је већ такво да се могла сазвати конференција или конгрес на којем би између осталог била изабрана централна управа, донета правила Савеза и др. Међутим, због поновљених полицијских прогона у фебруару 1927. године, овога пута посебно уперених против Савеза пољопривредних радника, забране рада великог броја подружница, хапшења и вишемесечног задржавања у затворима већег броја руководилаца и активиста у подружницама и неколико чланова тадашње централне управе међу којима и њеног секретара Петра Францишковића¹¹¹, ово је морало бити одложено до октобра 1927. године.

О постигнутим организационим и политичким успесима у Савезу током 1926. године, а нарочито у току зимских месеци 1926/7. године сведоче и подаци из сачуваних полицијских и судских архива. Из њих се види да су полицијски органи почетком 1927. године били изненађени успесима револуционарног крила радничког покрета на револуционисању пољопривредног пролетаријата у Војводини и његовог организационог захватања у Савез пољопривредних радника.

О делатности централне управе Савеза у Суботици и чињеници да је она успела да на територији североисточне Бачке и средњег Баната организује неколико десетина подружница и ту развије добро смишљену агитациону и пропагандну активност режим је сазнао откривањем активности револуционарног крила радничког покрета у Великом Бечкереку и његовој околини (Меленци, Кумане, Врањево и др.) у предизборној кампањи за обласне скупштине, 23. јануара 1927. године. По наређењу Министарства унутрашњих дела, у просторијама централне управе, свих подружница, у становима руководилаца и активиста Савеза пољопривредних радника извршен је претрес 19. фебруара 1927. године. Према садржини књига, брошура и другог бројног агитационог и пропагандног материјала заплетењог овим преметачинама полиција је утврдила неоспоран утицај и значајну организациону, политичку и пропагандну делатност револуционарног крила радничког покрета, тј. илегалне КПЈ међу пољопривредним пролетаријатом у Војводини.¹¹²

Приликом ових преметачина полиција је у редакцији *Szervezett Munkása* открила и брошуру на мађарском језику под називом *Az agrár reform sirjánál*, која је у издању *Szervezett Munkása* изашла из штампе 6. јануара 1927. године у Суботици. Она је била превод брошуре на српскохрватском језику под називом *Над гробом аграрне реформе*, издате 1926. године у Београду.¹¹³

¹¹⁰ Јожеф Медве из Падеја, Јожеф Лерих из Бачке Тополе, Мађаш Гортваи из Старог Бечеја, Андраш Сирак из Бачког Петровог Села и Јанош Венке из Сенте. Чланови централне управе из Суботице били су: Андраш Ваџи председник, Иштван Кабаи потпредседник, Петар Францишковић секретар, Јеремија Мусић благајник, Балто Пејић, Стипан Кунок, Фрањо Копуновић, Антун Шефчић, Ференц Беркеш и Казимир Пољаковић, чланови. (Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-626/1927).

¹¹¹ Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-626/1927.

¹¹² *Грађа за историју радничког покрета и КПЈ у Војводини 1918—1929*, Избор и објашњења: Дивна Албуљ, Сремски Карловци 1966 (у даљем тексту: Д. Албуљ, Грађа), 425, 426, 427, 430, 432, 435, 437, 438, 439, 443.

¹¹³ Под псеудонимом Н. Томин текст брошуре је написао Васа Богданов, а на мађарски језик ју је превео Арпад Лебл. Обојица су били гимназијски професори и припадници револуционарног крила радничког покрета тих година у Војводини. На судском процесу вођеном у Суботичком окружном суду 1927. године као преводилац брошуре на мађарски језик јавио се уредник *Szervezett Munkása* Јанош Домањ. Превођење ове брошуре није на

У овој брошури је на језгровит и приступачан начин разоткривена игра буржоазije и тадашњег режима аграрном реформом. У њој се недвосмислено констатује да је аграрна реформа од 1919. године превара и да сви беземљаци и сиромашни сељаци треба да се организују у Савез пољопривредних радника у коме ће се заједно са свим осталим радницима, организованим у револуционарно оријентисаним Независним синдикатима, изборити за праведну и истинску аграрну реформу. У брошури се врло често цитирају оцене аграрне реформе од 1919. године које су изrekli представници режима и грађанског друштва у разним листовима, у парламенту и у другим приликама.

Проучавањем брошуре полиција је утврдила да је реч о врло вештом комбиновању цитата и логичких закључака на основу њих, са циљем да послуже као агитационо-пропагандно средство за организовање беземљаша и сиромашних сељака у борби за стварну аграрну реформу.

Државно тужилаштво у Суботици одобрило је растурање ове брошуре на мађарском језику не проверавајући њену садржину из простог разлога што је у Београду одобрено њено растурање на српскохрватском језику.¹¹⁴

Брошура је штампана у неколико хиљада примерака и већ у току јануара и фебруара 1927. године растурена по целој Војводини. Поред *Szervezett Munkása* и других агитационих и пропагандних текстова у издању револуционарног крила радничког покрета, брошура је послужила као врло ефикасно средство за револуционисање аграрног пролетаријата и његово окупљање у Савез пољопривредних радника.¹¹⁵

И поред полицијских прогона и забране рада све до тада основане подружнице су илегално или полулегално наставиле са радом, а током 1927. године основане су и нове подружнице: у Новом Бечеју, Ковину, Батини, Сивцу, Вепровцу, Панчеву, Војловици, Букваћу (код Суботице), Славонском Броду и Пакрацу.¹¹⁶

Релативно успешном савлађивању кризе у Савезу изазване полицијским прогонима и другим бројним тешкоћама допринео је и Конгрес Независних синдиката, одржан од 12—17. јуна 1927. године у Београду. На овом Конгресу расправљано је и о стању у Савезу пољопривредних радника и о положају пољопривредних радника у Војводини. На њему је одлучено да се стави у задатак свим руководством подружница и месних радничких синдикалних већа Независних синдиката на територији Војводине да најактивније пораде на пружању помоћи подружницама и централној управи Савеза како би се пољопривредни пролетаријат у Војводини што масовније организовао ради успешније борбе за побољшање свог економског положаја.¹¹⁷

процесу окарактерисано као кривично дело (А. Лебл, *Синдикална борба*, 184—186; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-508/1927; *Szervezett Munkás*, 4. III 1928, 2 — *Beteljesedet...*; Историјски архив ПК СКС за Војводину, Нови Сад, 7369, 18307, 18529 — мемоарска грађа).

¹¹⁴ Обе брошуре, где год их је полиција током наредних година нашла приликом претреса просторије организација и припадника револуционарног крила радничког покрета, пленила је, а ове хапсила и месецима држала у затворима због тога што су их поседовали, иако судском одлуком брошуре нису стављене на листу забрањених текстова.

¹¹⁵ Историјски архив, Суботица, Окружни суд Суботица, К-508/1927, К-626/1927.

¹¹⁶ *Szervezett Munkás* 9. I 1927, 4; 16. I 1927, 3, 4; 2. VII 1927, 4; 8. V 1927, 3; ИАВ, Велики жупан, Београд 118/1927; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-626/1927; *Орг. радник* 17. III 1927, 3.

¹¹⁷ *Szervezett Munkás* 24. VII 1927, 1.

Колико је током 1926. и 1927. године порастао утицај Савеза и револуционарног крила радничког покрета уопште на војвођански пролетаријат, показују и резултати првих општинских избора у Војводини после 1918. године, одржаних 6. новембра 1927. године. У селима Баната и Бачке, у којима су деловале подружнице Савеза, у општинска представништва ушло је близу 300 припадника Савеза, на листи Републиканског савеза радника и сељака. Међу селима у којима је представника пољопривредних радника у општинским одборима био већи број, била су ова:

	Број мандата
Бачко Петрово Село	20
Бездан	17
Кумани	16
Пачир	15
Стара Моравица	12
Бачка Топола	11
Мали Иђош	9
Горња Мужља	9
Торда	8
Меленци	5

По неколико својих представника, међу којима и пољопривредних радника, имало је револуционарно крило радничког покрета (кандидациона листа Републиканског савеза радника и сељака) и у следећим местима: Сомбору, Сенти, Великом Бечкереку, Старом Бечеју, Сивцу, Богојеву, Телечкој и др.

Број одборника представника пољопривредног пролетаријата у појединим местима кретао се и до половине од укупног броја одборника, па су припадници Савеза пољопривредних радника у овим местима били чак и општински функционери, као на пример у Бачком Петровом Селу, Торди и др.¹¹⁸

Крајем 1927. године Савез пољопривредних радника имао је 37 подружница са 4.299 чланова.¹¹⁹

Овакви организациони и политички успеси у Савезу и чињеница да су се до септембра 1927. године поново нашли на слободи похапшени руководиоци подружница и чланови централне управе Савеза после полицијских прогона у фебруару исте године омогућили су организовање конференције, прве после оживљавања рада у СПРЈ и његовог omasовљења после 1925. године.

Конференција је одржана у Суботици 16. октобра 1927. године. На њој је учествовало 7 чланова централне управе, 21 делегат из подружница и представник ЦРСОЈ — централног руководства Независних синдиката. У реферату секретара централне управе Петра Францишковића констатован је успешан организациони развитак Савеза од краја 1925. године. Полицијским прогонима током 1927. године, којима су биле изложене све подружнице и централна управа Савеза, режиму је успело да спречи још интензивнији организациони и политички рад у Савезу и да заплаши многе појединце (руководиоце, активисте и чланове подружница Савеза) па они овим прогонима нису пружили отпор још интензивнијим и организованијим радом, него су са за краће или дуже време пасивизирали. Истакнуто је такође и сиромаштво у финансијским средствима у централној управи и подружницама Савеза,

¹¹⁸ *Szervezett Munkás* 13. IX 1927, 3; 12. VIII 1928, 3; *Torontál*, Велики Бечкерек, 7. XI 1927.

¹¹⁹ *Szervezett Munkás* 4. III 1928, 2.

због чега ни у приближно довољној мери није било организационог и пропагандног рада. На то је представник централног руководства Независних синдиката одговорио да су Независни синдикати у целини у сличној ситуацији, па да значајнију помоћ Савез пољопривредних радника не може ни од кога очекивати, него треба своје финансијске проблеме сам да решава.¹²⁰

После реферата секретара централне управе конференција је разматрала економски положај пољопривредних радника, Правила Савеза, питање сачињавања програма и плана рада, одржавања конгреса Савеза и изабрала нову централну управу.

На конференцији је констатовано да се материјални услови живота пољопривредних радника у Војводини из године у годину и из дана у дан погоршавају. Полицијским прогонима током 1927. године режиму је успело да спречи интензивнију и масовнију економску борбу пољопривредних радника — борбу за већу зараду у сезони пољопривредних радова током 1927. године. Због тога је конференција одлучила да се програмом и планом активности током зимских месеци 1927/8. године предвиди још масовнији политички и агитациони рад подружница и централне управе Савеза, међу пољопривредним радништвом, како би се оно још масовније окупило у подружнице Савеза пољопривредних радника и током 1928. године повело интензивнију борбу за побољшање материјалних услова живота.¹²¹

Конференција је усвојила и нова Правила Савеза па је одлучила да текст ових правила буде одмах објављен у *Szervezett Munkásu* и *Организованом раднику* и да их два члана централне управе поднесу Министарству унутрашњих дела на одобрење.¹²²

Сачињавање програма и плана рада централне управе и подружница Савеза за неколико наредних месеци поверено је групи састављеној од представника централне управе и неколико учесника на овој конференцији. Групи је дат задатак да овај посао обави непосредно после конференције на основу сагледане проблематике на њој и дотадашњих искустава у раду.¹²³

Конференција је изабрала нову централну управу Савеза¹²⁴ и одлучила да она што пре припреми одржавање конгреса Савеза. Због сталног пораста броја подружница и чланова, великих потреба за још интензивнијим организационим и пропагандним радом послови у централној управи умножили су се до те мере да њени чланови из Суботице нису могли више да их савлађују добровољним радом у слободном времену, па је конференција одобрила и једно стално плаћено радно место у централној управи.¹²⁵

Успешно сагледавање проблематике на овој конференцији омогућило је још интензивнију организациону и политичку активност у Савезу током 1928. године. Томе је без сумње допринео и веома тежак економски положај пољопривредних радника. Већ током 1927. године једна трећина их је била стално незапослена. На хиљаде беземљашких

¹²⁰ *Szervezett Munkás* 23. X 1927, 2; 30. X 1927, 1.

¹²¹ Исто.

¹²² Исто.

¹²³ Исто.

¹²⁴ Централну управу су сачињавали: Лајчо Матић председник, Антун Шевчић подпредседник, Петар Францишковић секретар, Андраш Ваџи благајник, Јеремија Мусић, Стипан Кунок, Стеван Пејић, Казимир Пољаковић и Мађаш Мезарош — сви из Суботице, затим Илеш Чик из Старе Моравице, Јанош Сивери из Горње Мужље, Јанош Чикош из Торде, Иштван Тиндереш из Бачког Петровог Села, Радован Козаровић из Бачког Градишта и Јосип Кобор из Бездана. (*Szervezett Munkás* 30. X 1927, 1).

¹²⁵ *Szervezett Munkás* 30. X 1927, 1.

породица остало је необезбеђено хлебом у зимским месецима 1927/8. године. У периоду јануар — март 1928. године широм Војводине одржавају се масовни протестни зборови против незапослености и скупоће незапослених и најосновнијим животним потребама неопскрбљених радника, међу којима две трећине пољопривредних.

Током прве половине 1928. године на територији Бачке и Баната оснива се велики број подружница: у Торњошу, Гунарошу и Богарошу код Сенте, Бразилији код Мола, у Недићеву и Светићеву код Аде, у Кутошу код Србобрана, у Новом Саду, Новој Кањижи, Фекетићу, Чуругу, Бајмоку, Чантавиру, Сомбору, Богојеву, Телечкој, Србобрану, Темерину, Бајши, Футогу, Сенти, Апатину, Бачком Моноштору, Делиблату, Александрову, Мокрину, Јаши Томићу, Тоби, Сајану, Двору, Душановцу, Лукином Селу, Ечки, Итебеју и Елемиру.¹²⁶ Половином 1928. године, легално, полулегално па и илегално, мање или више интензивно, у оквиру Савеза Пољопривредних Радника деловало је 53 подружница са 5.350 пуноправних чланова (који су редовно плаћали чланарину).¹²⁷

Поред већ наведених активиста Независних синдиката из Суботице и других места у Војводини, који су дали значајан допринос одржавању, учвршћењу и омасовљењу Савеза пољопривредних радника у периоду од 1925—1929. године, из редова пољопривредних радника кроз деловање у подружницама Савеза израстао је такође већи број активиста као што су били: Мађаш Нађмељкути (Nagy-mélykúti) из Кеви (код Сенте), који је активно учествовао у организовању девет подружница у рејону салаша и сеоских насеља између Сенте, Аде, Мола, Старог Бечеја, Србобрана, Бачке Тополе и Чантавира, затим Мађаш Шољмоши (Solymosi) из Аде, Јожеф Медве (Medve) из Падеја, Јанош и Јожеф Чикош (Csikos) из Торде, Јосип Кобор (Kóbor) из Бездана, Јанош Миклош (Miklos) из Нове Кањиже, Јосип Марталић из Батине и др.

Једном својом анализом из 1928. године о активности Савеза пољопривредних радника Министарство унутрашњих дела констатовало је да нису биле успешне интервенције његових полицијских снага у Војводини на спречавању рада подружница и централне управе Савеза током 1927/8. године и онемогућавању утицаја Независних синдиката и илегалне КПЈ на њихов рад. У анализи се подвлачи да то потврђује постојање и активност великог броја раније и у 1928. години основаних подружница Савеза широм Војводине, иако његова Правила нису одобрена од овог Министарства; затим, успешан организациони и пропагандни рад његове централне управе, иако су сви њени функционери (председник, секретар и др.) готово целу 1928. годину предали у затвору, као и пораст броја гласова за кандидате на листама револуционарног крила радничког покрета, 1927. године на парламентарним, а нарочито на изборима за општинска представништва у Војводини.¹²⁸

Интензиван пораст броја подружница и чланства у Савезу пољопривредних радника током 1928. године омогућио је и плодан организациони рад, као и друге видове активности.

¹²⁶ *Szervezett Munkás* 5. II 1928, 4; 19. II 1928, 3; 4. III 1928, 3; 11. III 1928, 4; 18. III 1928, 6; 25. III 1928, 5; 15. IV 1928, 5; 17. VI 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 12. VIII 1928, 3; 23. IX 1928, 3 итд; *Радник* 25. III 1928, 1; *Право народа*, Шид—Београд, 19. V 1928, 4; ИАВ, Велики жупан — Београд, 518/1928; Велики жупан — В. Бечкерек 309/1928; Окружни суд Н. Сад, К-3556/1928; Д. А л б у љ, *Грађа*, 525, 587, 650.

¹²⁷ *Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3; Д. А л б у љ, *Грађа*, 501.

¹²⁸ Исто.

На својој седници од 3. децембра 1927. године централна управа Савеза донела је одлуку да се конгрес Савеза одржи у јануару 1928. године у Суботици.¹²⁹ Међутим, суботичка полиција је забранила одржавање овог конгреса под изговором да се овакви скупови не могу одржавати у пограничном месту.¹³⁰ Стварни разлог је био што се режим плашио да дозволи одржавање конгреса у време када је економски положај пољопривредног пролетаријата био веома критичан и у месту у коме је живело неколико хиљада беземљашких породица, па се могло очекивати да се конгрес претвори у протестну манифестацију против режима, због одбијања надлежних државних органа да ефикасно решавају један од најкрупнијих социјалних проблема — положај пољопривредних радника у Војводини.

Пошто је увидела да режим неће дозволити одржавање конгреса Савеза на територији Војводине, централна управа је одлучила да се конгрес одржи у Београду, 19. фебруара 1928. године, иако је знала да због недостатка финансијских средстава на овај конгрес неће моћи отићи онолики број делегата колико је према броју подружница и чланства у Савезу требало да оде. Било је предвиђено да се конгрес одржи у сали кафане „Петроград“ и да поред опуномоћених делегата на њему учествују и представници београдског пролетаријата организованог у Независним синдикатима. Београдска полиција је примила пријаву за одржавање конгреса и одлучила да забрани његово одржавање, али је то саопштила увече уочи дана за који је конгрес заказан. Због краткоће времена делегати о томе нису могли бити обавештени, па када су се 19. фебруара скупили у Београду, одржали су конференцију у просторијама централног руководства Независних синдиката. На њој су учествовали представници централног руководства Независних синдиката, део чланова централне управе и 26 делегата из подружница Савеза из 22 места.¹³¹

На конференцији се протествовало против забране одржавања конгреса и одлучено је да се уз помоћ централног руководства Независних синдиката и даље води одлучна борба за опстанак Савеза и право његовог јавног деловања. Делегати су дискутовали и о врло тешком економском положају пољопривредних радника, па је с тим у вези одлучено да се још организованије настави борба за побољшање материјалних услова њиховог живота. Усвојен је такође и предлог о мањим изменама централне управе Савеза.¹³² Конференција је са одушевљењем поздравила и телеграм Конгресу Савеза пољопривредних радника, послат из Кијева у име 1,200.000 организованих пољопривредних и шумских радника Украјине, у коме се давало подстрека борби пољопривредног пролетаријата у Југославији. На крају конференције одлучено је да се не одустане од одржавања конгреса Савеза

¹²⁹ Најпре је било утврђено да се конгрес одржи 8. јануара 1928. године, па је датум одржавања померен на 5. фебруар 1928. године. (*Szervezett Munkás* 18. XII 1927, 3; 29. I 1928, 4).

¹³⁰ *Szervezett Munkás* 29. I 1928, 4.

¹³¹ Суботица, Сента, Ада, Бачко Петрово Село, Ст. Бечеј, Горња Мужља, Б. Градиште, Кумане, Б. Топола, Нова Црња, Кевеи, Нови Сад, Стари Сивац, Мали Иђош, Торда, Стара Моравица, Пачир, Бездан, Богојево, Светићево (Ада), В. Бечкерек и Пакрац. (*Орг. радник* 26. II 1928, 2; *Szervezett Munkás* 4. III 1928, 2).

¹³² За чланове централне управе изабрани су: Пал Ханак из Старог Бечеја, Лајош Балог из Новог Сада и Иштван Лерих из Бачке Тополе, а разрешени су од ове дужности: Стеван Пеић, Казимир Пољаковић и Мањаш Месарош из Суботице, Јанош Сивери из Горње Мужље, Иштван Тиндереш из Бачког Петровог Села и Радован Козаревић из Бачког Градишта.

и да се он сазове чим буде могуће. Полиција, међутим, никад није одобрила одржавање овог конгреса.¹³³

У првој половини 1928. године одржане су још три конференције Савеза пољопривредних радника. Прва од њих је одржана у марту, пред сезону пољопривредних радова. На њој су размотрене могућности организовањег иступања пољопривредног пролетаријата за бољу зараду на главним пољопривредним радовима током лета и јесени 1928. године, о чему ће даље још бити речи.¹³⁴

Друга конференција је одржана 10. јуна у Сомбору. На њој су учествовала 23 делегата из подружница Савеза у Сомбору и околини¹³⁵, затим представници централне управе Савеза и Месног радничког синдикалног већа Независних синдиката у Сомбору. Специфичност ове конференције је у томе што је на њој разматран проблем организационог захватања у Савез и пољопривредног пролетаријата немачке народности, на првом месту на територији северозападне Бачке — у Апатину, Сомбору и другим местима. Да би се то што пре постигло, одлучено је да организовани пољопривредни пролетаријат у овом делу Бачке својим новчаним прилозима помогне већ започету акцију сакупљања финансијских средстава за издавање листа Независних синдиката на немачком језику.¹³⁶

Због потребе да се сталним полицијским прогонима пружи организованији и ефикаснији отпор, решавају разни организациони и други проблеми настали због ових прогона и сталног прилива нових подружница и чланова у Савез пољопривредних радника и да се предузму конкретне мере за побољшање општег положаја пољопривредних радника, у Суботици је 8. јула 1928. године, у жеку сезоне пољопривредних радова, одржана нова конференција Савеза. На њој је учествовало укупно 38 представника подружница и централне управе Савеза као и представник централног руководства Независних синдиката.¹³⁷

После реферисања представника централне управе о општем организационом стању у Савезу и о положају пољопривредних радника, на овој конференцији су и представници подружница исцрпно говорили о материјалним приликама у којима су пољопривредни радници живели, о врло тешким условима синдикалног организовања због недовољне одлучности пољопривредног пролетаријата и честих полицијских прогона, о потреби још интензивнијег организационог и политичког рада и више агитационих и пропагандних средстава и активности, нарочито међу немачким пољопривредним пролетаријатом итд. Из њиховог излагања види се да су готово све подружнице у Банату радиле илегално, а у Бачкој само у нешто лакшим условима, затим да је и 1928. године у Савезу пољопривредних радника преовлађивао пролетаријат мађарске народности, али у односу на претходне године у знатно

¹³³ *Org. radnik* 26. II 1928, 2; *Szervezett Munkás* 4. III 1928, 2.

¹³⁴ *Szervezett Munkás* 18. III 1928, 6.

¹³⁵ Делегати су били из Бездана, Богојева, Станишића, Сивца, Сонте, Апатина и Телечке. (*Szervezett Munkás* 17. VI 1928, 5).

¹³⁶ *Szervezett Munkás* 17. VI 1928, 5.

¹³⁷ Делегати на овој конференцији заступали су подружнице СПРЈ из следећих места: Бачке Тополе, Падеја, Великог Бечкерека, Црње, Александра, Горње Мужље, Торде, Сенте, Суботице, Малог Иђоша, Фекетића, Телечке, Чантавира, Сонте, Новог Сада, Чуруга, Србобрана, Футога, Светићева (Ада), Старог Бечеја, Бачког Петровог Села, Бачког Градишта, Букваћа (Суботица), Сомбора и ближе околине, Кеви, Торњоша и Гунароша (Сента), Сивца, Аде, Старе Моравице, Пачира и Нове Кањиже (укупно 32 места). (*Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3).

већој мери и српске, а, што је било нарочито важно, расположење за организовање у Савез било се већ у приличној мери створило и међу пољопривредним пролетаријатом немачке народности.¹³⁸ Половином 1928. године биле су завршене припреме за оснивање подружнице Савеза у више места са немачким живљем (У Апатину, Футогу и др.) и поред недостатка пропагандних средстава (штампа, брошуре, литература и др.) на немачком језику.¹³⁹ Осим што је указала на потребу јачања организационог рада и политичке и пропагандне делатности, конференција је ставила у задатак централној управи и руководиоцима подружница: да се до крајњих могућности боре за право јавног, легалног деловања како би се у њима одвијао што ефикаснији и масовнији рад и да централна управа уз помоћ централног руководства Независних синдиката и представника револуционарно оријентисаног пролетаријата у Радничкој комори и у општинским представништвима најенергичније захтевају проширење важности постојећег радничког заштитног законодавства и на пољопривредне раднике, мере за смањење незапослености и скупоће, прикупљање помоћи за незапослене и друге мере које ће олакшати тешко материјално стање пољопривредних радника.¹⁴⁰

Пошто су се председник, секретар и неколико чланова централне управе Савеза пољопривредних радника у то време налазили у затвору, конференција је попунила централну управу новим лицима.¹⁴¹

Ово је била најуспелија конференција Савеза. На њој је учествовало највише делегата од свих дотадашњих конференција. Актуелност проблема који су се на њој разматрали, успешно сагледано стање у коме се Савез у тренутку њеног одржавања налазило и мере предвиђене за још успешнији рад дају посебан значај овој конференцији.

Пошто је у другој половини 1928. године дошло до нових полицијских прогона и забране рада централној управи¹⁴², организациони рад у Савезу био је јако отежан. Последњи пут је јавно у његово име наступила група од 10 пољопривредних радника на анкети коју је у погледу положаја пољопривредних радника у Војводини организовала Радничка комора у Новом Саду 23. новембра 1928. године.¹⁴³ Организациони рад није, међутим, сасвим био покренут све до јануара 1929. године.

У склопу општих организационих активности на плану захватања пољопривредних радника у Савез, својим значајем и успесима истичу се и напори улагани на организовању жена и омладине у Савез.

---

¹³⁸ Исти успеси били су постигнути и у синдикалним савезима дугих струка у оквиру Независних синдиката. У целој Војводини је 1928. године знатно ојачао утицај Независних синдиката и револуционарног крила радничког покрета уопште на радничку класу, па и на припаднике немачке народности (у Вршцу и околини) који је до тада био у већини под утицајем реформистичког крила радничког покрета.

¹³⁹ *Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Од ове конференције централну управу су сачињавали: Јанош Пинтер, председник, Антун Шевчић потпредседник, Јожеф Секељ секретар, Стипан Куноќ благајник, Стипан Ситарић, Андраш Ваџи, и Јеремија Мушић, сви из Суботице, затим, Пал Ханак из Старог Бечеја, Ђура Пашалић из Сенте, Лајош Балог из Новог Сада, Јанош Чикош из Торде, Илеш Чик из Старе Моранице, Јосип Кобор из Вездана, Иштван Лерих из Бачке Тополе. (*Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3 и 12. VIII 1928, 3).

¹⁴² Д. А л б у љ, *Грађа*, 504, 505, 507, 515—533.

¹⁴³ *Szervezett Munkás* 9. XII 1928, 1.

Још током 1926. године, у време када је број жена организованих у Независним синдикатима и у организацијама револуционарног крила радничког покрета уопште био незнатан¹⁴⁴, у подружницама Савеза пољопривредних радника врло активно се радило и на организовању жена. Када је половином 1927. године први конгрес Независних синдиката иницирао интензивнији рад на организационом захватању жена и омладине у Независне синдикате, у оквиру Савеза већ је организовано радило неколико секција жена са више стотина чланова. Савремени извори забележили су у периоду 1926—1929. године постојање секција жена од по 10—80 чланица у подружницама Савеза у Торди, Кеви, Гунарошу, Торњошу, Светићеву¹⁴⁵, Чантавиру, Куманима, Ади, Александрову и Старом Бечеју. Извори истичу да су на задатку организовања жена у независне синдикате подружнице Савеза пољопривредних радника постигле много веће успехе него подружнице Независних синдиката других струковних савеза у Новом Саду, Суботици и Великом Бечкереку — у индустријским центрима Војводине, у чијим фабрикама и предузећима је било запослено на хиљаде жена и девојака. Огромна већина организованих жена у оквиру Независних синдиката у Војводини биле су пољопривредне раднице.¹⁴⁶

Истакнути организатори жена и њихових секција у оквиру Савеза били су: Францишка Нађмељкути (Nagy-mélykúti) из Кеви (код Сенте), Јустина Јодал-Хорват (Jodál-Horvát) из Торде, Ковиљка Мечкић, Милица Блажић и Невенка Петровић из Кумана и др.¹⁴⁷

На организационом захватању омладине из редова пољопривредног пролетаријата у Војводини такође су постигнута извесни резултати, али тек у другој половини 1928. године када се у оквиру Независних синдиката уопште на томе задатку такође нешто више учинило. Наиме, извори су забележили постојање само једне омладинске секције при подружници Савеза пољопривредних радника, и то у Малом Иђошу, основане почетком јануара 1929. године. Међутим, у омладинским секцијама при месним радничким синдикалним већима Независних синдиката у Новом Саду, Суботици, Сомбору, Сенти, Бачкој Тополи, Великом Бечкереку и Вршцу такође је било обухваћен и део омладине из редова пољопривредног пролетаријата. Затим, у извору који нас обавештава о раду војвођанске омладинске конференције у оквиру револуционарног крила радничког покрета, одржане у септембру 1928. године у Сомбору, забележено је да је на овој конференцији било делегата омладине из редова пољопривредног пролетаријата и из Сивца, Сонте и Богојева. Према свим овим подацима, произлази да је омладина из редова пољопривредног пролетаријата у Војводини била обухваћена у омладинским секцијама у оквиру Независних синдиката, у једанаест места.¹⁴⁸

Услови за оснивање подружница Савеза пољопривредних радника постојали су углавном у Банату, Бачкој и Барањи, где је живело више десетина хиљада безземљашких породица и још толико по економском положају блиских њима и где је била развијена пољопривреда углавном ратарског смера (гајење цереалија) у којој је најамна радна снага била плаћена мање него у свим другим делатностима. Због

¹⁴⁴ Архив радничког покрета Југославије, Београд КИ 151/16—17.

¹⁴⁵ Ово насеље се налази у атару Аде, а претходна три у атару Сенте.

¹⁴⁶ Историјски архив Зрењанин, Окружни суд Велики Бечкерек, К-2007/1929; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-2819/1928; *Szervezett Munkás* 8. II 1928, 2—3; 29. VII 1928, 5; 12. VIII 1928, 3; 29. I 1928, 4.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ *Szervezett Munkás* 13. I 1929, 4; 9. IX 1928, 3; 16. IX 1928, 3, 5; 8. VII 1928, 4.

знатно мањег броја беземљашких породица у редовима сеоског становништва у осталим крајевима земље, изузев неколико у Срему и Славонији, више десетина у Банату и Бачкој, подружница Савеза пољопривредних радника у периоду 1921—1929. године у осталим крајевима земље није било, иако се у револуционарном крилу радничког покрета настојало да се сеоска сиротиња и пролетаријат синдикално организују и у другим деловима земље.

Због сталних полицијских прогона и ометања рада од месних, покрајинских и централних руководстава реформистичког крила радничког покрета, услови за деловање Савеза и на територији Бачке и Баната били су јако отежани. Само услед крајње материјалне беде у којој је пољопривредни пролетаријат живео успевало је револуционарно крило радничког покрета да синдикално организује класно најсвеснији и најборбенији део пољопривредног пролетаријата у Војводини.

Највећи број подружница Савеза у Бачкој успевао је да краће или дуже време, иако са прекидима, ради легално. Да би избегао полицијске прогоне, део подружница у Бачкој морао је да мења име и форму организовања. Тако је сомборска подружница формално била у организационом саставу *Altolanosa* (Општег радничког струковног удружења).¹⁴⁹ Подружница у Старој Кањижи морала је да се укључи у организациони састав подружнице грађевинских радника.¹⁵⁰ Подружница у Старом Бечеју променила је 1927. године назив у Опште радничко одбрамбено удружење и објавила своје иступање из организационог састава Савеза. Међутим, пошто је и даље остала борбена синдикална организација пољопривредног пролетаријата, полиција ју је третирала као и раније. Полицији није била важна спољашња форма, него карактер и садржина рада. Због тога је подружница у Старом Бечеју 1928. године ушла у организациони састав Савеза.¹⁵¹

Подружнице на територији Баната радиле су под много неповољнијим условима. Само мали број њих је почињао да ради легално и да због прогона настави са полулегалним или сасвим илегалним радом. Подружнице у местима новобечејског среза — у Куманима, Меленцима и Врањеви, затим у Александрову и Делиблату, почеле су рад полулегално, а затим сасвим илегално.¹⁵² Подружнице у Ковину и Мокрину биле су од полиције растурене још истог дана када су и основане, па су такође морале да наставе рад илегално.¹⁵³ Подружница у Горњој Мужљи такође је морала формално да се укључи у организациони састав подружнице грађевинских радника у Великом Бечкереку.¹⁵⁴

Да би се омогућило што масовније ангажовање пољопривредног пролетаријата у Савезу и његово ефикасније иступање на плану борбе за побољшање животних услова, веома је било важно да се обезбеди могућност његовог легалног, јавног деловања. Пошто је то било противно интересима богатих земљопоседника у Војводини и пошто је Савез пољопривредних радника био у организационом саставу Независних синдиката који су деловали под руководством илегалне КПЈ, режим је настојао да му омогућава рад или га учини што мање ефикасним. Режиму је у томе ишла наруку и околност што су руководство и чланство Савеза сачињавали најагилнији и најреволуционарнији елементи из редова пољопривредног пролетаријата, а њихова де-

¹⁴⁹ *Szervezett Munkás* 29. VII 1928, 5.

¹⁵⁰ ИАВ, Велики жупад Београд, 118/1927.

¹⁵¹ *Szervezett Munkás* 29. VII 1928, 5.

¹⁵² ИАВ, Велики жупан Београд, 118/1927.

¹⁵³ *Орг. радник* 17. III 1927, 3; ИАВ, Велики жупан Београд, 518/1928.

¹⁵⁴ ИАВ, Велики жупан Велики Бечкерек, 309/1928.

латност била готово сва усмерена на борбу за побољшање економског положаја пољопривредних радника и на решавање њихових проблема, па је режиму то послужило као разлог да рад подружница Савеза пољопривредних радника идентификује са комунистичком делатношћу и пропагандом, забрањује им рад а њихова руководства и активисте месецима држи у затворима. Такву политику је режим водио према свим подружницама Независних синдиката, али ју је у односу на подружнице овог Савеза најдоследније проводио, јер је реч о опасности да се у Војводини синдикално активизира и револуционисте маса од неколико стотина хиљада пољопривредних радника.

Тако је Савез пољопривредних радника био приморан да стално води борбу за право јавног деловања, а пошто му је оно ускраћивано, његове подружнице су често морале да раде полулегално па и илегално.

Сагледавање услова рада Савеза у оваквом светлу открива нам да су се комунисти у Војводини, који су били носиоци активности у Независним синдикатима, ухватили укоштац са врло крупним проблемом када су од друге половине 1925. године ангажовањем својих најбољих снага и кадрова кренули на посао синдикалног организовања пољопривредних радника. Поред беземљаша-пољопривредних радника ратарске гране, који су сачињавали преко 90% чланства у СПРЈ, у његовим редовима се после 1925. године нашао и мањи број занатских радника по селима, који су делимично били и пољопривредни радници, а такође и један број сиромашних сељака. Нарочито је то био случај у неколико села Баната — у Куманима, Меленцима, Александрову и др.

До данас познати извори потврђују да су у периоду 1922—1929. године, у оквиру Савеза пољопривредних радника деловале 72 подружнице. Већина њих је основана од друге половине 1925. године до 1929. године. У Бачкој их је било 43, у Банату 24, у Срему 2, у Славоњији 2, у Барањи једна.¹⁵⁵

Ада	165	1925.
Александрово	97	1928.
Апатин	—	1928.
Бачко Петрово Село	505	1926.
Бачка Топола	464	1926.
Бачко Градиште	126	1926.
Бездан	125	1926.
Букваћ (Суботица)	—	1927.
Богојево	250	1928.
Бразилија (Мол)	—	1928.
Богарош (Мол)	—	1928.
Богарош (Сента)	—	1928.
Бајмок	125	1928.
Бајша	—	1928.
Бачки Моноштор	—	1928.
Ватина	—	1927.
Враћево	—	1926.
Вeproвац	50	1927.
Војловица	—	1927.
Горња Мужља	485	1926.
Гунарош (Мол)	—	1928.
Гунарош (Сента)	—	1928.
Делиблато	—	1928.
Двор	—	1928.
Душановац	—	1928.
Ечка	—	1928.
Елемир	—	1928.

Према подацима централне управе, заснованим на уплатама чланских улога, број чланова у Савезу кретао се у периоду 1925—1929. године овако¹⁵⁶:

Земун	—	1922.
Итебеј	—	1928.
Јаша Томић	—	1928.
Кеви (код Сенте)	70	1926.
Кумане	—	1926.
Ковин	—	1927.
Кугош (Србоброн)	—	1928.
Лукино Село	—	1928.
Марадик	20	1922.
Мала Босна	—	1924.
Мургаш	—	1924.
Меленци	65	1926.
Мол	276	1926.
Мали Иђош	132	1926.
Мокрин	—	1928.
Нова Црња	—	1926.
Нови Бечеј	120	1927.
Нови Сад	120	1928.
Нова Кањижа	236	1928.
Недићево (Ада)	—	1928.
Падеј	500	1926.
Пачир	234	1926.
Панчево	10	1927.
Пакрац	—	1927.
Суботица	83	1922.
Сента	253	1924.
Стари Бечеј	597	1926.
Стара Моравица	—	1926.
Стара Кањижа	—	1926.
Славонски Брод	—	1927.
Сивац	200	1927.
Светићево (Ада)	120	1928.
Сомбор	25	1928.
Србобран	70	1928.
Сајан	—	1928.
Сонта	—	1928.
Торда	125	1926.
Торњош (Сента)	—	1928.
Телечка	12	1928.
Тоба	—	1928.
Темерин	—	1928.
Фекетић	35	1928.
Футог	—	1928.
Чуруг	120	1928.
Чангавир	225	1928.

У овом списку је наведена година оснивања подружница у периоду 1922—1929. године. За неке од њих (Суботица, земун, и др.) то је било обнављање рада после Обзване, али се не располаже тачним подацима када су оне први пут основане.

Познат је број чланова само за око половину подружница, и то у једном тренутку, када се у извештајима говори о њиховом раду. За део подружница, када се у извештајима говори о броју њиховог чланства дају се најчешће заокругљени подаци — неколико стотина, неколико десетина (Кумане, Врањево и др.) а у једном случају (Бачко Петрово Село, Стари Бечеј и Бабко Градиште заједно) и неколико хиљада. (Ови подаци су црпљени из извора наведених под напоменом (овде) 112, 120, 129 и др.).

¹⁵⁶ *Organizovani radnik* Загреб, 2. IX 1926, 4, 4; *Извештај за 1923—1927 годину на првом конгресу Независних синдиката*, Београд 1927, 22; *Орг. радник*, 26. II 1928, 2; *Szervezett Munkás* 27. II 1927, 3; 4. III 1928, 2; 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3.

	Број чланова	Број подружница
Октобар 1925. год.	180	2
Август 1926. год.	1.594	9
Децембар 1926. год.	2.081	16
Фебруар 1927. год.	3.800	23
Фебруар 1928. год.	4.299	37
Јун 1928. год.	5.350	53

Број чланова од краја 1925. године био је, дакле, у сталном порасту. Међутим, он је био и нешто већи од броја којег дају горњи подаци. Стални прилив нових подружница и чланова, чести случајеви полицијског растурања подружница и обнављања њиховог рада после извесног времена, неплаћање чланарине¹⁵⁷ једног броја пољопривредних радника захваћених активностима у Савезу због њиховог тешког материјалног стања и други разлози били су сметња што централна управа није увек имала тачан увид у број подружница и чланова. У својим извештајима централна управа је то често и сама подвлачила.

Имајући у виду тешке услове у којима је Савез пољопривредних радника деловао и наведене конкретне, али непотпуне податке, највероватније је да се број чланова у њему у периоду 1926—1929. године кретао од 2—6.000. То је само око 3% од укупног броја пољопривредних радника у Војводини, а што је много мање од постотка обухваћених занатских и индустријских радника у Независне синдикате и свих синдикално организованих радника у земљи. Па и поред тога, по броју чланова и подружница Савез пољопривредних радника је био један од најмасовнијих синдикалних савеза у оквиру Независних синдиката, па и изван њих. Међутим, због недовољно развијене класне свести код већине пољопривредних радника и чињенице да су били више изложени полицијским прогонима него занатски и индустријски радници организовани у Независним синдикатима, Савез пољопривредних радника није био тако чврста, солидарна и отпорна синдикална организација као што су били на пример Савез кројачких и текстилних радника, Савез дрводељских радника и др.

Број пољопривредних радника, захваћених разним сталним и повременим активностима у Савезу пољопривредних радника и оних који су били под његовим идеолошко-политичким утицајем, био је далеко већи од 6.000. Бар неколико десетина хиљада пољопривредних радника било је на разне начине обухваћено активностима у њему — на масовним протестним зборовима против незапослености и скупоће током зимских месеци 1927/8. године, читањем *Szervezett Munkása* и других штампаних издања у оквиру Независних синдиката, тарифним покретима и штрајковима, сакупљањем прилога за жртве полицијског терора, штрајкаче, за издавачку делатност у оквиру револуционарног крила радничког покрета итд.

На првом конгресу Независних синдиката у јуну 1927. године подвучено је да је број организованих радника у Независним синдикатима знатно мањи од утицаја Независних синдиката на радне масе. Исто се то може рећи и за Савез пољопривредних радника.

¹⁵⁷ Чланарина је износила 2 динара недељно за мушкарце и 1 динар за жене. Плаћана је само у периоду III—IX, у сезони пољопривредних радова. (*Орг. радник* 4. V 1924, 3; Историјски архив Кикинда, Окружни суд Кикинда К-589/1928).

Организационо устројство овог Савеза било је исто као и у свим струковним савезима у оквиру Независних синдиката. Рад подружница, које су биле основане на територијалном принципу, имале своја руководства, разне одборе и комисије, обједињавао је струковни савез са својом централном управом која је била везана за централно руководство Независних синдиката. Истовремено свака подружница је била везана и за месно радничко синдикално веће Независних синдиката (уколико је оно у неком месту постојало) које је обједињавало рад подружница свих струка у једном месту. С обзиром да је Савез пољопривредних радника имао подружнице, углавном на територији Војводине, он није имао покрајински струковни одбор, као неколико других струковних савеза у оквиру Независних синдиката.

Остале активности

Осим рада на организационом захватању пољопривредних радника у Савез пољопривредних радника, његова централна управа и руководства подружница развијала су у периоду 1925—1929. године и другу значајну активност. На првом месту то је била борба за побољшање материјалних услова живота пољопривредних радника, затим бројни видови агитационог, пропагандног, идеолошког, политичког, културног и просветног рада.

Више од других активности борба у овом Савезу за побољшање материјалних услова живота пољопривредних радника у Војводини била је условљена његовим организационим стањем. Отуда, идући од 1922. ка 1929. години, напоре са организационим јачањем Савеза, по броју форми и масовности постепено је јачала и ова активност у њему. Она се манифестовала кроз покушај оснивања набављачко-потрошачке задруге пољопривредних радника, организовано иступање на тржишту радне снаге, организовање масовног протеста против скупове и незапослености и постављање захтева општинским и вишим органима власти да ефикаснијим мерама решавају проблеме тешког материјалног стања пољопривредног пролетаријата.

Још 1922. године покушало се са оснивањем конзума, тј. набављачко-потрошачке задруге пољопривредних радника са циљем да се побољшају услови њиховог снабдевања најосновнијим животним потребама. Ова задруга је требало да се бави и пословима посредовања рада. До њеног оснивања није дошло на првом месту због недовољне организованости пољопривредних радника, због њиховог претераног сиромаштва и других разлога. Ове околности су онемогућиле стварање и почетне финансијске базе за пословање задруге.¹⁵⁸

Све до 1926. године, док централној управи Савеза није успело да организује по неколико подружница на територији Бачке и Баната, није било могуће организовати ефикасније заједничко иступање пољопривредних радника на тржишту радне снаге у пољопривреди.¹⁵⁹

Постојала је велика потреба за организовањем службе посредовања рада за пољопривредне раднике, тачније, службе обавештавања о потребама за радном снагом. У Савезу пољопривредних радника она је ефикасније функционисала после 1925. године. Пре тога су пољопривредни радници користили овакве службе у оквиру месних радничких синдикалних већа Независних синдиката. Тако је у извештају једног

¹⁵⁸ *Szervezett Munkás* 21. I 1923, 4.

¹⁵⁹ Организовање пољопривредних радника у мање или веће групе (обично од неколико десетина особа) ради обављања сезонских и других послова, као што је вршидба жита, кубикашки радови и др. није имало карактер организованог иступања на тржишту радне снаге ради заштите зарада, већ га је условљавала природа наведених послова.

агента тајне полиције у Београду из 1922. године забележено да и пољопривредни радници мађарске народности из Бачке долазе у просторије Независних синдиката у Палилулској касини у Београду и ту добијају обавештења о могућностима запошљавања на грађевинским радовима у Београду и у унутрашњости Србије.¹⁶⁰

Непостојање овакве службе у оквиру Савеза пољопривредних радника све до 1926. године и неорганизовано иступање пољопривредних радника на тржишту радне снаге негативно се одражавало на висину њихових зарада *Szervezett Munkás* је забележио низ случајева обарања висине надница због међусобног конкурисања пољопривредних радника. Пољопривредни радници у Бачкој Тополи, у априлу 1926. године, у међусобном оטיмању за исти посао оборили су наднице са 32 на 12 динара, за четрнаесточасовни радни дан.¹⁶¹

Поучени оваквим и сличним искуствима пољопривредни радници су током 1927. и 1928. године знатно организованије иступали на тржишту радне снаге. Служба обавештавања о потребама за радном снагом у оквиру Савеза пољопривредних радника уговарала је послове за групе од неколико стотина људи, а организовано иступање пољопривредних радника Срба, Мађара и Немаца у Сивцу спречио је покушај послодаваца да сниже наднице.¹⁶²

Током зимских месеци 1927/8. године Независни синдикати су организовали око 25 масовних протестних зборова против скупоће и незапослености, у Ади, Бездану, Сенти, Старој Кањижи, Малом Иђошу, Телечкој, Србобрану, Бачкој Тополи, Суботици, Новом Саду, Бачком Петровом Селу, Сремској Митровици, Земуну и Панчеву. На њима су најмасовније били заступљени пољопривредни радници.¹⁶³

Према упутствима централне управе Савеза пољопривредних радника крајем 1927. и почетком 1928. године у већем броју места формирано су одбори незапослених који су заједно са руководством подружница Савеза и месним радничким синдикалним већима Независних синдиката организовали протестне зборове, захтевали од општинских управа да се организују јавни радови за незапослене и предузме низ других мера за збрињавање незапосленог становништва. На решавању истих и низа других проблема ангажовали су се и представници Савеза и револуционарног крила радничког покрета уопште, у општинским одборима током целе 1928. године.¹⁶⁴

На неколико конференција представника Савеза, уз остали дневни ред разматрано је и економско стање пољопривредних радника и мере које су предузимане ради његовог побољшавања. Најзначајнија је она од 15. марта 1928. године пред сезону пољопривредних радова, одржана у Суботици, уз учешће 26 делегата из 18 места.¹⁶⁵ На њој је састављена тарифа — ценовник пољопривредних радова — висина надница и риса за одређене послове, затим, сачињен текст захтева надлежним органима власти да се најпре запосле месни пољопривредни радници, па тек онда они који долазе из других места и покрајина.

¹⁶⁰ Д. Албуљ, Грађа, 301.

¹⁶¹ *Szervezett Munkás* 18. IV 1926, 3.

¹⁶² *Szervezett Munkás* 15. IV 1928, 5; 29. VII 1928, 5.

¹⁶³ *Szervezett Munkás*, сви бројеви од XII 1927. — III 1928. године.

¹⁶⁴ *Szervezett Munkás* 8. I 1928, 3; 5. II 1928, 3; 19. II 1928, 3; 4. III 1928, 4; 11. III 1928, 2; 28. X 1928, 3 и др.

¹⁶⁵ Из Аде, Сенте, Нове Кањиже, Мола, Ст. Бечеја, Новог Бечеја, Бачког Градишта, Н. Сада, Кеви, Гунароша, Малог Иђоша, Светићева, Недићева, Пачира, Богојева, Батине, Телечке, Фекетића. (*Szervezett Munkás* 18. III 1928, 6)

Одлучено је да у сваком срезу овај текст преда среском начелнику једна делегација пољопривредних радника уз молбу да га усвоји.¹⁶⁶

Због тешког материјалног стања пољопривредних радника, масовне незапослености у његовим редовима и његовог одлучнијег иступања последњих месеци поменути текст и захтеви у њему разматрали су, изгледа, и највиши надлежни државни органи, јер је током лета 1928. године неколико министарстава донело заједничку одлуку да општински органи у Војводини спроведу низ мера које су добрим делом биле у духу захтева ове конференције Савеза.

Да је пољопривредни пролетаријат у Војводини заиста организовано и одлучно иступио и придржавао се закључака донетих на овој конференцији, потврђује и неколико тарифних покрета и штрајкова пољопривредних радника и током 1928. године.

Услови за тарифне покрете и штрајкове у периоду 1921—1929. године и за пољопривредне раднике у Војводини били су минимални. Што их до 1925. године готово није ни било, разлози су релативно сношљиви економски положај пољопривредног пролетаријата и његова неорганизованост. Основна претпоставка било којег вида ефикасније економске борбе била је организованост. Због тога када су већ 1925. године знатније погоршани услови зарађивања најамних радника у пољопривреди, а незапосленост почела да незадрживо расте, пољопривредни пролетаријат Војводине увидео је да ће се само организован моћи изборити за боље материјалне услове живота. Тако им је боља организованост после 1925. године омогућила реализовање и неколико успешних штрајкова.

Савремени писани извори из периода 1921—1929. године регистровани су углавном тарифне покрете и штрајкове пољопривредних радника из 1928. године, док је у сећањима учесника у радничком покрету тих година забележен и један број штрајкова из претходних година.¹⁶⁷

У Фекетићу, на имању Дунђерских, група од неколико десетина жетелаца организовала је успео дводневни штрајк у лето 1924. године. У априлу 1926. године група од 120 кубикаша у Малом Иђошу обуставила је рад захтевајући да уместо на акорд буде плаћена на дан. Већ после једног дана послодавац је испунио захтев штрајкача. На имањима Рудића и Унгара у Сенти, у лето 1927. године, поломљене су пољопривредне справе и машине, а у Старом Бечеју је на неколико сати био обустављен рад на више вршилаца због одбијања њихових власника да радницима повисе проценат зараде.¹⁶⁸

Током 1928. године савремени писани извори забележили су више и по броју учесника значајнијих штрајкова пољопривредних радника од дотадашњих. У пролеће, на велепоседу Шуљхоф у Падеју, недељу дана је штрајковало неколико стотина надничара и постигло мање повећање надница.¹⁶⁹

¹⁶⁶ *Szervezett Munkás* 18. III 1928, 6.

¹⁶⁷ У извештајима Инспекције рада није регистрован ни један штрајк и тарифни покрет пољопривредних радника, јер Инспекција рада није била надлежна за пољопривредне раднике. Извештаји радничке коморе о тарифним покретима и штрајковима потпуно су идентични са извештајима Инспекције рада, тј. ни у њима није забележен ни један тарифни покрет и штрајк пољопривредних радника, чак ни из 1928. године када је Савез Пољопривредних радника био евидентиран код Радничке коморе и када је радничка штампа забележила неколико штрајкова пољопривредних радника.

¹⁶⁸ *Szervezett Munkás* 11. VII 1927, 3; Историјски архив ПК СКС за Војводину, 20697, 4; 20749, 5; 18524, 7, 9, 10 (мемоарска грађа).

¹⁶⁹ *Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5.

У Торњошу код Сенте, на имању Унгара, у време копања кукуруза неколико дана је штрајковало више десетина радника и постигло мало повећање зараде.¹⁷⁰

У време вршидбе жита, у Старој Моравици и у њеном атару био је на пола дана обустављен рад на свим вршилицама. Штрајк је изведен тако што су ујутру 23. јула (понедељак) сви радници дошли на посао, а када су сирене објавиле почетак рада, они се нису прихватили посла него су по групама из свих делова села и атара кренули према општинској згради. Ту су поставили захтев за повећањем зарада. После дужег конферисања са представницима општинске управе и власницима вршалица постигнут је споразум да им се зараде повисе са 10 килограма пшенице од сваког овршеног вагона.¹⁷¹ Овај штрајк је подстакao и пољопривредне раднике у околним местима, па су слични штрајкови изведени и у Сенти, Суботици и Сивцу. У Светићеву (код Аде) успели су штрајкови жетелаца и радника на вршалицама. У Телечкој, тарифни покрет (захтев за повећањем зараде) и није прерастао у штрајк, него је уз посредовање изасланика централне управе Савеза пољопривредних радника дошло до споразума између земљорадника и власника вршалица, с једне, и пољопривредних радника, с друге стране, о повећању зарада.¹⁷²

У 1928. години долази и до две масовне побуне незапослених пољопривредних радника — у Бачкој Тополи и у Старој Моравици.

Око стотину незапослених пољопривредних радника из Бачке Тополе 12. марта је насиљем обуставило оправку пута Бачка Топола — Чантавир, у знак протеста што сви незапослени пољопривредни радници нису овде могли добити посао. Тек после неколико часова, интервенцијом средског начелника са 10 наоружаних жандарма и хапшењем неколицине побуњених, на радилишту је успостављен ред.¹⁷³

Неколико стотина незапослених пољопривредних радника у Старој Моравици који у току лета нису успели да зараде довољно за прехрану својих породица у току зиме окупило се 23. септембра пред општинском зградом и захтевало од општинске управе да одмах позове све имућније земљораднике да се изјасне да ли ће својим приложима у пшеници, брашну, огреву и у другим потребама обезбедити egzистенцију њихових породица у току зиме. Због претњи побуњених, општински функционери су одмах поступили по захтеву, а окупљени богати земљопоседници су морали дати позитивно обећање.¹⁷⁴

У свим овим манифестацијама отпора експлоатацији пољопривредног пролетаријата у Војводини, 1928. године, учествовало је 4—5.000 особа. Овом релативном богатству форми отпора експлоатацији допринело је без сумње врло неповољно материјално стање пољопривредног пролетаријата, али и његова боља организованост у односу на претходне године и све дубље уверење класно најсвеснијег дела пољопривредног пролетаријата да ће се само у редовима револуционарно оријентисаног пролетаријата моћи изборити за свој бољи живот.

Руководства појединих подружница Савеза покушавала су да и обраћањем властима решавају питања повећања надница и незапослености. Ни један од регистрованих таквих покушаја није био успе-

¹⁷⁰ ИАПКВ, 20697, 4.

¹⁷¹ До тада су имали 110 кг пшенице по особи, од сваког овршеног вагона.

¹⁷² *Szervezett Munkás*, 22. и 29. VII 1928, 2, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 4.

¹⁷³ Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица К-740/1929; *Szervezett Munkás* 18. III 1928, 3.

¹⁷⁴ *Szervezett Munkás* 30. IX 1928, 3.

шан. Тако је руководство подружнице у Старом Бечеју 1926. године писмом апеловало на среског начелника да забрани упошљавање радне снаге из других места и крајева земље све док се не запосле сви пољопривредни радници из места. Пошто је председник општине био мишљења да захтев треба одбити јер се „... жетва мора обавити у кратком року, па би земљопоседници могли бити искоришћавани од пољопривредних радника...“ срески начелник је молбу решио негативно.¹⁷⁵ На исти начин је решена слична молба 1927. године у Сомбору на једној дебати у градском представништву.¹⁷⁶

На ову оријентацију у Савезу пољопривредних радника, да се у борби за побољшање материјалног положаја пољопривредног пролетаријата у Војводини искористе све могућности, утицала је без сумње и околност што других могућности није било, јер је и положај исељених у западне европске и прекоокеанске земље био такође тежак. Осим тога, велики број исељених вратио се због смањених могућности запошљавања у тим земљама.

Мада веома ограничена у могућностима, централна управа Савеза је пружала и бесплатно посредовање (правну помоћ) пољопривредним радницима у њиховим споровима из уговорних односа са послодавцима. Савремени извори су забележили неколико случајева интервенција централне управе и руководства подружница Савеза у погледу заштите интереса пољопривредних радника. Ту су били поменути и други случајеви посредовања у преговорима између послодаваца и пољопривредних радника у тарифним покретима и штрајковима. Када су у јесен 1928. године власници вршалица покушали да незаконито узму од пољопривредних радника део зараде на име доприноса за осигурање, централна управа Савеза преко „*Szervezett Munkása*“ и другим средствима хитно је обавештавала пољопривредне раднике да не дају власницима вршалица тражени део зараде јер је у међувремену донета уредба по којој су власници били дужни да плате допринос.¹⁷⁷

Осим агитације и пропаганде живом речју, она је у Савезу пољопривредних радника у периоду 1925—1929. године била врло интензивна и путем штампе и литературе. О њеном обиму обавештава нас савремена радничка штампа и судски и полицијски архиви.¹⁷⁸

Најчитанији раднички лист у редовима пољопривредног пролетаријата био је *Szervezett Munkás*. Од 2.500 примерака, колико је његов тираж износио, током 1927. и 1928. године међу пољопривредним радницима је продавано око 1.300 примерака.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Историјски архив Сента, архивско сабиралиште Бечеј, Среско начелство, Ст. Бечеј, 1926, (несређено).

¹⁷⁶ Историјски архив Сомбор, збирка докумената о радничком покрету 1923/6.

¹⁷⁷ *Szervezett Munkás* 2. IX 1928, 3.

¹⁷⁸ Рубрика поруке уредништва (Наша пошта), у *Szervezett Munkásu* и београдском и загребачком издању *Организованог радника*, у сваком броју на 4. страни. — Не дају се додуше потпуни подаци о количини отпослате штампе, литературе и разног агитационог и пропагандног материјала у градове и села Војводине, али они указују да се радило о великим количинама и да је овај материјал одлазио у велики број места. Осим тога, ова рубрика, с обзиром на њен пословни а не коментаторски карактер има вредност историјског извора првог реда.

Из око 150 сачуваних предмета — процеса, против припадника револуционарног крила радничког покрета у периоду 1921—1929. године у фондима окружних судова Војводине, види се такође да су велике количине штампе, литературе и разног пропагандног материјала стизале у велики број места у Војводини.

¹⁷⁹ *Szervezett Munkás* 22. VII 1928, 5; 29. VIII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3.

Szervezett Munkás и његова издања (календари, мајски листови, додаци *Szervezett Munkásu*, брошуре у оквиру Радничке библиотеке са актуелном друштвеном политичком садржином и др.) као и литература штампана у оквиру издавачке делатности независних синдиката и у иностранству на мађарском језику¹⁸⁰, затим плакати, леци, фотографије Маркса, Енгелса, Лењина, Либкнехта (Liebknecht) и Розе Луксембург (Rosa Luxemburg), црвене траке, разне значке и други пропагандни материјали, чија би пописна листа била веома дуга и садржала безмало све што је штампано у оквиру издавачке делатности Независних синдиката, растурали су у Војводини у знатним количинама. Приликом свих полицијских преметачина у просторијама подружница и централне управе Савеза и њихових руководилаца, активиста и чланова, откриван је и плећен и овај штампани и други пропагандни материјал. Понекад је у питању било и по неколико стотина примерака разне штампе и литературе. Подружница у Старом Бечеју изразит је пример интензивне активности на ширењу пропагандног материјала из издавачке делатности револуционарног крила радничког покрета међу пољопривредним радницима. Приликом претреса у просторијама подружнице и становима њених функционера полиција је 1928. године открила целу малу књижару — 2.596 примерака разних брошура и књига, новина, плаката, слика и др.¹⁸¹ Доста је чест случај био да је код појединих припадника Савеза полиција налазила поред новина и другог пропагандног материјала и комплетиране мале библиотеке од издања Независних синдиката, са по неколико десетина, па и до стотине књига и брошура.¹⁸²

Иако 90% овог штампаног материјала није било забрањено, полиција га је на терену свугде пленила, а оне који су га имали хапсила, малтретирала и премлаћивала, оптуживала за комунистичку пропагандну и делатност и месецима држала у истражним затворима, нарочито када су били у питању руководиоци и истакнутији активисти подружница Савеза. Док је с једне стране, дакле, синдикално организовање радника и штампа радничких синдиката била по Уставу дозвољена, спречавало, се с друге, да она стигне до оних којима је била намењена.

Садржај књига и брошура у оквиру овог штампаног пропагандног материјала био је из области теорије и праксе социјализма, затим проблеми савременог међународног и југословенског радничког покрета и борбена социјална поезија и проза.

Не улазећи овде подробније у све проблеме растурања и коришћења овог штампаног пропагандног материјала у редовима пољопривредног пролетаријата у Војводини, обратимо пажњу само на неке важније околности. Због сиромаштва пољопривредних радника релативно мали број њих је могао куповати књиге и претплаћивати се на штампу. Зато су се они често групно претплаћивали. У малом пољском насељу Кеви код Сенте, око 300 пољопривредних радника читао је 41 примерак *Szervezett Munkása*. Исти примерак неке књиге, *Szervezett Munkása* и друго, пролазило је кроз много руку. Пошто је

¹⁸⁰ Међу пољопривредним радницима у Војводини растурано је нешто радничке штампе и литературе и на српскохрватском језику. Од радничких листа то су били *Организовани радник* (Београд), *Organizovani radnik* (Загреб), *Riječ radnika i seljaka* (Осијек) и др.

¹⁸¹ ИАВ, Велики жупан Велики Бечкерек 223/1928.

¹⁸² Д. А л б у љ, *Грађа*, 233, 425, 426, 439, 443, 480, 490, 494, 520, 523, 532, 533, 548; Историјски архив Кикинда, Окружни суд Кикинда, К-970/1929, К-996/1929, К-589/1928; Историјски архив Зрењанин, Окружни суд Велики Бечкерек К-1303/1928, К-1503/1929 и Државно тужиоштво Велики Бечкерек IV/61, 1927; Историјски архив Војводине Сремски арловци, Окружни суд Нови Сад К-3556/1928.

велики број пољопривредних радника живео на малим пољским насељима и салашима разбацаним по атарима, достављање књига, брошура, а нарочито штампе, било је врло тешко. Оно је организовано тако што су организовани бројни пунктови, па је и штампа преко њих релативно брзо доспевала у руке претплатника. Због великог броја неписмених пољопривредних радника и читање штампе и литературе представљало је велики проблем. Он је решаван тако што су писмени појединци читали групама неписмених, нарочито штампу, најчешће недељом и празником, али и радним даном касно увече, уз пламен петролејке или свеће.¹⁸³

Почев од набавке штампе, литературе и разног пропагандног штампаног и другог материјала, па до њиховог коришћења, кад су били у питању пољопривредни радници, све је дакле наилазило на озбиљне тешкоће које су се морале решавати уз добру организацију, много напорног и стрпљивог рада скопчаног са опасношћу од полицијских претреса и малтретирања.

Масовније учешће пољопривредног пролетаријата у првомајским прославама, организованим у Војводини у периоду 1921—1929. године, забележено је тек после 1925. године — дакле у време интензивнијег организационог и политичког развитка Савеза пољопривредних радника. У 1927. години, међутим, у изворима су регистроване и прве прославе самостално организоване од подружница Савеза, у местима у којима није било других синдикалних подружница Независних синдиката. То су биле првомајске прославе у Бачком Петровом Селу и у Торди.

У Бачком Петровом Селу, на свечаном збору, Првог маја пре подне окупио се већи број пољопривредних радника у центру села пред општинском зградом. Иако је дозвола за прославу била добијена, пред почетак збора жандарми су саопштили да је прослава забрањена и наредили учесницима у прослави да се разиђу кућама. Ови су, међутим, одбили да изврше наређење, одржали збор и све до подне се задржали пред општинском зградом и певали борбене радничке песме. Жандармерија није смела да употреби силу, али је сутрадан ухапшено неколико организатора прославе.¹⁸⁴ У Торди је такође око стотину пољопривредних радника прославило Први мај, у просторијама своје подружнице, читањем *Szervezett Munkása* и певањем борбених радничких песама.¹⁸⁵ На првомајској прослави у Сомбору масовно су учествовали и пољопривредни радници из града и околине. Масовно учешће пољопривредних радника забележено је и на прославама у Новом Саду, Суботици, Великом Бечкереку и у другим местима.¹⁸⁶

На првомајским прославама организованим у Војводини 1928. године пољопривредни пролетаријат је још масовније учествовао. У организацији подружница Савеза у изворима су забележене прославе у Торди, Куманима, Телечкој, Малом Иђошу, Чантавиру и Гунарошу код Мола. Специфичност ове последње била је у томе што је у прва првомајска прослава организована у рејону пољских насеља (пустара) и салаша између Сенте, Аде, Мола, Старог Бечеја, Србобрана, Бачке Тополе и Чантавира. Поред пољопривредних радника из молског Гунароша, на њој је учествовало неколико стотина пољопривредних радника из околних салаша и пустара: Богароша, Недићева, Светићева, Кутоша и Бразилије.¹⁸⁷ Окупљене пољопривредне раднике на просла-

¹⁸³ *Szervezett Munkás* 5. VIII 1928, 5; Историјски архив Суботица, Округни суд К-35/1929.

¹⁸⁴ *Org. radnik* 22. V 1927, 3.

¹⁸⁵ ИАПКВ, 20748, (мемоарска грађа).

¹⁸⁶ *Szervezett Munkás* 8. V 1927, 3.

¹⁸⁷ Исто, 6. VI 1928, 2.

ви у Чантавиру растурила је жандармерија, али уз протест и отпор, због чега је било ухапшено 17 особа, међу којима и две жене.¹⁸⁸ Масовно учешће пољопривредног пролетаријата забележено је ове године и на првомајским прославама у низу других места: Ади, Суботици, Сенти, Новом Саду, Великом Бечкереку, Србобрану и Бачкој Тополи.¹⁸⁹ Већина учесника на прослави у Бачкој Тополи били су пољопривредни радници. Учесници на овој прослави окупили су се на њу и поред забране издане од надлежних органа власти да се она не сме одржати. Поворка од 1.500 особа, формирана пред Радничким домом, на челу са женама и децом, упутила се према општинској згради у центру места. Ту су одржана два краћа оштра говора у којима се протествовало против скупоће и незапослености, небриге власти о гладнима и незапосленима, против полицијских насиља према радничком покрету итд. После говора поворка је прошла дуж целе главне улице демонстрирајући против насиља режима и певајући борбене радничке песме. Жандармерија ју је пратила, али се није одлучивала да интервенише. До хапшења организатора прославе, тачније демонстрација, дошло је после неколико дана.¹⁹⁰

Масовно учешће незапослених и гладних пољопривредних радника са својим породицама на готово свим првомајским прославама у Војводини ове године дало им је веома борбени тон, што је била и једна од специфичности првомајских прослава одржаних у Војводини 1928. године.

Веома значајна је била и активност у секцијама жена у оквиру Савеза пољопривредних радника. Напоре са учешћем жена на плану економске и политичке борбе и извршавању низа других задатака у подружницама, посебан програм активности одвијао се у секцијама жена. У њему су најзначајнија била предавања и разговори са женама и девојкама пољопривредним радницама о положају жене у друштву, о потреби њене еманципације од заосталости и запостављености, о разним проблемима личне и породичне хигијене и вођења домазлука, о здравственим питањима итд. У оквиру овог програма читана је и штампа и литература. Својим активним радом нарочито су се истакле секције жена у Торди, Куманима, Кеви, Ади, Александрову.¹⁹¹

До 1928. године подружнице пољопривредних радника до те мере су се развиле и учврстиле да је у једном броју њих било могуће организovati културну и просветну активност и забавни живот.

Подружнице у Старом Бечеју, Бачкој Тополи и Старој Моравици организовале су своје библиотеке и читаонице.¹⁹² Подружнице у Бачком Петровом Селу, Бачком Градишту, Бездану, Малом Иђоцу и у Старој Моравици имале су дилетантске групе које су давале културно-забавне програме¹⁹³, а чланови подружница у Бачкој Тополи, Старом Бечеју и Ади активно су радили у културно-уметничким и спортским групама организованим за све синдикално организоване раднике у месту.¹⁹⁴

Подружнице у рејону салаша и малих пољских насеља у атари-ма Сенте, Аде, Мола, Старог Бечеја, Србобрана и Бачке Тополе орга-

¹⁸⁸ Исто, 29. VII 1928, 2.

¹⁸⁹ Исто, 7. V 1928, 5; 11. V 1928, 3; 13. V 1928, 3.

¹⁹⁰ Исто, 13. V 1928, 2.

¹⁹¹ ИАПКВ, 20749, 21152, 20748 (мемоарска грађа); Историјски архив Зрењанин, Окружни суд Велики Бечкерек, К-1303/1928; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица, К-1303/1928.

¹⁹² *Szervezett Munkás* 7. II 1926, 4; 30. V 1926, 4; 5. VIII 1928, 3.

¹⁹³ Исто, 9. I 1927, 3; 18. XII 1927, 3; 25. III 1928, 3; 13. I 1929, 4.

¹⁹⁴ Исто, 16. I 1927, 4; 27. XI 1927, 4; 4. XII 1927, 4; 22. I 1928, 4.

низовале су у зиму 1928/9. године и неколико илегалних основних школа (курсова) за децу пољопривредних радника која су због небриге надлежних просветних власти остајала неписмена.¹⁹⁵ Било је три овакве основне школе. Извори који нас обавештавају о њиховом постојању подробније говоре само о раду једне од њих — оној која је радила у пољском насељу Богарош код Мола, у кући Мађаша Геце. Имала је 33 ђака — деце од 6—13 година старости. Наставу је у њој одржавао Мађаш Нађ, 27-годишњи пољопривредни радник из Чантавира. Настава је одржавана на мађарском језику, а осим што су учила писати и читати деца су била васпитавана у пролетерском духу и стицала основна знања о друштвеним односима на нивоу приступачном за децу.¹⁹⁶ Рад школе је прекинут у јануару 1929. године. На пријаву богатог земљорадника Иштвана Селака из Мола, жандармерија је школу затворила, а Мађаша Нађа ухапсила, оптужила да је васпитавао децу у комунистичком духу и да је међу њиховим родитељима пољопривредним радницима такође ширио комунистичке идеје.¹⁹⁷

У периоду од 1926. до 1929. године подружнице Савеза пољопривредних радника организовале су и неколико успешних акција прикупљања добровољних прилога, међу пољопривредним радницима, у новцу и храни, за штрајкаче у нашој и у другим земљама, за жртве полицијског терора, за издавачку делатност *Szervezett Munkása*, за изградњу радничких домова и у сличне сврхе. Иако и сам у тешким материјалним приликама, пољопривредни пролетаријат је и на овом плану дао своје доказе солидарности са осталим деловима радничке класе. Значајније резултате на извршавању ових задатака постигле су подружнице у Старој Моравици, Бачком Петровом Селу, Бачком Градишту, Пачиру и у рејону пољских насеља и салаша у атарима Сенте, Аде, Мола, Старог Бечеја и Србобрана.¹⁹⁸

Овако разноврсна и богата активност, почев од рада на синдикалном организовању пољопривредног пролетаријата, па преко организовања борбе за побољшање његовог материјалног положаја, до бројних видова пропаганде, политичке, културне и просветне делатности, у времену и условима под којима се она одвијала, значила је у правом смислу речи подухват припадника илегалне КПЈ и Независних синдиката у Војводини на плану еманципације пољопривредног пролетаријата од материјалне беде и заосталости. Иако у периоду 1925 — 1929. године ова активност и није знатније изменила економски положај пољопривредног пролетаријата у Војводини, она је битно утицала на пораст класне свести код једног његовог, не баш безначајног, дела, проширила му видике и уверила га да се у редовима најнапреднијег дела радничке класе може изборити за један повољнији општи положај пољопривредног пролетаријата у друштву. Конкретну потврду тога забележили су и савремени извори.

Розалија Чикош, учесник у организованој борби пољопривредних радника Војводине још крајем 19. века и члан подружнице у Торди, пред смрт 1927. године, иако 72-годишња старица, захтевала је да је не сахране по црквеном обреду пошто „то не приличи правом проле-

¹⁹⁵ У овом реону је било три школске зграде, али оне нису биле коришћене, јер надлежна просветна власт годинама у њима није постављала учитеља.

¹⁹⁶ Миленко Палић, *Илегалне основне школе за пролетерску децу у Војводини 1928. године. Педагошка стварност* (Нови Сад) IV/1967, 245.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ *Szervezett Munkás* 5. XI 1925, 5; 21. XI 1926, 4; 8. V 1926, 4; 1. IV 1928, 2; 12. VIII 1928, 4; 26. VIII 1928, 4; 2. IX 1928, 2; 11. XI 1928, 4; ИАВ Окружни суд Нови Сад К-3556/1928.

теру“. *Szervezett Munkás* је забележио више случајева сахрањивања припадника СРПЈ без попова.¹⁹⁹

Ни своју децу пољопривредни радници нису крштавали у цркви него су поводом давања имена новорођенчету у свом радничком дому организовали свечаност под називом — посвећење новорођенчета, на коју су родитељи доносили своје новорођено дете а присутни га да-ривали и веселили се.²⁰⁰

Овакви и други докази еманциповања и ослобађања једног дела пољопривредних радника у Војводини од религиозних назора о живо-ту и других окова који су га држали у заосталости и непросвећености без сумње су плод идеолошког и политичког утицаја радничког по-крета на њега из претходних периода — пре Обзнане и пре првог светског рата. Међутим, напори револуционарног крила радничког по-крета у Војводини чињени од 1925—1929. године, дакле у периоду ре-лативно масовне окупљености пољопривредног пролетаријата у под-ружницама Савеза пољопривредних радника, без сумње су били веома значајан допринос процесу његовог преображаја и оспособљавања да се и сопственим снагама бори за измену свог, у свему неповољног, еко-номског и општег положаја у друштву.

Комунистичка партија Југославије и Савез пољопривредних радника

На првом месту, овде треба указати на околност да су Независни синдикати, па и Савез пољопривредних радника који је деловао у њиховом организационом саставу, били синдикална организација ре-волуционарног крила југословенског радничког покрета, под утицајем и идеолошко-политичким вођством КПЈ.

Свој однос и став према сељаштву и аграрном питању илегална КПЈ је изградила и изјаснила се о томе још на својој трећој земаљ-ској конференцији, почетком 1924, а што је било веома значајно за ширење њеног утицаја на селу. Међутим, њен однос према беземљаш-има, пољопривредним пролетаријатом на селу, није се ограничио са-мо на изјашњавање за праведну аграрну реформу, тј. поделу земље и беземљаша из редова народности (Мађарима, Немцима и другима) и другим проблемима у вези с аграрним питањем, него се он проширио на директну и најширу активност комуниста по задатку синдикалног организовања пољопривредног пролетаријата и његовог ангажовања у класној борби за побољшање свог тешког економског и општег по-ложаја, као и на стварању ћелија илегалне КПЈ у редовима пољопри-вредног пролетаријата.

У периоду одвијања свих наведених активности у Савезу пољо-привредних радника војвођанске организације илегалне КПЈ изгра-диле су у редовима пољопривредног пролетаријата у Војводини своје значајно упориште. Овако обимна, разноврсна и плодна активност у Савезу пољопривредних радника као и њена садржина саме по себи показују да је део припадника Савеза био организован у КПЈ. Прили-чан број података у сачуваним савременим писаним изворима, као и сећања учесника у радничком покрету тога времена потврђују или указују на постојање и деловање основних организација (ћелија) иле-галне КПЈ у низу села: у Торди, Падеју, Чантавиру, Кеви (код Сенте), Куманима, Меленцима, Александрову, Новој Црњи, Горњој Мужљи,

¹⁹⁹ *Szervezett Munkás* 21. XI 1926, 3; 31. X 1926, 3; 25. IX 1927, 4; 16. X 1927, 4; 30. XII 1928, 3.

²⁰⁰ *Szervezett Munkás* 12. VIII 1928, 2; 6. I 1929, 4.

Делиблату и другде као и да је пољопривредних радника било у основним организацијама у већим местима: у Новом Саду, Великом Бечке-реку, Суботици, Сомбору, Панчеву, Сенти и др.²⁰¹

Учешће делегата омладине из редова пољопривредних радника на омладинској конференцији у Сомбору септембра 1928. године, када је одржана и окружна конференција СКОЈ-а, указује на постојање основних организација СКОЈ-а у једном броју села у Војводини као и на утицај СКОЈ-а на рад оних омладинских секција при Независним синдикатима чије је чланство сачињавало омладину из редова пољопривредних радника.²⁰²

Супротно овом значајном ангажовању комуниста у Војводини на јачању синдикалног покрета пољопривредних радника у саставу Независних синдиката, оно је било знатно мање од централних инстанца КПЈ. Фракционаштво у врховима КПЈ и околност што је већи део централног руководства Независних синдиката припадао десној фракцији у КПЈ били су велика сметња пружању онолике материјалне и друге помоћи и подршке Савезу пољопривредних радника, колико му је стварно било потребно.

Извори су регистровали бројне протесте представника војвођанске организације КПЈ у њеним централним инстанцама, због њихове недовољне бриге о раду Независних синдиката у Војводини а нарочито Савезу пољопривредних радника. Веома оштро је изражен овај протест у резолуцији окружне конференције КПЈ у Суботици од краја фебруара 1928. У њој се каже: „Конференција констатује жалосну чињеницу да се садашњи Политбиро оцепио својим понашањем од целокупног пољопривредног покрета и пољопривредних радника“.²⁰³

Упоређивање података које дају различити писани извори изазивају сумњу у тачну обавештеност централних инстанца КПЈ о раду Савеза пољопривредних радника, из чега су произлазиле њихове нетачне оцене те активности у периоду 1925—1929. године.

Док, с једне стране, *Szervezett Munkás* и друга штампа Независних синдиката оцењују активност овог Савеза као значајан захват на плану активизирања пољопривредног пролетаријата Војводине у класној борби, Радничка комора за Војводину (у рукама реформиста у радничком покрету) у својим извештајима ту чињеницу не може да прећути, Министарство унутрашњих дела поистовећује рад у Савезу пољопривредних радника са комунистичком делатношћу, тврди да је она најмасовнија у Војводини и представља велику опасност за постојећи поредак и социјални мир²⁰⁴, дотле документација настала у раду централних инстанца КПЈ (записници са седница Политбироа ЦККПЈ, материјали са конгреса КПЈ и др.) све то не оцењују као значајан успех. Ова документација, напротив, потврђује да централно руководство КПЈ није ни приближно тачно било обавештено о правом карактеру и обиму активности у Савезу пољопривредних радника као и у Независним синдикатима у Војводини уопште. Рад Независних синдиката у Војводини оцењује се 1928. године истим формулацијама као и 1926. године, иако су они у том периоду остварили значајан напредак уопште, а посебно у Савезу пољопривредних радника. У материјалима Четвртог конгреса КПЈ (1928), поводом задатака КПЈ и Независних синдиката у Војводини, понављају се старе и уопштене формулације из 1926. о потреби рада са националним мањинама, реализовања по-

²⁰¹ Архив радничког покрета Југославије, Београд КИ-82-2; Микрофон 46256, 23—24; ИАВ, 20749, 21153, 20748 (мемоарска грађа).

²⁰² *Szervezett Munkás* 9. IX 1928, 2.

²⁰³ Архив радничког покрета Југославије, Београд, КИ-99/42, 100/1-ХП (13); Историјски архив КПЈ, Београд, 1949, 459.

²⁰⁴ Д. А л б у љ, *Грађа*, 456.

литике савеза радника и сељака и др., а нигде се не констатује да је до тада на томе плану учињено било шта значајније. Иако је на још потпунијој реализацији ових задатака и у Војводини заиста требало још много радити, несхватљива је овако велика уздржљивост (?) ЦККПЈ и Четвртог конгреса КПЈ да истакне да је Савез пољопривредних радника 1925. године имао само неколико подружница, са неколико стотина чланова, а 1928. године око 50 подружница и око 5.000 чланова, да је својим активностима у периоду 1925—1929. године обухватио неколико десетина хиљада пољопривредних радника, да су и овај Савез и Независни синдикати у Војводини до 1928. године постигли видније успехе и на организовању пролетаријата немачке народности итд.

Иако, дакле, фракцијске борбе нису озбиљније захватиле руководство и чланство КПЈ у Војводини, оне су без сумње спречавале ЦККПЈ и његове комисије да се озбиљније ангажују и у синдикалном покрету, и биле један од основних разлога што се у периоду 1921—1929. године класна борба на војвођанском селу није распламсала до оних размера до којих су то дозвољавале снаге револуционарног крила радничког покрета и друге повољне околности у Војводини у то време.

Полицијски прогони

Због значајнијих организационих и пропагандних успеха постигнутих у Савезу пољопривредних радника током 1926. године, режим је већ почетком 1927. године обновио полицијске прогоне над њим. Од тада па све до септембра 1928. године, до забране рада Савезу, прогони над њим нису престајали, него су постајали све чешћи и обимнији. Режим се при томе служио најчешће примитивним и бруталним средствима.

Врло често је хапшено по неколико десетина, па и преко стотине припадника СПРЈ; везаних руку, у групи, са наоружаном жандармеријском пратњом спровођени су кроз насељена места; по неколико дана држани су под најтежим околностима у полицијским затворима и ту малтретирани, често батинани и премлаћивани да признају ко их је организовао, да им је циљ био стварање комунистичке организације и обарање постојећег државног поретка. После неколико дана већина ухапшених је пуштена кућама, а руководиоци и истакнутији активисти упућивани су у истражни затвор надлежног окружног суда и оптуживани за комунистичку пропаганду и делатност. Ту су држани недељама и месецима како би им било онемогућено да делују у радничком покрету. Већина њих није била осуђивана због недостатка доказа да су починили дела за која су били оптуживани.

Док је, с једне стране, прекоревало своје потчињене органе на терену због неуспеха да спрече делатност Савеза пољопривредних радника, критиковало их да су небудни, неодговорни, да знају да се служе само примитивним средствима уместо да примењују ефикасније методе — да врбују достављаче међу организованим пољопривредним радницима, да организују стални надзор кретања руководиоца и активиста у подружницама Савеза пољопривредних радника, да стално прате и проучавају ситуацију на свом подручју и др. — Министарство унутрашњих дела, с друге стране, ни само није могло да прикрије видљиве елементе примитивизма својих мера и да успешније решава постојећи правни парадокс — оспоравање права пољопривредном пролетаријату да се у класном смислу организује, у условима када је оно уставом загарантовано. Правила Савеза пољопривредних радника Министарство унутрашњих дела није одобрило, мада није успевало да пронађе погодну формулу да то и законски оправда. Полицијску за-

брану рада овом Савезу од септембра 1928. држало је на снази, иако је јавности била позната одлука суда о незаконитости ове забране.²⁰⁵

Обим и карактер полицијских прогона над Савезом био је следећи²⁰⁶:

	1926.	1927.	1928.	1929.
1-пут	4	16	28	8
2-пут	—	4	15	—
3-пут	—	—	2	—
Претресано, малтретирано и терорисано чланова	—	152	1.150	11
Било чланова у полицијским затворима	—	125	850	11
Било чланова у истражним затворима окружних судова	—	65	300	11
Било осуђено чланова	—	8	20	6
Било у затвору чланова Независних синдиката због рада у Савезу	—	11	6	—

Из овог прегледа о растурањима подружница, хапшењима и малтретирањима њихових чланова, оптуженима и осуђиванима за комунистичку делатност и пропаганду, види се да је намера режима била да спречава организовању и ефикаснији рад подружница Савеза пољопривредних радника, њихово омасовљење и онемогућавање деловања организаторама активности у њима.

Оптужени за комунистичку делатност, пред судска већа изведени су организатори из 20 подружница: из Нове Кањиже, Бачке Тополе, Чантавира, Сомбора, Кеве, Сенте, Александрова, Кумана, Меленаца, Торде, Јаше Томића, Тобе, Падеја, Аде, Бездана, Букваћа, Батине, Бачког Градишта, Нове Црње и Чуруга.²⁰⁷

У изворима су регистрована и два штрајка глађу чланова Савеза у истражним затворима окружних судова. У знак протеста што их не изводе пред суд, у марту 1927. године у истражном затвору Окружног суда у Суботици штрајковали су глађу Петар Францишкових, секретар централне управе Савеза, и Петер Беркеш, функционер Месног радничког синдикалног већа у Суботици, који је врло активно учествовао у организовању подружница у Бачкој и Банату.²⁰⁸ Из истих разлога је штрајковала и група од 25 оптужених припадника Савеза из Кумана, Меленаца и Великог Бечкерек у истражном затвору Окружног суда у Великом Бечкереку, у априлу 1927. године.²⁰⁹

²⁰⁵ М. Палић, *Забрана рада СПРЈ 1928. године, Архивски преглед 1-2/1966*, 153; Д. Албуљ, *Грађа*, 551.

²⁰⁶ ИАВ, Велики жупан, Велики Бечкерек 309/1928, 1980/1929, Велики жупан, Београд, 118/1927, 518/1928, 754/1928; *Szervezett Munkás* 6. III 1927; 22. VII 1928, 5; 29. VII 1928, 5; 5. VIII 1928, 3; 12. VIII 1928, 3; 17. VI 1928, 1; 2. IX 1928, 1; 4. XII 1928, 2.

²⁰⁷ Историјски архив Сомбор, Окружни суд Сомбор К-463/1927, К-1773/1927; Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица К-2391/1927, К-626/1927, К-2819/1928, К-35/1929; Историјски архив Кикинда, Окружни суд Кикинда, К-970/1929, К-996/1929, К-1583/1929; Историјски архив Зрењанин, Окружни суд Велики Бечкерек К-1303/1928, К-906/1928, К-1556/1929, Државно тужилаштво Велики Бечкерек IV 61, 64, 66/1927; Историјски архив Војводине Сремски Карловци, Окружни суд Нови Сад К-3556/1928, К-1293/1928, К-2338/1928.

²⁰⁸ *Org. radnik* 24. III 1927, 2.

²⁰⁹ Исто, 27. IV 1927, 2.

О обиму и правом разлогу терора режима над Саветом пољопривредних радника *Szervezett Munkás* крајем 1928. године пише: „Већ више од две године како југословенска буржоазија покушава да уништи Савез пољопривредних радника. Најцрња реакција се окомила на пољопривредне раднике због тога што хоће да се организују. Стотине хапшења и малтретирања забележено је од 1926. године, до данас. Разлог је увек био организовање пољопривредних радника у своју синдикалну организацију.“²¹⁰

Какав је утисак морао оставити на савременике овај примитиван и бруталан терор, показује нам и овај допис *Организованом раднику* једног од тадашњих руководилаца револуционарног крила радничког покрета у Војводини: „Када се буде писала историја радничког покрета овог краја, странице о покрету сеоског радништва по својим чувеним крвавим тучама, пребијањима и мучењима у масама, од стране сејмена и натароша режима подсећаће на странице Жерарове „Шпанске инквизиције“. Право организовања, право коалиције, освештано право човека да се бори за бољи живот, признато, написано и потписано у земаљском уставу од највиших фактора, гази се и пљује до последњег каплара власти [...]“²¹¹

На плану сузбијања утицаја Савеза на пољопривредне раднике и сеоску сиротињу и спречавање њиховог класног буђења ангажовало се и католичко и реформатско свештенство.²¹² У *Szervezett Munkásu*, током 1927. и 1928. године, наилазимо на бројне чланке у којима се жигосу католички и реформатски свештеници због денунцирања властима истакнутих активиста у подружницама Савеза пољопривредних радника и протестује због држања проповеди у католичким и реформатским црквама у којима се пропагирало против Савеза и одвраћао пољопривредни пролетаријат и сеоска сиротиња од организовања у Савезу.

Богати земљорадници мађарске народности у Војводини такође су се експонирани као помагачи режима на послу сузбијања утицаја Савеза на пољопривредни пролетаријат и сеоску сиротињу, што потврђује и наведени случај Иштвана Селака из Мола, који је властима пријавио рад илегалне основне школе за децу пољопривредних радника из пољског насеља Богараш у атару Мола.

Сва буржоазија и црква нашли су се, дакле, на истом послу — на одбрани заједничких класних интереса.

Забрана рада Савезу пољопривредних радника

Пошто се ни интензивним прогонима није могло спречити омањивање и активност Савеза, режим се одлучио на полицијску забрану.

Секретар и председник Савеза позвани су 26. септембра 1928. године у суботичку полицију где им је усмено саопштено да нова Правила Савеза Министарство унутрашњих дела није одобрило и да се рад централној управи и подружницама Савеза од тог дана забрањује, а да ће писмено решење о томе добити накнадно.

Централна управа је путем адвоката уложила жалбу Окружном суду у Суботици, који је поништио полицијско решење о забрани рада Савезу као незаконито. Полицијска забрана, ипак, није била повучена.

²¹⁰ *Szervezett Munkás* 9. XII 1928, 4.

²¹¹ *Org. radnik* 6. III 1927, 1 (чланак Николе Ковачевића).

²¹² Изузев у селима новобечејског среза, Срба је у подружницама СПРЈ било врло мало, па православно свештенство није имало потребе да се ангажује у пропагирању против СПРЈ.

Рад Савезу пољопривредних радника, дакле, био је забрањен неколико месеци раније него Независним синдикатима у целини.²¹³

Одлука суда *Szervezett Munkás* је објавио на српскохрватском, мађарском и немачком језику и позвао подружнице Савеза и још неорганизоване пољопривредне раднике да наставе са радом, односно да се организују и новом активношћу припреме се за нове нападе режима. С тим у вези каже се: „Корошец је хтео да по сваку цену сломи покрет класносвесних сеоских радника да би велике газде и поседници могли слободно и без икаквог отпора да пљачкају пролетере и да наднице снижују колико им је воља [...]. Власт господе и језуитска мантија нису чак ни на то пазили да лажном буржоаском демократијом прикрију терористички напад [...]. него су сасвим отворено изјављивали: робови земље, сиротиња — не смеју да се организују. Другови пољопривредни радници, суд је одобрио рад Савеза пољопривредних радника. Отворите поново своје организације и радите! [...]. На рад нека вас подстиче ова парола: Одговор Корошцу! — Језуитски шеф насиља већ је добио свој одговор од суда. Сад је на нас пролетере ред!“²¹⁴

Централна управа и неколико подружница Савеза деловали су све до 6. јануара 1929. године. Режим на ово није оштрије реаговао, али је спречавао оживљавање раније активности Савеза. У децембру 1928. године централна управа је одржала седницу и на њој одлучила да се рад настави појачаним темпом и у том смислу упутила позив подружницама. *Szervezett Munkás* је забележио да су рад обновили подружнице у Новом Саду, Бездану, Суботици, Ади, Богојеву, Малом Иђошу, Бајмоку и Вепровцу. Могуће је, међутим, да је рад обновио и већи број подружница од оног колико је забележено у савременој штампи. Неке од наведених подружница, као, на пример, у Малом Иђошу и у Суботици, током децембра 1928. и јануара 1929. године радиле су врло активно.²¹⁵

Ову поновну активност у СПРЈ прекинула је Шестојануарска диктатура краља Александра, којом је забрањен рад Независним синдикатима у целини. *Szervezett Munkás* и сва штампа Независних синдиката такође је била забрањена.

Међутим, ни после 6. јануара 1929. године централна управа Савеза пољопривредних радника и неке од подружница нису престале да делују. Централна управа је покушала у првој половини 1929. године да настави и са издавањем *Szervezett Munkása* под новим именом, најпре *Falu és Város* (Село и град) у Суботици, затим, *Fáklya* (Буктиња) у Сомбору. Први од њих је изашао у 12 бројева, у периоду јануар — април, али је режим у њему брзо открио забрањени *Szervezett Munkás* и забранио га, а затим је и други изашао у два броја, па је и он забрањен.

Пошто је режим диктатуре већ у првој половини 1929. године отпочео са драконским гоњењем илегалне КПЈ, деловање Савезу пољопривредних радника као и свим осталим синдикалним савезима у оквиру Независних синдиката било је потпуно онемогућено.

Полицијску забрану рада Савезу од 25. септембра 1928. године реформистичко крило радничког покрета центрумашке оријентације искористило је да у новембру исте године оснује свој савез пољопривредних радника под именом — Земаљски савез пољопривредних радника Југославије (у оквиру УРССЈ) са седиштем централне управе у Новом Саду, који је од краја 1928. године имао 607 чланова.²¹⁶ Пошто

²¹³ Историјски архив Суботица, Окружни суд Суботица 2940/1928.

²¹⁴ *Szervezett Munkás* 4. XI 1928, 2.

²¹⁵ Исто, 11. XI 1928, 4; 25. XI 1928, 3; 23. XII 1928, 4; 30. XII 1928, 4; 6. I 1929, 3; 13. I 1929, 3.

је у Вршцу још од јуна 1924. године постојао Подсавез пољопривредних радника у оквиру ОРС-а²¹⁷, под утицајем социјалдемократске оријентације²¹⁸ реформистичког крила радничког покрета у Војводини су у другој половини 1928. године деловале три синдикалне организације (струковна савеза) пољопривредних радника: Савез пољопривредних радника Југославије, у оквиру Независних синдиката, са седиштем централне управе у Суботици; Подсавез пољопривредних радника, у оквиру ОРС-а, са седиштем централне управе у Вршцу; Земаљски савез пољопривредних радника Југославије, са седиштем централне управе у Новом Саду.

Последње две су деловале слободно и уз пуну толеранцију режима, али су 1928. године биле малобројне. После 6. јануара 1929. године, када је Савез пољопривредних радника због забране рада Независним синдикатима престао да постоји, Земаљски савез пољопривредних радника Југославије постао је нешто бројнији. У периоду после 1934. године, када су по директиви КПЈ у УРССЈ ушли сви револуционарно оријентисани радници па и ранији чланови Независних синдиката, међу којима и чланови Савеза пољопривредних радника, Земаљски савез пољопривредних радника је постао масовна (неколико десетина хиљада чланова) и револуционарно оријентисана класна радничка синдикална организација, која је због тога, као и УРССЈ у целини, била у децембру 1940. године забрањена од стране владе Цветковић — Мачек.

Закључак

Активност неколико хиљада класно најсвеснијих и најборбенијих пољопривредних радника у Војводини, организованих у Савезу пољопривредних радника, у периоду 1921—1929. године, није донела битније побољшање материјалног и општег положаја пољопривредних радника, али постојање Савеза и настојање да се он одржи и делује и под најтежим околностима, били су веома значајни за целокупан пољопривредни пролетаријат.

Рад Савеза је допринео да до јавности допре истина о положају пољопривредног пролетаријата, иако су богати земљопоседници у Војводини и надлежни органи власти (од месних до централних) настојали да је прикривају и игноришу. Организационо рад у Савезу од краја 1925. године омогућио је масовније ангажовање пољопривредних радника у борби за побољшање свог материјалног положаја, која је у зиму 1927/8. године и током 1928. године прерасла у врло ефикасне форме — бројне и масовне протестне зборове против скупоће, незапослености и глади, притисак на општинске управе и органе виших власти преко Одбора незапослених и припадника Савеза у општинским и градским представништвима, тарифне покрете и штрајкове и сл.

²¹⁶ *Pravo Naroda*, Београд, 1921 X 1928, 1.

²¹⁷ ОРС је само формално био у организационом саставу УРССЈ.

²¹⁸ Од 1926. године политичке и синдикалне организације реформистичког крила радничког покрета у Војводини, биле су у процесу распадања и поделе на социјалдемократску и центрумашку оријентацију. По политичкој линији, у другој половини 1928. године обе оријентације и организационо су се поделиле. Прва је образовала Социјалдемократску партију Југославије, а друга је својој политичкој партији задржала дотадашњи назив — Социјалистичка партија Југославије. По синдикалној линији ове две струје се до 1929. године нису формално организационо разјединиле. Наиме, УРСССЈ (до 1925. године ГРСЈ) је остао онакав какав је оформљен 1922. године али је његово организационо јединство било још само формалност.

Због оваквих форми економске борбе и осталих активности у Савезу током 1928. године, режим му је забранио рад, али није могао да и даље игнорише чињеницу да је положај пољопривредног пролетаријата у Војводини био у то време један од најтежих социјалних проблема. Низом мера, које нису биле решење него милостиња, режим је морао да интервенише у корист пољопривредних радника, како не би дошло до отворене побуне неколико десетина хиљада гладних пољопривредних радника и чланова њихових породица.

За револуционарно крило радничког покрета Војводине у целини делатност Савеза пољопривредних радника је такође била врло значајна.

На првом месту, у сложеном процесу прегруписавања снага у радничком покрету Војводине, у периоду 1921—1929. године, у корист његовог револуционарног крила, Савез је имао значајну улогу. Овај процес започео је током 1922. године супротстављањем његових припадника намерама руководства реформистичког крила радничког покрета да Савез потчине свом утицају и контроли, да би се 1923. године наставио опредељивањем Савеза за организациону припадност Независним синдикатима и масовним преласком радника других струка из подружница реформистичког Главног радничког савеза, у подружнице Независних синдиката, а 1928. године завршио такође масовним организовањем пољопривредног пролетаријата у подружнице Савеза пољопривредних радника, односно у Независне синдикате.

Околност што је класну садржину и ефикасне форме свог деловања морао да брани и од удружених социјалпациота и центрумаша, Савез је много допринео на разоткривању њихове негативне улоге у радничком покрету. То је такође убрзало процес омасовљења организација револуционарног крила радничког покрета у Војводини и јачање њиховог утицаја на радне масе, односно организационо слабљење организација реформистичког крила радничког покрета и губљење њиховог утицаја на радничку класу.

Релативно масовним укључивањем пољопривредног пролетаријата у синдикалну борбу, у оквиру Савеза пољопривредних радника, у Војводини је успешно начињен први корак на реализацији Савеза радника и сељака. Захваљујући деловању 72 подружнице Савеза пољопривредних радника на територији Војводине остварен је значајан утицај револуционарног крила радничког покрета предвођеног илегалном КПЈ на сиромашне слојеве сеоског становништва.

Рад Савеза пољопривредних радника у периоду од Обзнане и Закона о заштити државе до шестојануарске диктатуре био је несумњиво значајна етапа на путу дугом пола столећа организоване борбе пољопривредног пролетаријата у Војводини, за промену свог економског положаја и за еманципацију од сиромаштва и заосталости.

Миленко ПАЛИЋ

Zusammenfassung

Milenko Palić

DER VERBAND LANDWIRTSCHAFTLICHER ARBITER JUGOSAWIENS 1921—1929

In den Jahren zwischen den beiden Weltkriegen war das Agrarproletariat Jugoslawiens am zahlreichsten und gewerkschaftlich am massenhaftesten organisiert im nordöstlichen Teile des Landes — in Vojvodina. Sein organisierter Kampf datiert hier noch aus dem letzten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts, im Rahmen der Klassenbewegung der Arbeiter Ungarns.

In den Grenzen des neugebildeten jugoslawischen Staates nach der Beendigung des ersten Weltkriegs, setzte das Agrarproletariat Vojvodinas seinen Kampf fort, organisiert in den Verband der landwirtschaftlichen Arbeiter Jugoslawiens, im Rahmen der revolutionär orientierten Arbeiterbewegung unter der Führung der KPJ. Als die Tätigkeit der revolutionären Arbeiterbewegung durch die »Obznana« (Kundmachung) der Regierung verboten wurde, stellte auch der landwirtschaftlichen Arbeiter Jugoslawiens seine Tätigkeit zeitweilig ein. Die Wiederaufnahme seiner Tätigkeit geschah bereits im Jahre 1922., der massenhafte Einsatz der landwirtschaftlichen Arbeiter Vojvodinas in ihm, aber, erfolgte erst seit 1925.

In der Periode 1921—1929. entfaltete sich die Tätigkeit dieses Verbands unter den Verhältnissen der wenig zahlreichen Mitgliederschaft und der organisatorischen Zersplitterung der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung, in unregelmäßigen Umständen im revolutionären Flügel der Arbeiterbewegung, im deren Rahmen dieser Verband wirkte, unter äusserst schweren Bedingungen für den Wirtschaftskampf der Arbeiterklasse und ständigen polizeilichen Verfolgungen.

Die jugoslawische gewerkschaftliche Arbeiterbewegung war organisatorisch gespalten, und zwar in Unabhängige Gewerkschaften, welche unter dem Einfluss der illegalen KPJ standen, und den Arbeiterhauptverband Jugoslawiens unter dem Einfluss der Sozialistischen Partei Jugoslawiens, bzw. der vereinigten Sozialpatrioten und Anhängern des Zentrums. Organisatorisch abge sondert von ihnen wirkten noch einige gewerkschaftlichen Arbeiterverbände — Verband der graphischen Arbeiter, der Bankbeamten, usw. sowie noch einige gewerkschaftliche Organisationen unter dem Einfluss des Regimes, der Arbeitgeber und des Klerus.

Die Tätigkeit des revolutionären Flügels der Arbeiterbewegung wurde durch Fraktionskämpfe in der illegalen KPJ gehemmt, welche, wegen des ihnen seitens der antifraktionellen Kräfte geleisteten Widerstands, zugleich den Prozess ihrer Bolschewisierung bzw. ihres revolutionären Heranreifens darstellten, sie waren aber auch ein Hindernis für ihre intensivere Tätigkeit und die Stärkung ihres Einflusses auf die arbeitenden Massen.

Die Stagnation der Industrie in Vojvodina bereits seit dem Jahr 1923. und die Agrarkrise seit 1925. bedingten eine massenhafte Arbeitslosigkeit unter den Arbeitern in Vojvodina. Neben der wenig zahlreichen Mitgliederschaft und der organisatorischen Zersplitterung der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung und den Fraktionsstreiten in der illegalen KPJ, erschwerten diese beiden Erscheinungen sehr stark den Wirtschaftskampf der Arbeiterklasse und besonders des sehr zahlreichen Agrarproletariats in Vojvodina, dessen Löhne bis dreimal niedriger waren als jene der Industrie- und Handwerksarbeiter.

Ständige und heftige polizeiliche Verfolgungen dieses Verbands waren auch eine der Ursachen, dass in der Zwischenzeit von 1922. bis 1925. nur einige Filialen mit etwa 200 Mitgliedern erhalten geblieben sind. Zu diesem Ergebnis trugen auch die Leitungen der Organisationen des reformistischen Flügels der Arbeiterbewegung bei, welche bestrebt waren, diesen Verband unter ihren Einfluss zu bringen und ihn in die organisatorische Struktur der reformistischen gewerkschaftlichen Arbeiterorganisation — des Arbeiterhauptverbandes Jugoslawiens — einzuschliessen. Die revolutionär orientierten Kräfte im Verband der landwirtschaftlichen Arbeiter (in den Filialen und in der Hauptleitung) verhinderten dies und nach einjähriger organisatorischen Unabhängigkeit, schlossen ihn, im Jahre 1923, in die revolutionär orientierten Unabhängigen Gewerkschaften ein, welche unter dem ideologisch-politischen Einflusse der illegalen KPJ waren. Das Regime erwiderte darauf mit noch heftigeren polizeilichen Verfolgungen, da es ihm viel daran gelegen war, das Massenhaftwerden und den Einfluss dieses Verbandes auf die etwa 200 Tausendlandwirtschaftlicher Arbeiter in Vojvodina zu verhindern, dessen wirtschaftliche und allgemeine Lage sehr schwer war und welche eine ständige Quelle möglicher Aufruhre darstellten.

Die allmähliche, aber beständige Stärkung des revolutionären Flügels der Arbeiterbewegung in Vojvodina und die bedeutende Verschlechterung der ohnehin schweren Lage des Agrarproletariats, welche durch die landwirtschaftliche Krise im Jahre 1925. verursacht wurde — Krise, die zunächst und am schwersten Vozvodina traf, sowie andere Umstände trugen der Organisations- und Aktionsstärkung des Verbandes der landwirtschaftlichen Arbeiter nach dem Jahre 1925. bei.

Die Notwendigkeit, den Bund der Arbeiter und der Bauern zu ihrem gemeinsamen, erfolgreicherem Kampf um die Besserung ihrer Lage, zustande zu bringen, leitete die Kommunisten in Vojvodina an, diesen Bund zuerst mit dem Agrarproletariat zu verwirklichen, durch seine Einschliessung in eine gewerkschaftliche Organisation — Verband der landwirtschaftlicher Arbeiter. Zur Verwirklichung dieser Aufgabe, hatte der revolutionäre Flügel der Arbeiterbewegung in Vojvodina, mit den Kommunisten an der Spitze, einen bedeutenden Teil ihrer Kader und materieller Mittel in der Periode von 1925. bis 1929. eingesetzt und bedeutende Erfolge erzielt.

In 72 Filialen auf dem Gebiet von Vojvodina waren 5—6 Tausend landwirtschaftlicher Arbeiter, vorwiegend ungarischer Nationalität organisiert. Dieser Verband war im Jahre 1928. einer der massenhaftesten Fachverbänden im Rahmen der Unabhängigen Gewerkschaften. In ihm wurde ein bedeutender Wirtschaftskampf entfaltet, sowie eine organisatorische, politische, agitationspropagandistische, kulturelle, sportische und übrige Tätigkeit, welche ausser den erwachsenen landwirtschaftlichen Arbeitern, noch einige Hundert Frauen und junger Leute in ihren besonderen Sektionen umfasste. Durch zahlreiche und massenhafte Protestversammlungen gegen die Teuerkeit und die Arbeitslosigkeit, durch Tarifbewegungen und Streiks, sowie durch übrige Massentätigkeiten wurde noch einige Zehntausende landwirtschaftlicher Arbeiter umfasst und ein bedeutender Einfluss auf das übrige Agrarproletariat in Vojvodina wurde verwirklicht. Diese gesamte Tätigkeit im Rahmen des Verbandes, von den Organisationen der illegalen KPJ in Vojvodina organisiert und geleitet, hatte, ausser ihrem Klasseninhalt, auch den Charakter des Kampfes um die allgemeine Emanzipation des Agrarproletariats in Vojvodina von den Armut und der Rückständigkeit. Dies ist, unzweifelhaft, einer ihren wesentlichen Aspekte.

Da der Verband, im Laufe des Jahres 1928., alle seine Kräfte anbot, um das Agrarproletariat in Vojvodina organisatorisch noch massenhafter zu umfassen, verbot ihm das Regime, im September dieses Jahres, seine Tätigkeit. Einige Monate später, verbot die bekannte Diktatur vom Sechsten Januar (1929) die gesamte Tätigkeit der Unabhängigen Gewerkschaften.

Trotz ziemlich umfangreicher und verschiedenartigen Wirtschaftskampfes, gelang es dem revolutionären Flügel der Arbeiterbewegung mit der illegalen KPJ an der Spitze, bis zum Jahre 1929. nicht, wesentliche Änderungen der wirtschaftlichen und allgemeinen Lage des Agrarproletariats in Vojvodina herbeizuführen, es half ihm aber zu begreifen, dass er nur durch hartnäckigen und von ihm selbst organisierten Kampf seine schwere Lage zu ändern imstande sein wird.

Auch im Laufe des folgenden Dezenniums setzte das Agrarproletariat in Vojvodina seinen Kampf fort, organisiert im Landesverband der landwirtschaftlichen Arbeiter, der gewerkschaftlichen Organisation des landwirtschaftlichen Proletariats im Rahmen des Vereinigten gewerkschaftlichen Arbeiterverbandes, welchem, einer Direktive der illegalen KPJ gemäss seit dem Jahr 1934, alle progressiven Arbeiter beitraten und aus ihm eine revolutionäre gewerkschaftliche Arbeiterklassenorganisation bildeten, welche gerade aus diesem Grunde, Ende 1940. von der Regierung Cvetković—Maček auch verboten.

Összefoglalás

Milenko Palić

A JUGOSLÁVIAI FÖLDMUNKÁSOK SZÖVETSÉGE — 1921—1929

A két világháború közötti években Jugoszlávia mezőgazdasági proletáriátusának a legnagyobb és legtömegesebben beszervezett rétege, az ország északi részében, a Vajdaságban élt. Szervezett mozgalmi harcra még a XIX. század utolsó évtizedében kezdődött, a magyarországi osztályjellegű munkásmozgalom keretében.

Az első világháború után, az újonnan megalakult jugoszláv állam határain belül a vajdasági mezőgazdasági proletáriátus a Jugoszláviai Földmunkások Szövetségében, a JKP vezetése alatt álló és forradalmi beállítottságú munkásmozgalom keretében folytatta szervezett harcát. Amikor 1920 végén a kormány

Obznana törvénye betiltotta a forradalmi munkásmozgalom tevékenységét, átmenetileg a földmunkások szövetsége is beszüntette tevékenységét. Munkáját azonban már 1922-ben felújította, de a vajdasági mezőgazdasági munkások tömegesebb bevonása csak 1925-ben kezdődött meg újra.

A szövetség munkája az 1921-től 1929-ig tartó időszak alatt magán viselte annak bélyegét, hogy a szakszervezeti munkásmozgalom számbelileg nem volt erős és szervezetileg is fel volt aprózva. Nehezítette a szövetség munkáját, hogy a munkásmozgalom forradalmi szárnyának belső viszonyai rendezetlenek voltak, és ezért a legsúlyosabb feltételek, szakadatlan rendőri üldöztetés között folytatta gazdasági harcát a munkásosztály jogaiért.

A jugoszláv szakszervezeti mozgalom abban az időben szervezetileg megszűnt az illegális JKP befolyása alatt álló Független Szakszervezetek és a Jugoszláv Szociáldemokrata Párt befolyása alatt álló Jugoszláv Munkás Főszövetség, illetve az egyesült szociálpatrióták és a centrupártiak között. Néhány munkás szakszervezeti szövetség, mint például a grafikai munkások, a banktisztviselők stb. szövetség tőlük szervezetileg elkülönítve folytatta tevékenységét. Szervezetileg elkülönülve folytatta munkáját a kormány, a munkaadók és az egyházi klérus befolyása alatt álló néhány más szakszervezeti szervezet is.

A munkásmozgalom forradalmi szárnyának tevékenységét zavarták az illegális JKP frakció harcai, amelyek azonban a frakcióellenes erők ellenállása következtében a munkásmozgalom forradalmi szárnyának boldogulását, forradalmi érési folyamatát eredményezték, de egyúttal akadályozták is gyorsabb fejlődését, intenzívebb tevékenységét, és a tömegekre gyakorolt befolyását.

A vajdasági gyáriparnak 1923-ban megkezdődött stagnálása, valamint az 1925-ben megkezdődött mezőgazdasági válság tömeges munkanélküliséget idézett elő Vajdaság területén. Ehhez járult még az is, hogy a szakszervezeti munkásmozgalom számbelileg és szervezetileg is megoszlott, gyenge lábakon állt, ami az illegális JKP frakciós belső harcaival együtt nagy mértékben megnehezítette a munkásosztály gazdasági harcát, különösen a nagy számú vajdasági mezőgazdasági proletariátus körében, amelynek keresete csak egyharmadát tette a gyáripari és kisipari munkások keresetének.

A földmunkás szövetség ellen irányuló és szakadatlan rendőri zaklatás is hozzájárult ahhoz, hogy 1922. és 1925. között mindössze néhány szakcsoport maradt fenn, körülbelül 200 taggal. A lemorzsolódást elősegítette a munkásmozgalom reformista szárnyán tevékenykedő szervezetek vezetősége is, amely arra törekedett, hogy ezt a szövetséget is befolyása alá vonja, és szervezetileg a Jugoszláv Munkás Főszövetségbe, a reformista jellegű szakszervezeti mozgalomba kapcsolja be. A földmunkások szövetségében (a szakcsoportokban és a központi vezetőségben) tevékenykedő forradalmi erők azonban megakadályozták ezt, és egyéves szervezeti önállóság után 1923-ban bekapcsolták a forradalmi beállítottságú Független Szakszervezetekbe, amely az illegális JKP eszmei és politikai befolyása alatt állott. A rezsim erre még hevesebb rendőri üldöztetésekkel felelt, mert nagyon szerette volna megakadályozni a szövetség számbeli növekedését, és a vajdasági 200 000 mezőgazdasági munkásra gyakorolt befolyását. A vajdasági földmunkások gazdasági és általános helyzete rendkívül súlyos volt és emiatt szinte állandósult a lázadások veszélye.

A vajdasági munkásmozgalom forradalmi szárnyának fokozatos, de állandó erősödése és a mezőgazdasági proletariátus amúgy is súlyos helyzetének jelentős romlása — amit az 1925 évi mezőgazdasági válság idézett elő, mert ez a válság először és a legsúlyosabban éppen Vajdaságot érintette — valamint más körülmények elősegítették, hogy a Földmunkások Szövetsége 1925 után szervezetileg és tevékenységét tekintve is megerősödjék.

A munkások és a parasztek csak egymással szövetkezve remélhettek sikert a helyzetük javításáért vívott együttes küzdelmükben. Szükségsszerűvé vált tehát a munkások és a parasztek szövetségének megszervezése és ez arra készítette a vajdasági kommunistákat, hogy először a mezőgazdasági proletariátussal hozzák létre a szövetséget, mégpedig úgy, hogy bekapcsolják a Földmunkások Szövetségébe. E feladat megvalósítása igénybe vette a vajdasági munkásmozgalom forradalmi szárnyát, élén a kommunistákkal valamint kádereinek és anyagi erőinek nagy részét. Az 1925-től 1929-ig tartó időszakban jelentős eredményeket ért el.

A vajdaság területén működő 72 szakcsoportban körülbelül öt-hatezer, túlnyomó többségében magyar nemzetiségű mezőgazdasági munkást szerveztek be. 1928-ban ez volt a Független Szakszervezetek keretében működő egyik leg-

tömegesebb szakmai szervezet. Erőteljes gazdasági harcot vívott és széles körű szervezeti, politikai agitációs-propaganda, kulturális-, művelődési-, sport- és más tevékenységet folytatott. A mezőgazdasági munkások mellett külön szakosztályokban több szám nőt és fiatalot is bevont a munkába. A drágaság és a munkanélküliség elleni tömeges tiltakozó gyűlésekkel, a bérmozgalmakkal, a sztrájkokkal, és a szövetség kereteiben végzett más tömeges jellegű tevékenységgel a mezőgazdasági munkások további tízezres tömegeit ölelték fel és nagy befolyást gyakoroltak a vajdasági mezőgazdasági proletariátusra. A szövetség keretében végzett tevékenységet a JKP vajdasági illegális szervezetei szervezték és vezették. Osztályjellegű tartalmán kívül magán hordozta a vajdasági mezőgazdasági proletariátusnak a szegénység és az elmaradottság elleni harcá ismertető jegyeit is. Kétségtelen, hogy ez volt az egyik lényeges jellemző vonása.

1929. folyamán a szövetség minden erejét latba vetette, hogy szervezetileg még nagyobb tömegekben ölelje fel a vajdasági mezőgazdasági proletariátust. A kormány aronban 1928. szeptemberében belította tevékenységét. Néhány hónappal később, az emlékezetes január 6-iki diktatúra kikiáltása után (1929) teljes egészében betiltották a Független Szakszervezetek tevékenységét.

Jóllehet a munkásmozgalom forradalmi szárnya az illegális JKP-vel az élén meglehetősen szerteágazó és változatos gazdasági harcot vívott, 1929-ig nem sikerült lényegesebb mértékben megváltoztatni a vajdasági mezőgazdasági proletariátus gazdasági és általános helyzetét, de hozzásegítette ahhoz a felismeréshez, hogy súlyos helyzetén csakis kitarató és szervezett harccal tud változtatni.

A vajdasági mezőgazdasági proletariátus a következő évtizedben is folytatta harcát, mégpedig a Földmunkások Országos Szövetsége elnevezésű és Az Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetség kereteiben működő szervezetben, ahová az illegális JKP utasítása alapján 1934-től kezdve minden haladó munkás belépett, hogy forradalmi osztályjellegű munkás szakszervezeti szövetséggé változtassák, amelyet 1940 végén a Cvetković—Maček kormány éppen emiatt tiltott be.